

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA BOHEMISTIKY

Nové frazémy a idiomy v české slovní zásobě

New phrasemes and idioms in Czech vocabulary

Diplomová práce

Bc. Veronika Hrmová

Obor: Česká filologie – navazující magisterský

Vedoucí práce: Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

Olomouc 2017

Prohlašuji, že tuto magisterskou práci jsem napsala samostatně pod vedením
Mgr. Dariny Hradilové, Ph.D. a pouze s využitím uvedené odborné literatury.

V Olomouci dne .....

Zde bych chtěla poděkovat vedoucí práce, Mgr. Darině Hradilové, Ph.D., za odborný dohled a čas, který mi věnovala. Velmi si vážím trpělivosti a věcných připomínek, jež mi poskytla.

Obsah

Úvod.....	6
1. Frazeologie a idiomatika	8
1.1 Terminologické vymezení.....	8
1.2 Historie a vývoj	8
1.3 Interdisciplinární charakter frazeologie.....	10
1.3.1 Nelingvistické disciplíny.....	10
1.3.2 Lingvistické disciplíny	11
2. Základní frazeologická jednotka	12
2.1 Frazém a idiom.....	12
2.2 Vlastnosti frazémů	14
2.3 Typy frazémů.....	15
2.3.1 Lexikální frazémy.....	16
2.3.2 Kolokační frazémy	17
2.3.3 Propoziční frazémy	18
2.4 Specifické frazeologické útvary.....	19
3. Frazeologie a lexikografie	21
3.1 Ustálená slovní spojení ve slovníku	22
4. Neologie.....	23
4.1 Vymezení základních pojmů	23
4.2 Neologismy: jejich určování, typy a třídění.....	23
4.3 Frazeologický neologismus.....	26
4.3.1 Typologie neofrazémů.....	26
5. Frazémy a jejich znalost mezi mládeží: výzkum Marie Čechové	27
6. Nové frazémy v souvislostech	29
6.1 Frazémy inspirované historickými událostmi	30
6.2 Frazémy s konkrétním a abstraktním významem	30
6.3 Frazémy s neobvyklými syntaktickými konstrukcemi	31
6.4 Varianty frazémů: jejich synonymie a případná opozitnost.....	31
6.5 Vznik nových variant frazémů.....	34
6.6 Cizojazyčné frazémy	35
7. Dotazníkový výzkum.....	37
7.1 Metodologie výzkumu a výzkumné otázky	37
7.2 Vyhodnocení dotazníku.....	38
7.3 Starší vs. novější české frazémy	53
7.3.1 Správné odpovědi	54
7.3.2 Nezodpovězené otázky.....	56
7.3.3 Špatné odpovědi	57
8. Nové frazémy v současné češtině.....	57
8.1 Nejvíce problematické frazeologické jednotky	58
8.2 Známé frazeologické jednotky	60
9. Nové české frazémy v současných kodifikačních příručkách.....	61
9.1 Výskyt nových frazémů ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky.....	61
9.2 Výskyt nových frazémů ve Slovníku spisovného jazyka českého	63

10. Nové české frazémy v korpusu	63
Závěr.....	67
Anotace/Annotation	69
Resumé.....	70
Použitá literatura	71
On-line zdroje	72
Slovníky.....	74
Korpus.....	74
Zkratky.....	76
Seznam tabulek	77
Přílohy.....	78

Úvod

Ve své diplomové práci se budu věnovat oblasti frazeologie a idiomatiky, protože se jedná o disciplínu velmi rozsáhlou a neustále se rozvíjející, zaměřím se na nové frazeologismy v české slovní zásobě. Této problematice se dotýkají někteří autoři v dílčích kapitolách a časopiseckých studiích (viz níže), ale žádná ucelená monografická publikace dosud neexistuje. Nejnovějším a velmi rozsáhlým dílem je čtyřsvazkový *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, jenž vznikl pod vedením Františka Čermáka. Dílo bylo vydáno v roce 2009 nakladatelstvím Leda a využiji jej jako studijní materiál.

Při terminologickém vymezení frazeologie a idiomatiky a jejich jednotek budu vycházet z pojetí Františka Čermáka, jenž se této tematice soustavně věnoval ve svých publikacích *Idiomatika a frazeologie češtiny (1982)* a novější *Frazeologie a idiomatika česká a obecná (2007)*. Teoretické poznatky budu dále čerpat z díla slovenského lingvisty Jozefa Mlacka, *Slovenská frazeológia (1984)* a v českém prostředí se zaměřím na studie Marie Čechové, v nichž se orientovala na výzkum znalosti tradiční frazeologie mezi mládeží, tyto práce byly uveřejněny v časopise *Naše řeč* a sborníku *Řeč o řeči (2012)*. Problematice nových frazémů se věnuje Ladislav Janovec, jehož kapitola Nevětné frazémy v nové slovní zásobě je součástí svazku *Neologizmy v dnešní češtině (2005)*, který byl vydán pod vedením Olgy Martinové, jež se dlouhodobě věnuje právě studiu neologismů. Specifickým pramenem je monografie Ludmily Stěpanovy, *Česká a ruská frazeologie: Diachronní aspekty (2004)*, v níž se nachází kapitola nesoucí název Frazeologické neologismy. Mým primárním excerpčním pramenem budou slovníky neologismů *Nová slova v češtině – Slovník neologizmů 1. a 2. díl (1998, 2004)*, kde jsou frazeologismy označeny zvláštním symbolem. Takto excerpovaný materiál dále použiji v dotazníkovém průzkumu a podrobím analýze.

Diplomová práce bude rozdělena do dvou oddílů. V první části, se budu věnovat disciplíně frazeologie a idiomatiky, jejímu vymezení v rámci ostatních lingvistických i nelingvistických věd, historii a vývoji, dále se budu zabývat základními jednotkami (frazémem a idiomem), nejasnostmi v terminologii,

typologií frazémů a jejich vlastnostmi. V samostatné kapitole se zmíním o lexikografii ve frazeologii, pro kterou se v tomto odvětví používá specifický termín frazeografie. Následovat bude uvedení do neologie, jehož součástí bude i samostatná kapitola věnující se frazeologickým neologismům, protože mým cílem je analýza nových frazémů.

Ve druhé části diplomové práce se budu zabývat analýzou excerpovaných ustálených slovních spojení, v korpusu ověřím frekvenci jejich používání a porovnáám s nejnovějším frazeologickým slovníkem a *Slovníkem spisovného jazyka českého*, abych zjistila, zda jsou tam zařazeny. Dále přistoupím k dotazníkovému šetření, jímž navážu na výzkumy Marie Čechové, které ověřují znalost české frazeologie mezi mládeží. Dotazníky budou koncipovány tak, že jejich obsahem budou jak nové, tak i starší frazémy. Cílem dotazníků je zjistit, zda vybraní respondenti znají již nové frazémy, nebo jestli v jejich povědomí uvízla starší ustálená slovní spojení. Součástí práce bude podrobné vyhodnocení dotazníků doprovázené grafy a komentáři.

1. Frazeologie a idiomatika

1.1 Terminologické vymezení

Samotné pojmenování disciplíny prostřednictvím pojmu frazeologie je poněkud mnohoznačné. Jak ve své práci zmiňuje Ludmila Stěpanova¹ i Jozef Mlacek², lze jej chápat třemi možnými způsoby, přičemž poslední není terminologický.

- a) jazykovědná disciplína věnující se studiu frazémů
- b) soubor všech frazeologických jednotek
- c) označení pro způsob vyjadřování jednotlivce či výrazové prostředky určité skupiny (např. ekonomická frazeologie)

Poslední možnost chápání frazeologie se dnes již nepoužívá. Jednalo se zejména o pomocné stylistické označení, které bylo v některých případech nahrazeno termíny idiolekt a sociolekt (např. ekonomický sociolekt). Terminologie používaná v rámci disciplíny je rozkolísaná, je problém s vymezením základní jednotky – frazému a idiomu a jejich chápání, ale o tom více v kapitole 2. Základní frazeologická jednotka.

1.2 Historie a vývoj

Lingvistická disciplína – frazeologie a idiomatika, Čermákem označovaná zkratkou IF, patří k poměrně mladým oborům. O frazeologii³ jako o samostatné vědní disciplíně hovoříme až od 20. století, kdy ji jasněji vymezil švýcarský lingvista Charles Bally ve své práci *Traite de stylistique française*. K rozvoji frazeologie došlo zejména ve druhé polovině minulého století, kdy vznikaly významné práce od předních lingvistů. Etymologický původ⁴ slova frazeologie

---

¹ STĚPANOVA, Ludmila: *Česká a ruská frazeologie: Diachronní aspekty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004, str. 7. ISBN: 80-244- 0795-7.

² MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, str. 9.

³ FÖLDEŠIOVÁ, Denisa: *Frazeologie. Encyklopedie lingvistiky*, ed. Kateřina Prokopová, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. [Citováno on-line 10. 2. 2017] Dostupné z: <http://oltk.upol.cz/encyklopedie/index.php5/Frazeologie>

⁴ ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007, str. 482. ISBN: 978-80-246-1371-0.

bychom našli v řeckém phraseón, což znamená fráze či způsob vyjadřování, prvním významem tedy byla nauka o způsobu vyjadřování. Idiom pochází též z řečtiny, idióma znamenalo jazykovou osobní zvláštnost.

Zkoumání⁵ slovních spojení má však mnohem hlubší kořeny, které sahají až do antiky. Už tehdy se vzdělanci zabývali příslovími a citáty. Velkou tradici měla různá mravní ponaučení, která se nejčastěji předávala orálně z generace na generaci. Příslovími se zabýval starověký král Šalamoun, který sepsal *Knihu přísloví*, jež je součástí *Starého zákona*. Řecký učenec Theognis z Megary žijící v 6.–5. století př. n. l. sepsal veršovaná ponaučení a ta se přednášela až do středověku.

Pojmenování frazeologie, které je nám známé dnes, bylo poprvé použito v roce 1558, a to přímo v názvu řecko-latinského slovníku, jehož autorem byl Michael Neander. Jednalo se o dílo *Phraseologia isocratis grecolatina*. V období renesance byla velice oblíbená paremiologie (disciplína věnující se shromažďování a interpretaci přísloví). Za významnou osobnost tohoto odvětví lze považovat Erasma Rotterdamského, který se věnoval sbírání latinských přísloví a vytvořil dílo, jež je známo pod zkráceným titulem *Erasmi Adagiorum*, tedy *Erasmova Adagia*. Přísloví se hojně rozvíjela zejména v národních jazycích a podporovala vlastenectví a příslušnost k národu. Za zmínku stojí dílo Jana Amose Komenského *Moudrost starých Čechů* (1631) a později z období počátků národního obrození *Českých přísloví sbírka* od Josefa Dobrovského a nepochybně také *Mudrosloví národu slovanského v příslovích* od Františka Ladislava Čelakovského.

Vedle přísloví existovaly i další jazykové útvary, hovoříme o citátech, které se od přísloví lišily převážně tím, že nebyly anonymní, nýbrž pod každým z nich byl podepsán moudrý autor slavného jména. Z tematických děl jmenujme např. sbírku *Okřídlená slova* od německého filologa Georga Büchmanna, která nese jméno podle citátu z Homérovy Odyssey.

---

⁵ ČERMÁK, František: *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1982, str. 11–13.

1.3 Interdisciplinární charakter frazeologie

Frazeologie i díky svému nejasnému vymezení a nepevně vztyčeným hranicím přesahuje do jiných věd, a to jak jazykového, tak nejazykového charakteru. Jak uvádí František Čermák⁶, tak nelingvistické disciplíny mohou mít s IF tři základní vztahy. V prvním případě se jedná o to, že daná věda (např. historie a etnografie) se ve frazeologii odráží. Druhou možností je samotné využití frazémů v dalších disciplínách (např. literatura a umění). A za třetí jde o studium a porovnávání specifických frazémů a hledání jejich souvislostí (např. logika a psychologie).

1.3.1 Nelingvistické disciplíny

Jako první jmenujme **historii**, která je bohatým zdrojem frazémů, i v dnešní době používáme mnoho výrazů, které souvisí s významnými historickými událostmi nebo postavami z dějin. Například frazému *Potěmkinovy vesnice* se používá v případě, že mluvíme o ‚vylepšení dané skutečnosti prostřednictvím lži (zastírání pravdy)‘. Původ tohoto slovního spojení můžeme hledat na konci 18. století, kdy se carevna Kateřina II. vydala na cestu po Rusku a zavítala také na Krym, kde se Grigorij Potěmkin pečlivě připravil na její návštěvu tak, že nechal opravit místa, kam měla carevna zavítat, postavil i kulisy vesnic, které měly předstírat, jak blahobytný kraj to je.

Další spojení s frazeologií můžeme hledat v **etnografii a antropologii**. Etnografie zkoumá etnické skupiny a jejich odlišné kultury.

„Antropologie je vědou lidské odlišnosti a rozmanitosti, která se snaží vědecky hodnověrným způsobem popsat a vysvětlit různé sociální, kulturní a biologické existence člověka.“⁷ V těchto disciplínách se nám jedná zejména o staré zvyky, pověry a způsoby jednání. Příkladem může být přísloví – *je to na jedno brdo*⁸, ve kterém výraz brdo znamená označení pro hřeben na tkalcovském stavu a *dělat na jedno brdo* dříve znamenalo tkát stejným způsobem.

---

⁶ ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007, str. 15. ISBN: 978-80-246-1371-0.

⁷ BUDIL, T. Ivo: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Nakladatelství Triton, 2003, str. 11. ISBN: 80-7254-321-0.

⁸ HOLUB, Josef a LYER Stanislav: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštní zřetelem k sloům kulturním a cizím*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. ISBN: 80-0423-715-0.

Pro **psychologii** je typické, že pro mnoho terminologických vyjádření existují ekvivalenty v podobě frazémů. Jde zejména o paměťové a intelektuální schopnosti, chování, povahové rysy atd. (např. *lovit v paměti* = ‚snažit si na něco vzpomenou‘; *mít za ušima* = ‚být chytrý‘; *neublížil by ani mouše* = ‚má mírnou povahu, je to klidný člověk‘ atd.).

Frazeologie je spojena i s uměním. V **literatuře** se s oblibou využívá frazémů jako obrazných pojmenování, dokonce i v názvech samotných děl (např. Marie Pujmanová: *Hra s ohněm – hrát si s ohněm*). Ovšem sama literatura je zdrojem některých dnes hojně používaných ustálených slovních spojení. V umění se dále můžeme přesunout k **malířství**, které ztvárnilo některé frazémy, a to zejména antické a biblické. V dnešní době je zajímavým krokem dílo holandského malíře Pietera Breughela, který na jediné plátno namaloval více jak sto nizozemských přísloví. Podobný záměr můžeme nalézt v knize Josefa Lady *Ilustrovaná frazeologie*, která byla posmrtně vydána v roce 1971.

1.3.2 Lingvistické disciplíny

Jelikož jsou frazémy a idiomy součástí jazykového systému, i když vždy nejsou v souladu s jazykovými pravidly a alespoň z části je chápeme jako anomálie⁹, tak jsou ovlivňovány ostatními významovými jazykovými rovinami (kromě fonologie a fonetiky). Jak uvádí Jozef Mlacek¹⁰ v minulosti byla díky svému nejasnému vymezení IF spojována i s jinými disciplínami. Už Charles Bally, který je považován za zakladatele frazeologie a idiomatiky, vedle studia sémantiky ustálených slovních spojení a jejich vztahu s lexikologií porovnával frazémy se stylisticky neutrálními jazykovými jednotkami a tím IF více či méně spojoval právě se stylistikou. Tyto vlastnosti frazeologismů nejsou primární, a proto by stylistika neměla být kladena do popředí. Zajímavý je pohled na frazeologii z hlediska syntaxe, zatímco někteří lingvisté se zabývali ustáleností a nerozdělitelností jednotlivých komponentů, tak Charles Bally udával, že ve frazémech dochází k ustrnutí syntaxe. Ani jeden pohled však nedokázal z tohoto

---

⁹ ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007, str. 13. ISBN: 978-80-246-1371-0.

¹⁰ MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, str. 11–19.

hlediska definovat podstatu frazémů, a proto nelze IF považovat za součást syntaxe.

„Frazeológia je druhotná, odvodená oblasť jazyka, nadväzujúca v prvom rade na lexiku, zriedkavejšie na syntax. Ako jazykovedná disciplína je frazeológia relatívne samostatnou zložkou lexikológie.“¹¹

Frazeologie je v současné době chápána jako součást lexikologie, ale působí v jejím rámci jako samostatný celek. Je nutné zmínit i aktuální vztah frazeologie a idiomatiky se sémiotikou¹², pro kterou je frazém jedinou jazykovou jednotkou, která přestože má jako celek denotát i význam, tak jeho jednotlivé komponenty jsou v některých případech bez významu i denotátu (např. *vydat se všanc*). Frazeologismy jsou zajímavé i z mezijazykového hlediska, protože je pro ně typická složitá až nemožná převoditelnost z jednoho jazyka do druhého.

2. Základní frazeologická jednotka

2.1 Frazém a idiom

Lingvistická disciplína frazeologie a idiomatika má dvě jednotky: frazém a idiom. Termíny frazém a idiom jsou často vnímány jako synonyma. Výrazy však nejsou plně zaměnitelné, o frazému hovoříme v případě, že útvar posuzujeme z formální stránky, k termínu idiom se uchylujeme tehdy, když popisujeme sémantické rysy. Stejně východisko můžeme aplikovat i na popis samotných disciplín. Obě strany nejsou přesně vyvážené, při klesajícím množství anomálií a odklonu od centra frazeologie a idiomatiky směrem k periférii dochází k oslabení sémantiky, což má za následek, že prakticky přetrvává hlavně formální stránka a zvyšuje se frekvence použití termínu frazém. Ze synchronního hlediska není možné frazém a idiom analyzovat odděleně, protože tvoří jednotný celek.

---

¹¹ MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, str. 19.

¹² ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007, str. 15. ISBN: 978-80-246-1371-0.

Základní frazeologická jednotka není jednoduše popsatelná, jelikož do jedné definice nelze sloučit veškeré vlastnosti frazému a idiomu. Za jednotku frazeologie je tradičně považováno:

„..., takové ustálené spojení, jehož význam je zpravidla (zčásti nebo zcela) neodvoditelný z významu jeho složek a které je svou povahou víceméně jedinečné v tom smyslu, že některá z jeho složek (popř. žádná) stejným způsobem v jiném spojení nefunguje popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném.“¹³ Tato definice patří k nejcitovanějším a z její podstaty vychází ve svých pracích další lingvisté.

Vzhledem k tomu, že frazeologickou jednotku nemůžeme často vymezit pouze jednou anomální vlastností, tak tato, sice nejcitovanější definice, není vhodná pro všechny druhy (např. frazémy s monokabilním komponentem). Zobecněným vyjádřením frazeologické jednotky by poté bylo: „frazém a idiom je takové nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky).“¹⁴

Studiu frazeologie se systematicky věnovala Marie Čechová, která základní jednotku definuje takto: „Frazém je ustálené víceslovné, obrazné, často expresivní celistvé pojmenování s omezenou kolokabilitou/spojovatelností. [...] Máme-li na mysli obsahově-sémantickou stránku frazému, mluvíme o idiomu.“¹⁵ Ve své publikaci *Řeč o řeči* Marie Čechová hovoří o problematickém vymezení základní terminologie ve frazeologii. Na rozdíl od Čermáka, který posunul hranice chápání frazému i na jednoslovné komponenty, Čechová tento názor nesdílí. „My začleňujeme do frazeologie jednodušší výrazy s funkcí nominace i složená, rozsáhlejší spojení s funkcí komunikační (výpovědní), tedy i pořekadla, přísloví, pranostiky. Mimo pozornost ponecháváme takové útvary jako aforismy,

---

¹³ ČERMÁK, František: *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1982, str. 17.

¹⁴ ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007, str. 32. ISBN: 978-80-246-1371-0.

¹⁵ ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. 2. přeprac. vydání. Praha: ISV nakladatelství, 2011, s. 66–67. ISBN: 80-85866-57-9.

motta, epigramy, hádanky aj. vyšší jednotky, ale také jednotky pouze jednoslovné (např. složeniny typu strašpytel).“¹⁶

2.2 Vlastnosti frazémů

Níže si představíme pojetí vlastností podle Jozefa Mlacka.¹⁷ Vymezení vlastností frazeologismů není jednoznačné, protože každá charakterizuje ustálené slovní spojení do určité míry, a proto není možné použít pouze jednu z nich. Některá z kritérií jsou příliš nespecifická a jiná se během let studií změnila, ale všechna mají společný cíl, pomáhají nám odlišit frazeologismy od volných slovních spojení.

Za jednu z nezákladnějších vlastností frazému byla považována jeho **rovnocennost (ekvivalentnost) se slovem**. V dnešní době lingvisté připouští, že vztah mezi slovem a frazémem je blízký, ale nelze je zaměňovat a tudíž se od ekvivalentnosti upouští a její místo zaplňuje **souvztažnost**. Ta upozorňuje jak na paralelní, tak i na rozdílné gramatické a sémantické vlastnosti obou jednotek. Není ovšem považována za nejdůležitější kritérium jako dříve ekvivalentnost.

Další opět poněkud diskutabilní vlastností je **reprodukovatelnost**, která říká, že frazeologismy již existují a při řečovém aktu jsou pouze reprodukovány. Kdežto slovní spojení jsou tvořena až přímo při samotném mluvním procesu. Ruský frazeolog L. I. Rojzenzon dokonce tvrdil, že existuje dvojí reprodukovatelnost, frazeologismy mají nejen význam ustáleného slovního spojení, ale i doslovný význam.

Petrifikovanost syntaxe frazeologismů je vlastnost, která dříve byla vysvětlována jako oslabení (ustrnulost) syntaxe ve frazeologických jednotkách. Moderní výzkumy však prokázaly, že její platnost není absolutní.

---

¹⁶ ČECHOVÁ, Marie: *Řeč o řeči*. Praha: Nakladatelství Academia, 2012, s. 120. ISBN: 978-80-200-2069-7.

¹⁷ MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, str. 33–46.

Ustálenost je jedním z prvních znaků frazémů a najdeme ji v každé z koncepcí. Novější přístupy na ní pohlížejí tak, že je nadřazena několika vlastnostem. Ruský lingvista A. V. Kunin ji rozlišuje na dílčí typy, tzv. mikroustálenost (ustálenost používání, strukturně-sémantická ustálenost, ustálenost významu a lexikálního složení, morfologická ustálenost a syntaktická ustálenost).

Doslovná nepřeložitelnost frazému jako další rys ustálených slovních spojení je opět relativně problematický. Není charakterizován z hlediska jazykového systému, ale na základě vztahů mezi jednotlivými jazyky. Existují frazeologismy, jejichž překlad do jiných jazyků není možný, ovšem velké množství frazémů můžeme přeložit do jiných jazyků bez problémů, nebo dokonce existují paralelně ve více jazycích. Podle novějších studií je tato vlastnost chápána spíše jako sémantická **nerozložitelnost** ustáleného slovního spojení (případně **celistvost**).

Jednou ze všeobecně platných vlastností frazeologických jednotek je **obraznost**. S ní přímo souvisí také další ze sémantických znaků – **expresivita**. Vnímáme ji druhotně, protože vzniká jako důsledek jiných typických významových a formálních rysů.

Formální vlastností frazeologismů je jejich **víceslovnost** či **nadslovnost** a přestože význam obou termínů je odlišný, tak dochází k jejich rovnocennému užívání. Víceslovnost znamená, že frazém se skládá alespoň ze dvou komponentů – slov. Problém nastává v případě minimální frazeologické jednotky, kterou je ustálené slovní spojení složené z původního sysémantika a autosémantika. Nadslovnost naopak neznamená pouze formu frazeologismu, ale i jeho postavení v systému, proto je použití tohoto termínu přívětivější.

2.3 Typy frazémů

Frazémy se skládají z jednotlivých komponentů, které při vstupu do frazeologismu o svůj význam přicházejí, ale získávají nový svým spojením do frazeologické jednotky. Na základě funkce ustáleného slovního spojení pak

můžeme podle Čermáka¹⁸ vyčlenit tři základní roviny frazémů (lexikální, kolokační a propoziční).

2.3.1 Lexikální frazémy

Podstatou frazémů náležejících k této rovině je, že se vyskytují ve formě jednoslovného lexému, v němž nás zajímají kombinace (tvary) morfémů. Lexikální frazémy byly dříve opomíjeny, ale jsou součástí frazeologie, i když nemají jasně vymezeny hranice, objevují se převážně mezi autosémantikou a skládají se z komponentů roviny morfologie. „Jde zde tudíž o různé typy anomální kombinatoriky morfémů jakožto komponentů slova; jinými slovy o některé jevy morfologie v širším i užším smyslu (tj. tvoření slov a flexe).“¹⁹

Petra Klötzerová²⁰ ve své práci rozděluje lexikální frazémy na 4 základní podtypy:

1. **Oblast slovotvorby:** Sem patří frazémy kompoziční, jejichž jednotlivé komponenty jsou sémanticky celkem samostatné, a proto je jejich významová struktura zřetelnější (např. *strašpytel*) a derivační prefixální a sufixální frazémy (např. *najít*).
2. **Oblast flexe:** Podstatou lexikální frazémů tohoto typu jsou konjugační, deklinační a komparační nepravidelné ustálené tvary, jež jsou anomální ustrnulostí (např. *chrám Páně*) nebo speciální funkcí flektivních morfémů (např. *panečku*).
3. **Oblast valence:** Lexikální frazémy valenční předpokládají anomálii v oblasti valence, a to ve většině případů u verb (např. *zahýbat někomu*) a netradičně u adjektiv (např. *žhavý do něčeho*). Ustálené slovní spojení je vytvořeno změnou valenční struktury (zánikem, změnou nebo přidáním valenční pozice).

---

¹⁸ ČERMÁK, František: *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, str. 226–231. ISBN: 978-80-7422-020-3.

¹⁹ ČERMÁK, František: *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1982, str. 125.

²⁰ KLÖTZEROVÁ, Petra: Hranice frazeologie se posouvají. Lexikální frazémy v češtině. *Slovo a Slovesnost*, ročník 59 (1998), č. 4, s. 277–280. [Citováno on-line 5. 3. 2017]. Dostupné z: <<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3805>>

4. **Oblast reflexivity:** Lexikální frazémy vznikají z verb, která nejsou reflexivní, ale v ustáleném slovním spojení se k nim přidává zvrtné zájmeno (např. *ulít se*).

2.3.2 Kolokační frazémy

Jedná se o ustálená slovní spojení nevětného charakteru – kombinace komponentů, slov nevytváří promluvu. Kolokační frazémy jsou jádrem celé frazeologie a jejich oblast je nejbohatší na jazykový materiál. V této rovině je kolokace interpretována jako: „frazém chápaný jako kombinace komponentů z roviny lexikální; spojení slov.“²¹ Mezi kolokační frazémy patří i tzv. binomiály, tedy „syntagmata založená na iteraci stejného komponentu typově i individuálně.“²²

V pozici komponentů se nejčastěji objevují autosémantika. Pokud budeme uvažovat pouze základní binární kombinace, tak nám v kolokačních frazémeh vznikne 16 variant komponentů. Jedná se o kombinace substantiv (S), adjektiv (A), verb (V) a adverbíí (Adv). Nyní si uvedeme jednotlivé příklady podle Čermáka²³, který z této koncepce přímo vychází ve všech svých pracích.

1. S-V: pravda vítězí
2. V-S: chytat lelky
3. A-S: zlatý důl
4. S-A: bohem zapomenutý
5. S-Adv: místo nahoře
6. Adv-S: vzhůru nohama
7. V-A: kápnout božskou
8. A-V: zmýlená neplatí
9. V-Adv: dopadnout bledě
10. Adv-V: bohatě stačit
11. A-Adv: černej vzadu

---

²¹ ČERMÁK, František: *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1982, str. 213.

²² ČERMÁK, František: *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1982, str. 132.

²³ ČERMÁK, František: *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, str. 228–229. ISBN: 978-80-7422-020-3.

12. Adv-A: zbrusu nový
13. S-S: roh hojnosti
14. V-V: dát se poddat
15. A-A: neslaný nemastný
16. Adv-Adv: široko daleko

Tyto základní možnosti kombinací chápeme jako východisko pro další druhy kolokačních frazémů i pro ty skládající se z více komponentů. Kromě autosémantik se však v pozici komponentů mohou objevit také synsémantika, tedy neplnovýznamové slovní druhy – pronomina (Pron), numeralia (Num), prepozice (Prep), konjukce (Kon), partikule (Part) a interjekce (Int) plus navíc monokolokabilní slova (Mono). Dále mohou vznikat 3 druhy struktur: substituční, varianty a tenární. Principem substituční struktury je nahrazení komponentu jiným (např. *být nesvůj*). U variant dochází k přidání komponentu (např. *zralý pro šibenici*), kdy se mění A-S na ApropS. U posledního typu, tenárních struktur, se rozšiřuje binární základ (např. *od slunka východu do slunka západu*). Synsémantika mohou kromě substitučních funkcí působit i jako čisté kombinace s autosémantikou. Výše jsme si uvedli základní příklady, ale variant existuje velké množství.

2.3.3 Propoziční frazémy

Posledním typem ustálených slovních spojení jsou podle Čermákova třídění propoziční frazémy. Ty se od kolokačních frazémů (kolokací) liší tím, že mají větnou povahu. Do ustáleného slovního spojení se zapojují komponenty z kolokační a případně i lexikální roviny. Tyto frazeologické jednotky jsou hotovou výpovědí, ale jako frazém se chovají až v souvislosti s kontextem. Jejich typickou vlastností je sociální funkce – rady, přísloví, pověry.

Podle formální povahy propozičních frazémů můžeme rozlišit jejich dva typy.²⁴ Jako první (propoziční výrazy) chápeme ty, které využívají komponenty z lexikální roviny a kolokace (např. *za zeptání nic nedáš*). Druhý typ jsou

---

²⁴ ČERMÁK, František: *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1982, str. 155.

polypropoziční frazémy, které staví na komponentech z propoziční roviny a větne (např. *povídali, že mu hráli*). Stejně jako u předcházejícího typu frazémů kolokačních i zde můžeme rozlišit velké množství typů na základě slovnědruhově charakteristiky vstupních komponentů. Dále se dají rozdělit podle 5 základních tematických okruhů.²⁵

1. lidské projevy, aktivity, postoje a situace (např. *blázen, kdo dává, ještě větší, kdo nebere*).
2. lidské fyzické stavy, vlastnosti a schopnosti (např. *člověk na ní může oči nechat*).
3. předměty, věci výrobky a jejich stav, vlastnosti ap. (např. *to něco pamatuje*).
4. obecné pojmy, události a situace v oblasti času, zvyků, zákona ap. (např. *jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá*).
5. vnější příroda a prostředí včetně počasí a jejich stav a vlastnosti (např. *studený máj, v stodole ráj*).

2.4 Specifické frazeologické útvary

Vymezení pojmu frazém v teoretické rovině jsme uvedli v kapitole 2.1 Frazém a idiom, v praxi ovšem existují specifické typy ustálených slovních spojení, které mají své vlastní pojmenování a charakteristiku. A i když v minulosti stály tyto výrazy v centru zájmu frazeologie a idiomatiky, tak dnes je považujeme za frazeologismy v širším pojetí, leží na pomezí disciplíny a některými autory jsou dokonce z frazeologie vyčleňovány. Podle Čermáka²⁶ se frazeologické jednotky v nevětné rovině nazývají rčení a na úrovni větne jsou to přísloví a pořekadla a případně i pranostiky. Mimo toto řazení se nachází ustálená přirovnání, která mohou mít kolokační i větný charakter. Tato ustálená slovní spojení se také nazývají parémiemi a jejich studiem se zabývá paremiologie (viz níže).

---

²⁵ ČERMÁK, František: *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, str. 231. ISBN: 978-80-7422-020-3.

²⁶ ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007, str. 32. ISBN: 978-80-246-1371-0.

Marie Čechová²⁷ rozděluje oblast frazémů na tradiční frazémy (lidové), řadí sem rčení, ustálená přirovnání, pořekadla, pranostiky a v některých případech i přísloví. Kromě těchto konstrukcí vyčleňuje ještě kulturní frazémy, jejichž podstatu spatřuje v původu (antický, středověký) a cizojazyčnosti. Jedná se o typické výroky slavných osob (např. *alea iacta est* – kostky jsou vrženy, jehož autorem je Gaius Julius Caesar). Mlacek²⁸ rozděluje frazeologismy na paremiologické útvary (příslloví, pořekadla, pranostiky, okřídlené výrazy) a jednotky neparemiologické povahy, kam řadí ustálená přirovnání).

Výše jsme si uvedli jednotlivé typy frazémů, jak je pojmají různí autoři, nyní si objasníme termín paremiologie, s jehož vymezením je to podobné jako u frazeologie a idiomatiky. Je to pojmenování disciplíny, která se zabývá studiem ustálených slovních spojení, jež mají svůj původ v lidové slovesnosti, zjednodušeně řečeno se věnuje příslovím, dříve se jednalo o etnografickou vědu, dnes leží na pomezí frazeologie (lingvistiky)²⁹ a folkloristiky. Druhou možností chápání paremiologie je soubor všech výše zmíněných útvarů (parémií).

Pranostiky se vymezují tím, že se týkají především počasí, přírody a kalendáře. Vznikly, aby pojmenovaly nějaký přírodní pravidelně se opakující jev, jsou výsledkem dlouhodobého pozorování a zkušenosti lidí. Často mají souvislost se zemědělstvím. Název této oblasti výrazů znamená předpověď a vznikl z řeckého prognósis³⁰ (např. *svatá Veronika trhá ledy z rybníka*).

Příslloví je ustálené slovní spojení, které je produktem lidské moudrosti, vždy skrývá ponaučení a často má obrazných charakter. Dříve byla právě přísloví základem frazeologie, ale to se postupně změnilo a dnes se jedná paremiologický

---

²⁷ ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. 2 přeprac. vydání. Praha: ISV nakladatelství, 2011, s. 66–67. ISBN: 80-85866-57-9.

²⁸ MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, str. 125.

²⁹ ČERMÁK, František: *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 231. ISBN: 978-80-7422-020-3.

³⁰ ČECHOVÁ Marie: *Pragmatický a jazykový charakter pranostik*. Naše řeč, ročník 83 (2000), č. 3, str. 132–139. [Citováno on-line 15. 2. 2017] Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7573>>.

útvár³¹ na okraji frazeologie a idiomatiky (např. bez práce nejsou koláče). Naproti příslovím stojí **pořekadla**, která se od nich obtížně odlišují. Hlavním diferenciacním prvkem je skutečnost, že pořekadla nenesou žádné poučení. Podobně je na tom i **rčení**, které zachycuje určitou zkušenost v podobě lecky i vtipné prupovídky (např. *pro korunu by si nechal koleno vrtat*).

Podstatou **ustálených přirovnání** je, že nejde o reálné posouzení, ale pouze o obrazné hodnocení (např. *silný jako medvěd*). Typická je pro ně hustá síť synonymních vyjádření (např. *černý jako noc a černý jako uhel*).

Okřídlená slova se vyčlenila z citátů slavných osobností. V případě, že se daný výrok využívá ve stejném kontextu, kdy byl historicky pronesen, tak se jedná o citát. Pokud ovšem ustálené slovní spojení nabývá nových významů i v jiných situacích, tak hovoříme o okřídlených výrazech (např. *kostky jsou vrženy*).

3. Frazeologie a lexikografie

Frazeologie a idiomatika se těší velké pozornosti lexikografů a slovníky s touto tematikou vznikaly již v dobách renesance (viz kapitola 1.2 Historie a vývoj). Současnou nejnovější publikací je čtyřsvazkový *Slovník české frazeologie a idiomatiky* od Františka Čermáka, který dohromady na 3 584 stranách přináší čtenářům celkový přehled o používaných ustálených slovních spojeních.

Oblast frazeologie a idiomatiky je natolik specifická, že v jejím případě nehovoříme o lexikografii (slovníkářství) v obecné rovině, ale tento obor se nazývá speciálním termínem – frazeografie³². Evidujeme dokonce i snahy ruských lingvistů o přejmenování frazeologických slovníků na tzv. frázníky³³. Frazeografie jako praktická disciplína, tu byla už dávno předtím, než došlo k vymezení teoretické frazeologie a idiomatiky. „Frazeografii lze vymezit jako oblast aplikované frazeologie a idiomatiky (dále IF) zabývající se popisem

---

³¹ MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, str. 126–130.

³² ČERMÁK, František: Frazeografie. In. BLATNÁ a kol.: *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, 1995, s. 117. ISBN: 80-85787-23-7.

³³ ČERMÁK, František: Frazeografie. In. BLATNÁ a kol.: *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, 1995, s. 117. ISBN: 80-85787-23-7.

frazeologie a idiomatiky a principy tohoto popisu (a mající ovšem zpětnou vazbu na teorii); v novější době už i za využití komputera.“³⁴

3.1 Ustálená slovní spojení ve slovníku

Frazeologismy se ve slovnících objevují ve dvou základních podobách, buď samostatně ve speciálních frazeologických slovnících, nebo jsou součástí větších celků. Ve druhém případě máme na mysli lexikografické příručky typu výkladového slovníku (např. *Slovník spisovného jazyka českého – SSJČ*). Při uvádění frazémů jako hesel ve slovníku mají lexikografové dvě možnosti. Mohou frazeologickou jednotku uvádět u jednoslovného lexikálního hesla v podobě jednotlivých komponentů, nebo ji zařadit do speciálního oddílu hesla na konec. Při těchto řazeních se objevuje několik problémů – ne všechny komponenty frazému si ponechávají sémantiku i při jejich rozdělení a můžeme se setkat i s neexistujícím slovem (např. kutě ze spojení *jít na kutě* ve smyslu ‚jít spát‘). Slovníky jsou ve většině případů uspořádány abecedně pro jasnou orientaci, obsahem hesla je vysvětlení sémantiky, uvedeny mohou být ekvivalenty.

Jak už jsme zmínili, oblast IF je velmi rozsáhlá a bohatá na jazykový materiál. Při vymezení frazeologické jednotky panují dohady, i přesto jsme základní rysy vymezili v kapitole 2.2 Vlastnosti frazémů. Za nejdůležitější vlastnost je považována ustálenost. Pokud sestavujeme slovník frazeologismů, tak existují tři testy³⁵, které nám pomohou určit, zda dané ustálené spojení splňuje podmínky zařazení k frazeologismům či nikoliv. Volba probíhá tak, že výraz postupně prochází testy, ale nikdy by se výsledek následujícího bodu neměl dostat do rozporu s tím předcházejícím.

1. **Test ustálenosti:** při prvním testu dochází k výběru frazémů, které jsou reprezentativně ustálené a aktivně využívány. Pokud dojde k nejasnostem, tak se volí prostřednictvím ankety. Takto vybrané výrazy jsou podstoupeny druhému testu.

---

³⁴ ČERMÁK, František: Frazeografie. In. BLATNÁ a kol.: *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, 1995, s. 117. ISBN: 80-85787-23-7.

³⁵ ČERMÁK, František: Frazeografie. In. BLATNÁ a kol.: *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, 1995, s. 123. ISBN: 80-85787-23-7.

2. **Test analogické záměny:** zde dochází k dalšímu rozhodování, testem projdou frazeologismy, které jsou s ním v neshodě. Jejich anomálie spočívá v nemožné, nebo velmi omezené záměně jednotlivých komponentů ustáleného slovního spojení. Takový užší výběr pokračuje dále třetím testem.
3. **Test aditivnosti sémantiky:** z posledního testu vycházejí frazémy, jejichž celkový význam není pouze součtem sémantiky jednotlivých komponentů.

4. Neologie

4.1 Vymezení základních pojmů

Vzhledem ke skutečnosti, že ve druhé části práce se budeme zabývat novými frazémy v české slovní zásobě, tak nyní zmíníme uvedení do neologie, což je lingvistická disciplína, která je velmi aktuální a těší se velkému zájmu jazykovědců. Vycházet budeme zejména z pojetí Olgy Martinové, která je mimo jiné autorkou publikací *Nová slova v češtině, slovník neologismů 1 a 2 (1998, 2004)*, jež sloužily jako zdroj pro excerpci jazykového materiálu pro tuto práci. Neologie se zabývá zkoumáním nových pojmenování (neologismů) ve slovní zásobě daného jazyka. „Termínem neologismus se převážně označují prostředky lexikální, které se charakterizují jako nové.“³⁶ Martinová dále uvádí, že jejich podstata je pak chápána dvěma způsoby. První možností je, že se jedná o obohacení jazyka prostřednictvím pojmenování nových předmětů či skutečností. Jejich druhé vymezení na rovině syntaktické je klade do opozice proti archaismům. Podstatou neologismů je jejich novost.

4.2 Neologismy: jejich určování, typy a třídění

Při zkoumání nových lexikálních jednotek ve slovní zásobě na ně můžeme pohlížet ze dvou hledisek: synchronního a diachronního. „Z hlediska diachronního se za neologismy pokládají ty nové jednotky, které nejsou obsaženy v repertoáru slovní zásoby minulého období. Ze synchronního hlediska bývají

---

³⁶ MARTINOVÁ, Olga: *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 10.

neologismy vymezovány jako ty nové lexikální jednotky, které lze na základě současných lexikálních norem hodnotit z hlediska jejich možnosti stát se jednotkou ‚langue‘.³⁷ Dále převládají dva pohledy, z jejichž podstaty můžeme určit, zda daný výraz patří k neologismům. Jako první je uváděn **jazykově systémový pohled**, který zkoumá, jakou povahu mají nová slova na dané rovině. Ovšem i zde můžeme neologismy posuzovat z onomaziologického nebo sémantického pohledu. Druhý je **řečový pohled**, tedy konkrétní užití nových jazykových jednotek v textu. V onomaziologickém přístupu Martincová rozlišuje typy nových pojmenování z hlediska genetického, tedy zkoumá vznik nových lexikálních jednotek, a funkčního, při kterém se zabývá uplatňováním a fungováním jednotek ve slovní zásobě češtiny.

Od **vlastních neologismů**, které se pravidelně tvoří na základě společenských potřeb, odlišujeme nová slova, která vznikají příležitostně, a nazýváme je **okazionalismy**. Oba typy mají společný příznak novosti, bez kterého by nemohly do této skupiny patřit. U neologismů se navíc předpokládá, že obohatí slovní zásobu jako její plnohodnotné jednotky a jejich příznak novosti se časem ztratí, viz kritéria níže. „Okazionalismy zřídka pojmenovávají nové předměty, jevy skutečnosti, nové obsahy vědomí, především pojmenovávají obsahy vědomí jazykově ztvárněné jiným pojmenováním.“³⁸ Nazývají se také jako stylistické neologismy, protože často mají místo zejména v básnických textech a vyjadřují hodnotící postoj jedince, který bývá citově zabarvený. Dalším typem jsou tzv. **neperspektivní neologismy**, jenž se objevují jako tipy na náhradu již existujících lexikálních jednotek (např. místo televize se navrhoval *rozvid* či *rozjev*). Poslední jsou **pojmenování etapová a módní**, která se v době vzniku velmi hojně využívala, ale časem byla jejich frekvence oslabena (např. *tesil*, *mototechna*).³⁹

---

³⁷ MARTINCOVÁ, Olga: *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 11.

³⁸ MARTINCOVÁ, Olga: *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 132.

³⁹ FILIPEC, J. a ČERMÁK F.: *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, s. 99.

K proměně vlastního neologismu v běžnou lexikální jednotku dochází v několika stadiích.⁴⁰

1. první objevení nového lexému
2. nový výraz se používá v komunikaci, ale jeho výskyty mají nízkou frekvenci a stojí na periferii
3. neologismus se přesouvá do centra, a přestože se používá, tak pocítujeme příznak novosti (typickou vlastnost neologismu)
4. lexém splývá s běžnou slovní zásobou, frekvence používání vzrůstá

Neologismy v jazyce vznikají, jsou potřebné nejen pro pojmenování nových skutečností, ale nahrazují také zastaralé lexémy. Na vznik nových pojmenování mají vliv mimojazykové a vnitrojazykové skutečnosti. Mimojazykové faktory mohou být psychické a sociální, většinou se jedná o vyjádření nových věcí, generačních rozdílů, odlišení procesů ve společnosti atd. Naproti tomu mezi vnitrojazykové příčiny spadá snaha o eliminaci variant, sémantické a stylistické odlišení lexikální jednotky i touha po experimentu. Filipec a Čermák⁴¹ ve své publikaci vymezují tři základní typy neologismů na základě způsobu jejich vzniku.

- I. neologismy vznikající z již existujících lexikálních forem
- II. vznik neologismů přejímáním cizích lexikálních jednotek (převažuje)
- III. tvorba nových lexikálních jednotek (užívá se řídce)

Podobný přehled pojmenovávacích postupů uvádí v poznámkách ke *Slovníku neologismů* Martinčová.⁴²

- a) přejímání
- b) kalkování
- c) tvoření víceslovných pojmenování
- d) odvozování
- e) tvoření zkratkových slov
- f) přenášení na základě podobnosti

---

⁴⁰ FILIPEC, J. a ČERMÁK F.: *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, s. 100.

⁴¹ FILIPEC, J. a ČERMÁK F.: *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, s. 100–101.

⁴² MARTINCOVÁ, Olga: *Nová slova v češtině: slovník neologizmů*. Praha: Academia, 1998, s. 13. ISBN: 80-200-0640-0.

4.3 Frazeologický neologismus

Slovní zásoba se neustále obnovuje a stejně tak frazeologická spojení. Některá pouze nahrazují již starší výrazy a jiná pojmenovávají nové skutečnosti. Terminologické vymezení pojmu vychází z podstaty neologismů. Jednoznačným ukazatelem je příznak novosti a dále pak aspekt času, přesněji jak dlouho se ustálené slovní spojení používá. „Frazeologickými neologismy rozumíme nové frazémy, které se objevily v jazyce poměrně nedávno a které se cítí nositeli jazyka jako nové.“⁴³

Podle Ladislava Janovce⁴⁴ má na obohacování lexikálních jednotek novými frazeologismy podíl zejména mediální sféra, pro kterou je typické užívání některých obrátů (např. *stavět na zelené louce* = ‚na nikdy nezastavěném místě‘). Dalším zdrojem jazykového materiálu je mládež a její různé zájmové skupiny, v nichž aktivně využívají slang. Zdůraznit bychom měli důležitost přejatých frazémů z cizích jazyků (převážně angličtiny), které nejčastěji pronikají do běžné slovní zásoby přes specifické profese. Zřídka ovšem dochází k užívání nových frazémů (neofrazémů) v krásné literatuře, tam se setkáme především se staršími spojeními.

4.3.1 Typologie neofrazémů

Janovec⁴⁵ ve své studii dále uvádí, že ve slovní zásobě nových frazémů jsou nejpočetněji zastoupeny jmenné substantivní frazémy – výrazy jejichž základ tvoří substantiva. Příkladem může být *mrtvý brouk* (‚člověk předstírající, že se ho daný problém netýká‘) nebo *bílé maso* (‚ženy nelegálně najímané k prostituci‘). U některých ustálených slovních spojení došlo pouze k částečně frazeologizaci a sémantika alespoň jednoho komponentu zůstává zachována, např. *dlouhé peníze* (ve významu ‚hodně peněz‘). Ke vzniku některých substantivních frazémů došlo

---

⁴³ STĚPANOVA, Ludmila: *Česká a ruská frazeologie: Diachronní aspekty*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2004, s. 125. ISBN: 80-244-0795-7.

⁴⁴ JANOVEC, Ladislav: Nevětné frazémy v nové slovní zásobě. In. MARTINCOVÁ a kol.: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, 2005, s. 148–149. ISBN: 80-200-0607-9.

⁴⁵ JANOVEC, Ladislav: Nevětné frazémy v nové slovní zásobě. In. MARTINCOVÁ a kol.: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, 2005, s. 150–152. ISBN: 80-200-0607-9.

na základě slovesných spojení, např. *horký brambor* (nepříjemný problém) se vyvinul z frazému *přehazovat si něco jako horký brambor*.

Tím se zároveň dostáváme ke druhému typu neologických frazémů a jedná se o slovesné frazémy. Jejich bázi tvoří verbum v různých tvarech, na jejichž základě můžeme vymezit různé podtypy. Prvním druhem jsou slovesné frazémy, jejichž komponentem je verbum *být* nebo *mít*, např. *být mimo mísu* (být vedle, nevědět, o co jde). Frekvence slovesných frazémů je značně oslabena, protože z některých se vyvinuly jmenné kvůli jazykové úspornosti. U jiných došlo k přenesení jejich původního významu, např. *jít do kytek* se dříve používalo ve smyslu ‚zemřít‘, ale dnes je to přeneseně chápáno jako ‚konec něčeho‘.

Zvláštním typem nových frazeologických spojení jsou konstrukce skládající se ze dvou komponentů: substantiva a prepozice, jedná se např. o frazém *bez kravat* ve významu ‚neoficiálně‘, nebo *na klíč* jako ‚komplexně vyhotoven‘.

5. Frazémy a jejich znalost mezi mládeží: výzkum Marie Čechové

V následujících kapitolách práce budeme analyzovat znalost starších a novějších frazémů na základě dotazníkového šetření, které bylo učiněno mezi studenty střední školy (gymnázia). Průzkumu, který mapuje znalost tradičních frazeologických jednotek, se věnovala již Marie Čechová. Ve své práci *Dynamika frazeologie* se zabývá zejména vyvrácením tvrzení, že současná frazeologie upadá. V dalších pracích (*Frazeologie a mládež, Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže po 20 letech*), které vznikly v 80. letech a krátce po roce 2000 ověřuje na základě dotazníkového průzkumu znalost tradičních frazémů mezi mládeží.

Ve své studii uvádí, že starší frazémy mají sice tendenci zanikat, ale zároveň vznikají neustále nové frazeologické jednotky a stejně jako u slovní zásoby dochází k jejich plynulé obnově. Čechová vysvětluje, že frazeologie a idiomatika není v úpadku, jak by se mohlo zdát, naopak se vyvíjí a tato dynamika je typickou vlastností všech jazykových jednotek živých jazyků.

„Výzkum týkající se vztahu mládeže k frazeologii sice signalizuje ústup části tradiční, lidové frazeologie, té, která je vázána na dobové sociální poměry, např. *Kůň dvou pánů hubenec, Komu celá ves boty kupuje, chodí bos...*, ale na druhé straně prokázal značnou znalost a rozšíření jak frazeologie tradiční, lidové, tak i novější, včetně slangové.“⁴⁶

Její první výzkum znalosti frazeologie u mládeže se uskutečnil v 80. letech minulého století, tedy více jak před 30 lety. Tým Marie Čechové distribuoval dotazníky na základních a středních školách, kde je vyplňovali mimo studentů i učitelé. V otázkách se objevovala tradiční přirovnání, rčení, pořekadla, přísloví a pranostiky. Otázky byly otevřené, takže žáci sami doplňovali znění frazémů nebo jejich sémantiku, často uváděli několik možností. Po analýze dotazníků byl zjištěn poměrně neuspokojivý stav znalosti tradičních frazémů. Proto po 20 letech přistoupila Marie Čechová k podobnému průzkumu – byly použity stejné dotazníky s původními otázkami a došlo k jejich doplnění o další zadání. Výzkumu se zúčastnilo méně respondentů, ale byli mezi nimi žáci základních a středních škol i skupina studentů z univerzity. „Smyslem bylo porovnání aktuálního stavu znalosti tradiční lidové frazeologie a jejího porozumění se stavem před dvaceti lety“⁴⁷

Druhý výzkum Marie Čechové přinesl podobné výsledky jako první, stav opět nebyl uspokojivý. Podle předpokladu studenti příliš neznali zastaralé frazémy. U pranostik i přísloví docházelo často k záměně komponentů či jejich zkomolení. V návaznosti na oba výzkumy, které byly provedeny s odstupem 20 let, se tým Marie Čechové domnívá, že ve výuce již na základních i středních školách by mělo být více prostoru věnováno studiu frazémů. Dosud nahodilé zmínky o ustálených slovních spojeních by měly být nahrazeny soustavným výkladem zaměřeným na tuto problematiku. Reakcí na výsledky výzkumu byla snaha zařadit frazeologii a idiomatiku do výuky prostřednictvím učebnic češtiny (konkrétně *Český jazyk pro SOŠ*, 3. díl, SPN, 2002).

---

⁴⁶ ČECHOVÁ, Marie: Dynamika frazeologie. In. *Naše řeč*, ročník 69 (1986), číslo 4, str. 178–186. [Citováno on-line 25. 3. 2017]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6639>>.

⁴⁷ ČECHOVÁ, Marie: *Řeč o řeči*. Praha: Academia, 2012, s. 114. ISBN: 978-80-200-2069-7.

Výzkum Marie Čechové neproběhl pouze mezi studenty, ale zaměřila se i na jejich učitele. Ti se shodli na tom, že zařazení frazeologie do výuky by bylo jistě prospěšné. Dále uváděli, jakým způsobem se sami o frazémeh zmiňují. Značně se rozcházel v názoru, kdy s aplikací frazému ve výuce začít – kdy jsou děti schopné jim porozumět, uváděli věk v rozmezí 10 let (od 5 až do 15 let).

6. Nové frazémy v souvislostech

Pro další analýzu jsme celkem excerpovali 134 nových frazémů. Pokud bychom je chtěli zařadit do tematických oblastí, tak můžeme v materiálu pozorovat příklon k určitým odvětvím. Motivace některých frazémů je vázána na konkrétní okruhy lidské činnosti: sportovní odvětví (*žlutá karta, výměna dresů, gól do šatny, náhlá smrt*), politika (*návrat do Evropy, sarajevský atentát, převlékat kabát*), peníze (*prát špinavé peníze, dlouhé peníze, rychlé peníze*), ekonomika (*neviditelná ruka trhu, údolí smrti, rovné hřiště*), technologie (*utržené sluchátko, velikonoční vajíčko, poslední míle*), závislosti (*být suchý, být čistý*). Některé z těchto frazémů jsou hojně využívány v publicistickém stylu. V běžné komunikaci se pak setkáváme s frazémy, které pojmenovávají obvyčejné jevy, procesy či myšlenky (*být mimo mísu, mít svou laťku, třešinka na dortu, špička ledovce, horký brambor, mrtvý brouk, tlustá čára* a další). U některých frazémů je výrazný citový příznak (*jít do kytek*), pokud je excerpované spojení expresivní, je to vyznačeno v seznamu excerpovaného materiálu v přílohách práce.

U frazémů můžeme pozorovat různé souvislosti, které mají mimo jiné vliv na to, jak bude jednotka vnímána, jak uvádí Marie Čechová⁴⁸. Nyní budeme analyzovat celý excerpovaný materiál bez použití vzorku, který byl zpracován v dotazníku. Při posuzování přihlídneme k motivaci, jež stála za vznikem daného frazému, protože původ může výrazně ovlivnit znalost. Tyto faktory ovlivňují znalost či neznalost frazému mezi veřejností. Zaměříme se na frazémy inspirované historickými událostmi, jednotky s abstraktním i konkrétním významem, neobvyklé syntaktické konstrukce, varianty frazémů a související synonymii a cizojazyčné frazémy.

---

⁴⁸ ČECHOVÁ, Marie: Dynamika frazeologie In. *Naše řeč*, ročník 69 (1986), číslo 4, str. 178–186. [Citováno on-line 25. 3. 2017]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6639>>.

6. 1 Frazémy inspirované historickými událostmi

Typickým příkladem jsou jednotky, jejichž vznik byl motivován nějakou historickou událostí, která se odehrála v určitém místě, ke kterému ji později můžeme vztahovat. V našem inventáři nových frazémů se jedná např. o **sarajevský atentát**, který znamená ‚výzvu adresovanou Václavu Klausovi během jeho pobytu v Sarajevu (28. 11. 1997), aby odstoupil z funkce premiéra ČR a vedení ODS‘ – dále se k němu vztahují i další frazémy (*sarajevský atentátník* a *sarajevský puč*). O vznik tohoto frazému se postarala zejména tehdejší média a je pravděpodobně inspirován atentátem na Františka Ferdinanda d’Este, který se uskutečnil v roce 1914 v Sarajevu. Došlo k přenesení významu na základě historické události, která je spojená s místem, kde Václav Klaus v době výzvy k odstoupení pobýval. Domníváme se, že interpretace tohoto frazému by byla pro mládež téměř nemožná, protože k události došlo před 20 lety. Konstrukci s frazémem můžeme nalézt i v korpusu, ovšem z celkového počtu 37 výskytů jde pouze v 7 případech o frazeologickou jednotku, zbytek dat se vztahuje ke skutečnému atentátu v roce 1914. „Výraz sarajevský atentát sice po pádu vlády v roce 1997 vymysleli novináři, ale Klaus si jej osvojil a hojně používal.“⁴⁹

S politickým uspořádáním a historií souvisí spojení **Rudé bratrstvo**, které hanlivě označuje komunistickou stranu. ‚Stoupenci bývalého režimu‘ se nazývají prostřednictvím ustáleného spojení jako **přátelé starých pořádků**. Za další příklad z excerpovaného materiálu považujeme **restituční tečku**, tedy ‚ukončení restitučního procesu‘.

6.2 Frazémy s konkrétním a abstraktním významem

U některých frazeologických jednotek můžeme rozlišit dva typy významů: prvotní a druhotný, který je nejčastěji odvozen na základě metafory či metonymie. Takový vývoj reprezentuje frazeologická jednotka na **zelené louce**, jejíž konkrétní význam je ‚na dosud nezastavěném místě‘, ale druhotně se používá ve smyslu ‚bez návaznosti na předchozí vývoj‘. Další frazém, který bychom zde mohli zmínit je **nosič vody**, tedy ‚řadový člen týmu, který vykonává

---

⁴⁹ Český národní korpus SYN 2015.

běžnou a nutnou každodenní práci, ale také ,někdo, kdo svou práci vykonává průměrně‘.

6.3 Frazémy s neobvyklými syntaktickými konstrukcemi

Ve své práci *Dynamika Frazologie* upozorňuje Marie Čechová na možné neporozumění frazémům, které je zapříčiněno jejich neobvyklými syntaktickými konstrukcemi, jež příjemce zmatou natolik, že není schopen správně interpretovat sémantiku takové frazeologické jednotky. V námi excerpovaném materiálu se nachází minimum takových frazémů, ale přesto je musíme zmínit. Typickým příkladem je **být odejit** („být donucen k nechtěnému odchodu ze zaměstnání, být propuštěn“), **být odmlčen** („být umlčen“) a **být pohovořen** („absolvovat pohovor“). Jak uvádí i Ladislav Janovec⁵⁰ jedná o zvláštní typy pasivních konstrukcí, které se vyznačují zvláštní formou. Frazelogismy být odmlčen a pohovořen jsme v korpusu nenašli. Ustálené slovní spojení *být odejit* se objevuje celkem osmkrát.

6.4 Varianty frazémů: jejich synonymie a případná opozitnost

V jazykovém materiálu se objevují více či méně odlišné podoby frazémů, jejichž význam je totožný či velmi podobný. „Varianty jsou chápány jako druhá základní existenční forma frazeologismu. Pro frazeologii jsou celkem běžným jevem – málokterý frazeologismus existuje pouze v jedné jediné podobě, [...]“⁵¹ Tyto varianty jsou často úplná synonyma, tedy frazémy jsou v kontextu naprosto zaměnitelné.

Mezi varianty, které se liší formou můžeme zařadit **být mimo mísu** či **scénu** ve smyslu ,být vedle, mimo aktuální dění a nechápat podstatu problému‘. Podobně je na tom i dvojice **vrcholek** a **špička ledovce**, jež znamená ,náznak nebo menší část problému‘ (větší část problému je přeneseně skrytá pod hladinou moře přesně jako skutečný ledovec). Jmenovat lze i **šlehačku** nebo **třešinku na dortu**

---

⁵⁰ JANOVEC, Ladislav: Nevětné frazémy v nové slovní zásobě. In. MARTINCOVÁ a kol.: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, 2005, s. 151. ISBN: 80-200-0607-9.

⁵¹ JANOVEC, Ladislav: Nevětné frazémy v nové slovní zásobě. In. MARTINCOVÁ a kol.: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, 2005, s. 152. ISBN: 80-200-0607-9.

ve smyslu ‚toho nejlepšího navíc či ozdoby‘. Za další variantu považujeme **šálek čaje** i **kávy**, s totožnou sémantikou ‚co vyhovuje zájmu, vkusu někoho, co je někomu milé‘. Do skupiny variantních a synonymních spojení patří **přibouchnout** i **zabouchnout dveře** ve smyslu ‚něco znemožnit či zmařit‘. Dalším příkladovým zástupcem jsou jednotky **odliv** a **únik mozků**, které shodně označují ‚odchod schopných a vysoce kvalifikovaných odborníků do jiné země kvůli výhodnějším podmínkám‘.

V následujícím frazému dochází ke změně přivlastňovacího zájmena vzhledem k použití v kontextu. Hovoříme-li o tom, že někdo **je moje/tvoje krevní skupina**, tak máme na mysli, že ‚se s tím člověkem shodujeme (názorově, přesvědčením atd.)‘. I tento frazém můžeme vyjádřit spojením **být můj/tvůj šálek čaje/kávy**. Podobnou závislost na kontextu můžeme pozorovat u frazeologické jednotky **být v hledáčku někoho/něčeho** (‚být předmětem zájmu‘) a **mít v hledáčku někoho/něco** (‚učinit někoho/něco předmětem zájmu‘).

Jak je patrné na příkladech výše, nové frazémy potvrzují předpoklad variantnosti a s ní související synonymii. V této části musíme zmínit existenci slovtvorných čeledí – na základě derivačních postupů dochází ke vzniku frazeologických čeledí, které jsou odvozené od téhož fundujícího frazému. U frazeologických jednotek v téže čeledi můžeme pak pozorovat základní slovtvorné vztahy. Jako příklad poslouží následující frazeologismy:

- **čistit špinavé peníze -> čištění špinavých peněz -> čistírna špinavých peněz**
- **prát/propírat/přeprat/vyprat špinavé peníze -> práč/propírač špinavých peněz -> pračka na špinavé peníze -> prádelna špinavých peněz**

Sémantika jednotlivých členů slovtvorné čeledi se v závislosti na formě mění následujícím způsobem. Frazémy **prát/čistit špinavé peníze**, se používají ve smyslu ‚převádět nelegálně získané peníze (např. zločinem, úplatky) do legálního oběhu‘. **Pračka na špinavé peníze** je poté ‚fiktivní společnost, která tento úkon

zprostředkovává'. *Prádelna/čistírna špinavých peněz* je ,oblast, kde se takto nelegálně získané finanční prostředky převádějí do legálního oběhu'. *Práč/propírač* je ,osoba, která provádí úkon převodu'. U těchto dvou čeledí zároveň upozorňujeme na variantnost, díky které jsou frazeologické jednotky synonymní (jednotky *čistit* či *prát špinavé peníze* mají totožný význam a jsou v textu plně zaměnitelné).

V inventáři nových frazémů jsou další frazeologické jednotky, které vytváří slovtvorné čeledi. I v tomto případě k nim existuje varianta v podobě jiného frazému, která je navíc synonymní a v kontextu zaměnitelná.

- ***převlékat/převléknout kabát -> převlékač kabátů -> převlékání kabátů***

Sémantika této čeledi je vykládána následovně. *Převlékat kabát* znamená ,měnit politické přesvědčení či stranu kvůli výhodám, které to přinese'. *Převlékač kabátů* je ,člověk, jenž tento úkon uskuteční' a *převlékáním kabátů* se myslí samotná změna. K frazému *převlékat kabát* existuje varianta v podobě frazému ***převrátit kabát*** nebo ***převléknout*** či ***měnit dres***. Frazeologická jednotka ***obléknout něčí dres*** se dostala za hranice původního významu a dnes kromě ,příslušnosti k politickým' stranám znamená ,obecné přijetí nějakého členství'.

U nových frazeologických jednotek a jejich variant převažuje synonymie, ale musíme se zaměřit i na další možné vztahy. Kromě souznačných ustálených slovních spojení se v excerpovaném materiálu objevují opozita a ve své podstatě i homonyma. U frazeologických antonym se však nejedná o pravý antonymní vztah (jako např. *černý a bílý*). Ustálená slovní spojení *černý kůň* a *bílý kůň* nejsou skutečná antonyma, a přestože jejich forma to naznačuje, pravý význam obou spojení spolu nesouvisí. *Bílý kůň* je ,najatý (někdy i vydíraný) podnikatel, na jehož jméno jsou prováděny podvodné transakce někým jiným' a *černý kůň* je ,ten, kdo může překvapit v nějakém měření sil'.

Některé frazémy, či spíše jejich komponenty jsou částečně homonymní. Pro ilustraci jsme vybrali frazeologické jednotky *bílé maso* a *bílý dovoz*, součástí obou

je formálně stejný komponent *bílý*, ale v každém ustáleném spojení má opačný význam. Zatímco *bílé maso* jsou ‚ženy nelegálně najímané k prostituci‘, tak *bílý dovoz* je ‚legální dovoz‘. Všimnout si můžeme prokazatelné opozice adjektiv legální a nelegální.

Jak je zřejmé z příkladů výše, tak můžeme potvrdit, že pro nové frazémy je typická variantnost. Varianty se navíc vyznačují vysokým stupněm synonymie a ve většině případů jsou v kontextu plně zastupitelné. Ověřili jsme také tendenci ke vzniku slovotvorných čeledí u některých frazeologických jednotek. Z hlediska antonymie jsme došli k závěru, že v námi analyzovaném jazykovém materiálu se pravá antonyma neobjevují, i když některé komponenty frazémů jsou formálně opoziční.

6.5 Vznik nových variant frazémů

U nových frazémů můžeme pozorovat tendenci ke vzniku ze starších výrazů. Často dochází k přenesení významu ze starší frazeologické jednotky. Všimnout si můžeme tendence ke vzniku nevětných frazémů (zejména jmenných z původních větných či slovesných. Přirovnání *házet/přehazovat si něco horký brambor* (SF) ve významu ‚zbavit se nějakého nepříjemného úkolu či povinnosti, předat ji někomu dalšímu‘, se stal základem pro nový frazém ***horký brambor***, jehož význam vychází z původní sémantiky a slouží jako označení pro ‚nepříjemný problém‘. SF se objevuje v SČFI, ale NF není zmíněn. Podobným příkladem je spojení *dělat mrtvého brouka*, jež znamená ‚nereagovat a naznačovat tím, že se mě ten problém netýká‘ (říká se o člověku v odpovědné funkci). NF ***mrtvý brouk*** se již používá ve smyslu označení ‚člověka, který vyvíjí tuto nečinnost‘. Opět se můžeme odvolat na výskyt v SČFI, kde najdeme pouze SF nikoli NF. Dalším příkladem dokazujícím vznik varianty ze SF je jednotka ***na zelené louce*** ve smyslu ‚na dosud nezastavěném místě, bez návaznosti na předchozí vývoj‘. V SČFI nalezneme heslo *začít/stavět na zelené louce*.

Vývojový proces frazémů můžeme sledovat i v rámci frazeologických neologismů. V inventáři nových frazeologických jednotek se nachází **bílé maso** („ženy nelegálně najímané k prostituci“) i **obchod s bílým masem** („organizovaná prostituce“). Z našeho výzkumu vyplývá, že nejdříve bylo osvojeno užívání frazému *obchod s bílým masem* a až později se do povědomí mluvčích dostalo ustálené slovní spojení *bílé maso* ve smyslu označení „nelegálních prostitutek“ v návaznosti na původní znění. K tomuto závěru nás dovádí fakt, že SČFI sice reflektuje heslo *bílé maso*, ale odkazuje pod ním na *obchod s bílým masem* (viz tabulka výskytu v SČFI), i SSJČ zná podobný frazém *obchod s lidským masem*.

6.6 Cizojazyčné frazémy

Marie Čechová se v této kapitole zabývala cizojazyčnými, zejména latinskými citáty a jejich znalostí v češtině. V námi excerpovaném materiálu se takové frazeologické jednotky nenachází, a proto se budeme věnovat komponentům či celým frazémům, které byly přejaty z cizích jazyků. K obohacování slovní zásoby prostřednictvím přejímání z cizích jazyků dochází běžně. V excerpovaném materiálu se překvapivě nachází pouze tři frazémy, jejichž komponenty jsou v podobě cizího výrazu (angličtiny). Jedná se o spojení **vo co go**, jež používáme ve smyslu jeho překladu, tedy „o co jde“, **mít drajv**, který znamená „mít švih“ z anglického *drive*. Můžeme si všimnout, že pravopis tohoto slova není zachován v anglické podobě, ale je počestělý. Další jednotkou je **být in**, jejíž význam je „mít o něčem přehled či být ve shodě s módními trendy“. Opět došlo ke kombinaci českého a jinojazyčného komponentu. *In* je v angličtině prepozice *v*, pokud bychom přistoupili k doslovné interpretaci, znamená tento frazém „být v (ve smyslu orientovat se v něčem)“. Opakem tohoto frazému je *být out* (tedy podle překladu „být venku“) ve smyslu „neorientovat se v něčem, zejména v módních trendech“. Zvláštní je, že tato frazeologická jednotka se ve *Slovnících neologizmů* neobjevuje a heslo nebylo nalezeno ani v SČFI.

Z hlediska cizojazyčnosti je zajímavé ustálené spojení **mýdlová opera**, které označuje „televizní seriál zobrazující v mnoha pokračováních idealizovaný každodenní život skupiny lidí“. V anglickém jazyce totiž existuje přímo ustálené

slovní spojení *soap opera*, kterým se nazývá přesně tento typ seriálů a je běžně využíváno. Do češtiny bylo evidentně přejato v doslovném překladu. I v korpusu jsme tuto jednotku našli ve 29 výskytech.

Na celém jazykovém materiálu jsme si ukázali souvislosti, které můžeme ve frazeologických jednotkách nalézt a hlediska, z nichž je lze posuzovat. V následující kapitole se zaměříme na vzorek 20 vybraných jednotek, se kterými jsme úzce pracovali v dotazníku a následně je podrobili detailní analýze.

7. Dotazníkový výzkum

7.1 Metodologie výzkumu a výzkumné otázky

Nové frazeologismy pro tuto práci byly excerpovány ze dvou publikací – *Nová slova v češtině 1 a 2*⁵². Celkem bylo nashromážděno 134 ustálených slovních spojení. Jejich abecední seznam včetně uvedených významů je součástí příloh práce. Sémantické vysvětlení u nových frazémů vždy pochází ze dvou výše zmíněných *Slovníků neologizmů*. Vycházíme z předpokladu, že novější frazémy jsou známější než ty starší a navážeme na výzkumy Marie Čechové, která zjistila, že znalost frazeologie je mezi studenty poměrně neuspokojivá, a to zejména co se týká starších jednotek. Používání frazeologických neologismů bude ověřeno prostřednictvím dotazníkového šetření na vybraném vzorku respondentů.

Prostřednictvím průzkumu budeme ověřovat znalost nových frazémů mezi mládeží od 15 do 19 let. Dotazníky byly distribuovány na Gymnázium v České Třebové a na jejich vyplňování se podíleli žáci ze 6 tříd, dohromady bylo respondenty vyplněno 100 dotazníků. Dotazník se skládá celkem ze 40 otázek a má ověřit, zda jsou mezi studenty známější nové nebo starší frazémy. Starší frazémy byly excerpovány ze SČFI, a to včetně jejich sémantického vysvětlení. Frazémy jsou v dotazníku rozděleny do dvou skupin na starší a novější vždy po 20 vybraných jednotkách, ale respondenti o tom nevěděli, aby to nezkreslilo způsob jejich uvažování. K frazeologickým neologismům byly zvoleny protějšky, které spolu mohou zdánlivě souviset sémanticky či formálně. U každé otázky je na výběr ze tří možností, přičemž pouze jedna je správná. Otázky jsou formulovány třemi způsoby. Prvním a nejpočetnějším typem je uvedení frazému a respondenti měli označit jeho správnou sémantiku. Dalším druhem otázky je opak, tedy uvedení sémantiky a odpovědí je frazeologické spojení. Posledním typem je pouhé naznačení významu a uvedení jednoho komponentu frazému, druhou část museli respondenti vybrat z nabízených možností. V další kapitole předložíme výsledky, ke kterým jsme dospěli po vyhodnocení dotazníku.

---

⁵² MARTINCOVÁ, Olga a kol.: *Nová slova v češtině: slovník neologizmů 1*. Praha: Academia, 1998, 356 s. ISBN: 80-200-0640-0.

MARTINCOVÁ, Olga a kol.: *Nová slova v češtině: slovník neologizmů 2*. Praha: Academia, 2004, 568 s. ISBN: 80-200-1168-4.

Pozornost bude věnována každé dvojici frazémů zvláště a vzájemně je porovnáme. Dotazník je pro úplnost zařazen v přílohách práce s vyznačenými správnými odpověďmi. Podrobné grafy, doplňující vyhodnocení dotazníků, jež následuje v další kapitole, se též nacházejí v přílohách. Pro dotazníky bylo vybráno celkem 40 frazémů, 20 starších a 20 novějších (SF = starý frazém a NF = nový frazém).

Východiskem naší práce je předpoklad, k němuž dospěla Marie Čechová ve svých výzkumech týkajících se tradiční frazeologie, tedy že novější frazeologické jednotky jsou mezi mládeží známější než starší frazémy. Tuto premisu budeme ověřovat na základě porovnání znalosti starších vzhledem k novějším frazémům prostřednictvím dotazníkového šetření. Dále nás bude zajímat, co studenty motivuje k výběru možností, pokud se jedná o špatnou odpověď, které frazémy jsou z hlediska porozumění obtížnější, a co je hlavní příčinou špatné interpretace jejich významu.

7.2 Vyhodnocení dotazníku

1. **bohem zapomenutý**

- a) vzdálený od civilizace, pustý, zaostalý
- b) zlý člověk (po smrti půjde do pekla)
- c) člověk, který nevěří v Boha (ateista)

2. **na zelené louce**

- a) být na čerstvém vzduchu
- b) na dosud nezastavěném místě (bez návaznosti na předchozí vývoj)
- c) daleko od civilizace

Starší frazém *bohem zapomenutý* se užívá, pokud chceme většinou nějaké místo označit za ‚vzdálené od civilizace, pusté nebo zaostalé‘. Správnou možnost, odpověď a), označilo v dotazníku celkem 70 respondentů. Pro druhou odpověď b) se rozhodlo 14 dotazovaných a poslední možnost c) vybralo pouhých

7 respondentů. Někteří se rozhodli na otázku neodpovídat, jedná se o celkem 9 jedinců.

Nový frazém *na zelené louce*, jehož sémantika je objasňována jako ‚na dosud nezastavěném místě‘, či přeneseně ‚bez návaznosti na předchozí vývoj‘, bývá využíván zejména v publicistických textech s ekonomickou a průmyslovou tematikou. „Podle průzkumu, který KPMG Česká republika uskutečnila v roce 2008, by pouhých 27 % investic na zelené louce přišlo do České republiky i bez investičních pobídek.“⁵³

Znalost nového frazému není tak uspokojivá jako v případě předcházející starší jednotky. Správnou odpověď b) označilo pouze 43 respondentů, 12 dotazovaných je přesvědčených, že významem frazému je odpověď a) a 28 zvolilo odpověď c). Zbýlých 17 jedinců na tuto otázku neodpovědělo.

3. frazém pro označení **zdroje velkého zisku**

- a) zlatá žíla
- b) diamantový důl
- c) zlatý důl

5. frazém pro označení **národních kulturních památek**

- a) rodinné zlato
- b) rodinné dědictví
- c) rodinné stříbro

U následující opozice byl zvolen jiný typ otázky, v zadání jsme uvedli sémantiku a odpovědí byl frazém v celém svém znění, otázka byla uzavřená, tudíž respondenti vybírali z možností. ‚Zdroj velkého zisku‘ můžeme označit frazeologickým spojením *zlatý důl*. Z našich možných odpovědí bylo správně c), které označilo celkem 68 dotazovaných. Možnost a) vybralo 23 respondentů a c) zvolili pouze 3 lidé. Celkem 6 lidí se zdrželo odpovědi na tuto otázku. S tímto starším frazémem respondenti neměli větší problém a z toho vyplývá, že jej znají.

---

⁵³ Český národní korpus SYN 2015.

Skupinu nových frazémů reprezentovalo označení pro ‚národní kulturní památky‘ (např. architektura, literární, filmová a malířská díla apod.). „Jen kdyby se v ČT nedělaly podrazy a kdyby se krátkozrace lacino nevyprodávalo rodinné zlato, tedy staré české seriály a dramata, privátním televizím.“⁵⁴

Této sémantice odpovídá frazeologismus *rodinné zlato*. V dotazníku to byla odpověď a), ale tuto možnost správně vybralo pouhých 20 respondentů. Více jak polovina dotazovaných – 56, se domnívá, že pokud hovoříme o ‚národních kulturních památkách‘, tak použijeme ustálené slovní spojení *rodinné dědictví*, možnost b). Pouze 10 dotazovaných označilo odpověď c) a 14 na otázku neodpovědělo. Frazeologický neologismus z vybrané opozice dopadl v porovnání se starším frazémem velmi špatně, jak je patrné i v grafech.

5. hlavou proti zdi

- a) snažit se o něco za každou cenu
- b) přímočaře směřovat k cíli bez ohledu na překážky
- c) rychle vyřešit problém

6. bylo to **na krev**

- a) dělat něco na poslední chvíli
- b) odřít se při práci do krve
- c) s velkým nasazením, vypětím všech sil

Starší frazém *hlavou proti zdi* znamená ‚směřovat k cíli bez ohledu na překážky‘, v dotazníku se jednalo o možnost b), kterou celkem vybralo 51 respondentů. Odpověď a) označilo 36 dotazovaných a poslední možnost c) pouhých 7 jedinců. Někteří se rozhodli na tuto otázku neodpovídat, a to celkem 6 lidí.

Nový frazém *na krev* používáme v kontextu, pokud chceme vyjádřit, že jsme se ‚něčemu věnovali s velkým nasazením, vypětím všech sil‘. „Závod mě stál hodně sil, poslední padesátka byla už na krev, ale medailová odměna je sladká.“⁵⁵ Překvapivě znalost tohoto frazeologismu je velmi povzbudivá, celkem 83

---

⁵⁴ Český národní korpus SYN 2015.

⁵⁵ Český národní korpus SYN 2015.

dotazovaných označilo správně odpověď c). Pouze 2 respondenti se rozhodli pro možnost b) a 9 lidí zvolilo odpověď a). Na otázku neodpovědělo celkem 6 jedinců.

7. Pokud je něco méně důležité a stojí to mimo zásadní dění, tak to **stojí na... (doplňte)**

- a) vedlejší silnici
- b) vedlejší koleji
- c) vedlejší cestě

8. Pokud někdo nechápe podstatu něčeho a neví, o co jde (je vedle), řekneme o něm, že je **mimo...**

- a) hrnec
- b) láhev
- c) mísu

U této opozice jsme zvolili možnost uvedení sémantiky a některého komponentu frazému. Úkolem respondentů bylo vybrat z uvedených možností další správné komponenty. Vzhledem k velké úspěšnosti odpovědí lze soudit, že tento typ otázky byl jednoduchý, a proto jsme jej v dotazníku opakovali již jen jednou. Starší frazém byl reprezentován výrazem *stojí na vedlejší koleji*, což znamená ‚mimo hlavní dění‘. Správně odpovědělo 94 z dotazovaných, odpověď a) neoznačil nikdo a možnost c) vybrali pouze 3 jedinci. I u této otázky se našli tací, kteří se rozhodli neodpovídat, jednalo se o 3 respondenty.

Nový frazém *být mimo mísu* použijeme, pokud chceme říct, že ‚někdo nechápe podstatu problému a neví, o co jde‘. „A Vaše argumentace, že přece pan Kraus měl rozhovor s panem Rathem v roce 2009, je, nezlobte se, úplně mimo mísu.“⁵⁶

Výsledky jsou zde ještě lepší než u staršího frazému, správně odpovědělo dokonce 97 respondentů, možnost a) i b) zvolil vždy 1 dotazovaný a stejně to bylo i s vynecháním odpovědi.

---

⁵⁶ Český národní korpus SYN 2015.

9. **mladá krev**

- a) postoj k životu typický pro mladé
- b) označení pro děti
- c) zdravý člověk

10. **moje/tvoje krevní skupina**

- a) shodovat se názorově, přesvědčením
- b) mít stejné zranění
- c) vhodný dárce orgánů

Mladá krev (SF) se používá k označení ,typického postoje k životu mladých lidí'. Jak je z odpovědí na otázky patrné, tak sama mládež sémantiku tohoto ustáleného slovního spojení příliš nezná. Správně byla odpověď a), kterou označilo 38 lidí. Celkem 53 respondentů vybralo odpověď b) a pouze 7 zvolilo možnost c). Pouze 2 dotazovaní na otázku neodpověděli.

U nového frazému, který byl vybrán do opozice si respondenti vedli o mnoho lépe. Frazém *moje/tvoje krevní skupina* použijeme, pokud chceme o někom říct, že ,se s námi shoduje názorově či přesvědčením'. „Navíc jsme byli stejná krevní skupina, oba nesnášíme úvěry.“⁵⁷ Správná odpověď byla a) a vybralo ji celkem 86 dotazovaných. Pouze 1 člověk odpověděl označením b) a další jedinec se rozhodl na otázku neodpovídat. Posledních 10 respondentů zvolilo odpověď c).

11. **malá ryba**

- a) příliš malý úlovek rybáře
- b) nepatrný, ale vítaný zisk (úspěch)
- c) drobný problém komplikující situaci

12. **horký brambor**

- a) neodkladná věc k vyřešení
- b) limitovaná nabídka (akce)
- c) nesnadný, nepříjemný problém

---

⁵⁷ Český národní korpus SYN 2015.

Frazeologické spojení *malá ryba* použijeme, pokud hovoříme o nějakém ‚nepatrném, ale vítaném úspěchu či zisku‘. Správnou odpověď b) zvolilo celkem 69 respondentů. Možnost c) vybralo 15 dotazovaných a 14 se rozhodlo neodpovídat, pouze 2 lidé považovali za správnou možnost a).

Nový frazém *horký brambor* znamená nějaký ‚nepříjemný problém‘. Vznikl z původního slovesného frazeologismu *přehazovat si něco jako horký brambor*. „Z rozhovoru s ministrem školství Josefem Dobešem je však patrné, že horkých brambor je v tomto resortu nasypáno mnohem víc.“⁵⁸ Správně odpovědělo 38 respondentů, téměř polovina – 47 lidí označilo odpověď a), 9 na otázku neodpovědělo a 6 dotazovaných vybralo možnost b).

13. teplé místočko

- a) dobré hmotné zaopatření
- b) místo blízko krbu
- c) výhodná pracovní pozice

14. být za vodou

- a) dostat se z finančních potíží
- b) být postižen povodněmi
- c) utéct za moře (do zahraničí)

Teplé místočko je označení pro ‚dobré hmotné zaopatření‘, správnou odpověď a) vybralo pouhých 18 dotazovaných. Většina se přiklonila k možnosti c), a to 66 respondentů. Pouze 7 dotazovaných označilo b) a 9 se rozhodlo na otázku neodpovídat.

Novější frazém z opozice má mnohem přívětivější výsledek. *Být za vodou* znamená ‚dostat se z finančních potíží‘. „Tam v radách působí úspěšní a bohatí lidé, kteří jsou za vodou, vidí v tom svoji prestiž a snaží se ze všech sil škole pomoci.“⁵⁹ Správnou sémantiku ze tří nabízených vybralo 96 respondentů

---

⁵⁸ Český národní korpus SYN 2015.

⁵⁹ Český národní korpus SYN 2015.

a označili opověď a). Pouze 3 se domnívají, že správná možnost je c) a 1 z dotazovaných označil b). Na tuto otázku odpověděli všichni ze 100 studentů, kteří dotazník vyplňovali.

15. pokoutní obchod

- a) tržiště
- b) podomní prodej
- c) nedovolený, zakázaný prodej nebo koupě

16. bílý dovoz

- a) dovoz spotřebičů (bílá elektronika)
- b) legální dovoz
- c) kamionová doprava

Pod starším frazémem *pokoutní obchod* rozumíme ‚zakázaný či nedovolený prodej a nákup‘. Správná odpověď byla c) a označilo ji 51 respondentů. Možnost b) vybralo 12 dotazovaných, 10 se rozhodlo pro a) a 27 lidí vůbec na otázku neodpovědělo.

Do opozice jsme umístili novou jednotku *bílý dovoz*, jejíž význam je ‚legální dovoz‘. Správnou odpověď b) vybralo 71 dotazovaných. Pouze 5 se rozhodlo pro možnost a) a 4 lidé vybrali c). I u této otázky bylo mnoho odpovědí vynechaných, a to celkem 20.

17. sladká odměna

- a) dobré a sladké jídlo
- b) příjemná prémie za něco, často nehmotná (polibek)
- c) nepříjemné odplata (myšleno ironicky)

18. třešinka na dortu

- a) zákusek
- b) to nejhorší nakonec, vážný problém
- c) to nejlepší, něco navíc, ozdoba něčeho

Oba frazémy z výše uvedené opozice si dopadly uspokojivě, starší frazeologická jednotka *sladká odměna* znamená nějakou ‚příjemnou často nehmotnou přemii (např. polibek)‘. Správně odpovědělo 80 respondentů. Možnost a) vybralo 14 dotazovaných, c) zvolilo pouhých 5 žáků a 1 odpověď na otázku vynechal.

Nový frazém *třešinka na dortu* má uspokojivé výsledky, používáme jej ve významu ‚toho nejlepšího (něčeho navíc)‘. ‚Výstupová trasa nabízí několik fyzicky náročných vysněžených svahů se sklonem více jak 45°. Ovšem opravdovou třešinkou na dortu je již zmíněný vrcholový hřebínek.“⁶⁰ Správnou možnost c) vybralo dokonce 92 studentů. Pouze 4 se domnívají, že správná sémantika je ukrytá pod odpovědí a) a 3 vybrali b). Stejně jako u prvního frazému z opozice se jeden z dotazovaných zdržel odpovědi.

19. krvavé peníze

- a) peníze zděděné po smrti někoho
- b) peníze získané zločinem
- c) těžce vydělané nebo neúměrné peníze

20. pračka na špinavé peníze

- a) banka, která stahuje staré peníze z oběhu
- b) fiktivní společnost, která převádí nelegální peníze
- c) vykradená banka

Starší frazém *krvavé peníze* interpretujeme jako ‚těžce vydělané či neúměrné peníze‘. Správně odpovědělo pouze 12 studentů. Respondenti se z většiny domnívají, že sémantika tohoto frazému je skrytá pod možností b), označilo ji celkem 74 dotazovaných. Pouhých 7 vybralo a) a stejný počet se rozhodl neodpovídat.

Novější frazém si vedl lépe. *Pračka na špinavé peníze* se používá ve smyslu označení ‚fiktivní společnosti, která převádí nelegální peníze‘. ‚Příběh o Kypru je příběhem země, která se etablovala jako daňový ráj, bankovní velmoc a také

---

⁶⁰ Český národní korpus SYN 2015.

pračka špinavých peněz.“⁶¹ Správně odpovědělo 90 respondentů. Odpověď c) vybrali 2 studenti a pouze 1 označil možnost c), zároveň se rozhodlo neodpovídat 7 dotazovaných.

21. **jedovatá slina**

- a) zlomyslná pomluva
- b) pokud je někdo nemocný a kašle
- c) neupřímný polibek

22. **smrtící koktejl**

- a) pití s velkým množstvím alkoholu
- b) něco škodlivého, co způsobuje zánik
- c) špatně namíchaný koktejl

Jedovatá slina (SF) je ‚zlomyslná pomluva‘. Správnou odpověď a) vybralo 83 dotazovaných. Další 2 respondenti označili možnost b) i c). Na otázku neodpovědělo 13 studentů.

Sémantiku nového frazému *smrtící koktejl* vysvětlujeme jako ‚něco škodlivého, co způsobuje zánik‘. ‚Smrtící koktejl čeká reprezentaci trenéra Pavla Vrby na úvod boje o postup na šampionát.“⁶² Správnou odpověď b) vybralo 63 studentů. Dalších 16 označilo možnost a) a pouze 3 se rozhodli pro c). I zde byli tací, kteří vůbec neodpověděli, a to celkem 11 dotazovaných.

23. **s holým zadkem**

- a) člověk bez domova
- b) člověk, který nemá vkus na oblečení
- c) člověk, který nemá vůbec žádný majetek

---

⁶¹ Český národní korpus SYN 2015.

⁶² Český národní korpus SYN 2015.

24. Když se někdo uskromňuje, tak si **utahuje...**

- a) řemeny
- b) opasky
- c) tkaničky

Starší frazém *s holým zadkem* použijeme, pokud hovoříme o ‚člověku, který nemá žádný majetek‘. Správně odpovědělo 86 respondentů, 12 označilo odpověď a) a pouze 2 studenti vybrali možnost b). Na tuto otázku odpověděli všichni dotazovaní.

Dalším typem zadání bylo doplnění správného komponentu do frazému na základě uvedení významu. Frazém *utahovat si opasky* a znamená ‚uskromňovat se‘. „Platíme vás, poslanci a senátoři, i celou naši vládu z daní všech občanů, kteří poctivě pracují a utahují si opasky. Zkuste si tentokrát vy ten opasek utáhnout.“⁶³ Správně odpovědělo 72 studentů. Dalších 16 dotazovaných vybralo odpověď a) a pouze 4 možnost c). I zde se objevili tací, kteří se rozhodli neodpovědět, bylo to celkem 8 žáků.

25. **divný brouk**

- a) velmi inteligentní člověk
- b) mrzutý, protivný a nepříjemný člověk
- c) výstřední člověk, vyčnívá z davu

26. **mrtvý brouk**

- a) člověk, který zapříčinil nějaký vážný problém
- b) klidný člověk, flegmatik
- c) kdo předstírá, že se ho určitý problém netýká

Do následující opozice jsme proti sobě postavili dva „brouky“. Starší frazém *divný brouk* se používá ve významu, pokud o někom chceme říct, že je to ‚protivný, mrzutý a nepříjemný člověk‘. Dotazníkový průzkum prokázal, že se znalostí tohoto frazému mají žáci problém. Správnou odpověď b) označilo pouhých 24

---

⁶³ Český národní korpus SYN 2015.

respondentů. Většina, 50 dotazovaných, vybrala možnost c) a pouze 4 zakroužkovali a). Dohromady 22 studentů na otázku neodpovědělo.

Nový frazém dopadl mnohem uspokojivěji. *Mrtvý brouk* je ‚člověk, který předstírá, že se ho daný problém netýká‘ a vznikl z původního frazeologického spojení *dělat mrtvého brouka*. „Spekulujeme, že firma nezaplatí a dál představuje mrtvého brouka.“⁶⁴ Správně odpovědělo 85 respondentů. Jen 8 dotazovaných označilo b) a 2 se rozhodli pro možnost a). Pouhých 5 studentů na otázku vůbec neodpovědělo.

27. Když se objeví předzvěst zlepšení tíživé situace, tak řeknete **blýskání na...**
(doplňte)

- a) lepší časy
- b) hezké časy
- c) horší časy

28. Pokud existuje naděje na zlepšení situace, tak řeknete, že **vidíte světlo...**
(doplňte)

- a) na začátku tunelu
- b) na konci tunelu
- c) ve tmě

Vybraná opozice má podobnou sémantiku a přistoupili jsme k typu otázky, ve které musí respondenti vybrat z nabízených možností tu správnou, aby doplnili celý frazém. Starší frazeologická jednotka má celé znění *blýskání na lepší časy* a používá se, pokud ‚se objeví předzvěst na zlepšení tíživé situace‘. Správně odpovědělo 97 dotazovaných. Pouze 2 studenti vybrali možnost c) a odpověď b) ne zvolil nikdo. Jen jeden respondent se rozhodl na otázku neodpovídat.

Nový frazém *světlo na konci tunelu* se používá, pokud ‚vidíme šanci na zlepšení tíživé situace‘. „Nyní premiér připouští, že reformy, které v této oblasti podnikl,

---

⁶⁴ Český národní korpus SYN 2015.

musí být ještě prohloubeny, prý už ale vidí světlo na konci tunelu.“⁶⁵ Správnou odpověď b) vybralo 86 respondentů. Možnost c) zvolilo 9 dotazovaných a odpověď b) pouze 3. Na otázku neodpověděli 2 lidé.

29. šedá eminence

- a) iniciátor, který zdánlivě stojí v pozadí
- b) nenápadný člověk, který není moc vidět
- c) vysoce postavený člověk

30. o něco jde až v první řadě

- a) závažný problém vyžadující rychlé řešení
- b) něco je prioritní, prvořadé
- c) něco není vůbec důležité

Starší frazém *šedá eminence* je ‚člověk, který přestože iniciuje dění, tak zdánlivě stojí v pozadí‘. Jak ukázalo dotazníkové šetření, studenti si touto otázkou nebyli jistí. Správnou odpověď a) označilo 38 z nich. Možnost b) vybralo 23 respondentů a c) zvolilo 7 z nich. Ovšem velké množství dotazovaných na otázku vůbec neodpovědělo, a to dokonce 32 studentů.

Novým frazém *jít o něco až v první řadě* se používá v případě, pokud chceme o něčem (zejména o penězích) říct, že ‚je to prvořadé a důležité‘. ‚Tak kdo je na světové scéně vlastně nejbohatší? Jak hospodaří světové kolosy Bayern Mnichov, Real Madrid a další v době, kdy jde o peníze až v první řadě.“⁶⁶ Správnou odpověď b) vybralo 50 respondentů. Možnost a) zvolilo 14 studentů a c) 9 dotazovaných. I zde se poměrně velká část žáků rozhodla neodpovídat, dohromady 27.

---

⁶⁵ Český národní korpus SYN 2015.

⁶⁶ Český národní korpus SYN 2015.

31. na svatého Dyndy

- a) nikdy
- b) přesně za jeden rok a jeden den
- c) zlehčování důvěryhodnosti termínu v budoucnu

32. házet na něco salám

- a) zarputile se snažit uspět
- b) spoření, které je možné vybrat za dlouhou dobu
- c) velké množství peněz

Starší frazém *na svatého Dyndy* se používá, pokud chceme ‚zlehčit důvěryhodnost nějakého termínu v budoucnu‘. Neznalost tohoto frazému je poměrně překvapivá, správnou odpověď c) označilo pouhých 18 dotazovaných. Většina vybrala možnost a), a to celkem 54 respondentů, 7 studentů se rozhodlo pro b). Stejný počet, který správně určil sémantiku frazému se rozhodl na otázku neodpovídat, tedy 18 dotazovaných vynechalo.

Novější frazém *házet na něco salám* je evidentně respondentům bližší. V kontextu jej použijeme tehdy, když chceme o někom říct, že ‚se něčemu nevěnuje (nechává to být)‘. Odpověď b) správně označilo 61 studentů. Dalších 19 vybralo možnost c) a pouze 5 se ztotožnilo s a). I na tuto otázku někteří neodpověděli, celkem šlo o 15 dotazovaných.

33. krvavá daň

- a) velmi vysoká daň pro obyvatele
- b) ztráty na životech jako důsledek války
- c) poplatek za lichvářské půjčky

34. dlouhé peníze

- a) peníze, které jsou dlouho v oběhu
- b) spoření, které je možné vybrat za dlouhou dobu
- c) velké množství peněz

Výrazu *krvavé daně* (SF) se užívá, pokud hovoříme o ‚ztrátách na životech v důsledku války‘. Studenti z většiny označili správnou odpověď b), a to celkem 78 z nich. Dalších 8 se přiklonilo k možnosti c) a pouze 4 dotazovaní vybrali a). Na otázku se rozhodlo neodpovědět 10 respondentů.

Nový frazém *dlouhé peníze* dělal velké problémy, o čemž svědčí málo správných a velké množství vynechaných odpovědí. Pro některé možná překvapivě znamená ‚velké množství peněz‘. „Do stejné smrtící zóny se dostala loni v listopadu a z kraje roku 2012 Itálie, následovalo dvojí pumpování levných dlouhých peněz z Evropské centrální banky do komerčních bank Euroklubu.“⁶⁷ Správně odpovědělo pouze 22 studentů. Většina (41) si myslí, že pod frazémem je ukryta sémantika možnosti b) a 4 dotazovaní označili a). Neodpovědět se rozhodlo 33 respondentů, což je jedna ze tří otázek s nejvíce vynechanými odpověďmi v celém dotazníku.

35. frazém označující **místo posmrtného života**

- a) nebeská brána
- b) věčná loviště
- c) pekelný oheň

36. frazém označující **zánik nebo být v koncích**

- a) potopit se v bažině
- b) pohnojit to
- c) jít do kyttek

U této opozice otázek jsme opět zvolili jiný přístup a místo sémantiky hledali znění frazému. Pokud chceme označit ‚místo posmrtného života‘, tak mluvíme o *věčných lovištích*. Správnou odpověď b) vybralo 55 studentů. Možnost a) zvolilo 39 dotazovaných a c) pouze 2. Neodpověděli 4 respondenti.

U nového frazému měli žáci poměrně jasno. Pokud chceme označit ‚zánik, nebo když je něco v koncích‘, tak o tom řekneme, že to *šlo do kyttek*. „Tento týden jsem

---

⁶⁷ Český národní korpus SYN 2015.

vás už dvakrát přistihl, jak se jí hrabete ve věcech, což už přeháníte. A mám dojem, že vaše rozhodování šlo do kytek.“⁶⁸ Správnou odpověď c) vybralo 66 respondentů. Možnost b) zvolilo 20 studentů a pro a) se rozhodli 4. Na otázku neodpovědělo celkem 10 dotazovaných.

37. Jak označíte **původce neblahého působení**?

- a) černý Petr
- b) černá ruka
- c) bílá ruka

38. Jak označíte toho, **kdo může překvapit při měření sil? (frazémem)**

- a) černý kůň
- b) silný hřebec
- c) bílý kůň

U další opozice jsme vybrali stejný styl otázky jako u předešlé. „Původce neblahého působení“ můžeme označit spojením *černá ruka*. Správnou odpověď b) vybralo pouze 22 respondentů. Většina dotazovaných zvolila možnost a), celkem to bylo dokonce 73 z nich. Pouze 1 student by k sémantice přiřadil frazém ukrývající se pod odpovědí c). Celkem 4 žáci na tuto otázku neodpověděli.

Nový frazém *černý kůň* má hojně zastoupení ve sportovním zpravodajství a jedná se o „někoho, kdo může v zápase překvapit“. „Český tým by ale mohl být i černým koněm v boji o medaile.“⁶⁹ Pro správnou odpověď a) se rozhodlo 31 studentů. U dalších odpovědí to bylo poměrně vyrovnané, 26 respondentů vybralo možnost b) a 23 odpověď c). Dalších 20 dotazovaných na otázku neodpovědělo.

39. **dáma s kaméliemi**

- a) květinářka
- b) prostitutka působící ve vyšších kruzích
- c) žena šlechtického původu

---

⁶⁸ Český národní korpus SYN 2015.

⁶⁹ Český národní korpus SYN 2015.

40. bílé maso

- a) ženy nelegálně najímané k prostituci
- b) nelegální uprchlíci
- c) libové maso určené ke konzumaci

Poslední opozice frazémů je zaměřená na podobnou tematiku. Starší frazém *dáma s kaméliemi* znamená ‚prostitutku působící ve vyšších kruzích‘. Jak je patrné z dotazníkového průzkumu, tak studenti si nebyli u této otázky jistí, správnou odpověď vybralo 33 z nich. Odpověď c) zvolilo 25 studentů a 6 se přiklonilo k možnosti a). Více respondentů, než kteří vybrali správnou odpověď, se na otázku rozhodlo neodpovídat – celkem 36 a je to nejvíce v celém průzkumu.

Znalost novějšího spojení je uspokojivější, *bílé maso* je označení pro ‚ženy, které jsou nelegálně najímané k prostituci‘. „Navíc prý posílají peníze newyorské společnosti, která pomáhá chránit oběti sexuálního násilí a bojovat proti obchodu s bílým masem.“⁷⁰ Správnou odpověď a) vybralo 68 studentů. Pouze 9 dotazovaných označilo možnost c) a jen 6 odpověď b). Na otázku neodpovědělo 17 respondentů.

7.3 Starší vs. novější české frazémy

Snahou dotazníkového šetření bylo zjistit, zda vybraní respondenti (mládež ve věku od 15 do 19 let) znají nové frazémy. Abychom to mohli posoudit, tak byly do dotazníku zařazeny i starší frazémy kvůli vzájemnému porovnání. Naším cílem bylo navázat na práci Marie Čechové, přičemž jsme vycházeli z předpokladu, že novější frazémy budou známější (viz kapitola 5. Frazémy a jejich znalost mezi mládeží: výzkum Marie Čechové). Cílem dotazníků bylo potvrdit či vyvrátit tuto domněnku. Pro náš výzkum bylo použito celkem 40 frazémů – 20 starších a 20 novějších. Kvantitativní výsledky jsme předložili v předchozí kapitole a nyní shrneme závěry, ke kterým jsme dospěli.

---

⁷⁰ Český národní korpus SYN 2015.

7.3.1 Správné odpovědi

Nejdříve jsme zhodnotili poměr správných odpovědí u starších a novějších frazémů, a to pouze na základě jejich porovnání. Z celkového počtu 20 opozic vzešel vždy 1 frazém, u něhož bylo větší množství správných odpovědí. Ve 13 případech se více správných odpovědí objevilo u nových frazémů a ve zbývajících 7 u starších frazémů. Na základě těchto hodnot můžeme učinit závěr, že v našem dotazníku převládá počet správně zodpovězených jednotek nových frazémů v poměru 65 % : 35 % ke starým.

Tabulka č. 1: Správné odpovědi

Frazémy	SF	NF
Více správných odpovědí	u 7 otázek	u 13 otázek
Poměr	35 %	65 %

Aby byly výsledky našeho výzkumu přesnější, tak jsme přistoupili ke statistické metodě spočítání všech správných odpovědí zvlášť u obou kategorií. V tomto případě jsme se dostali k počtu 1 085 správných odpovědí u kategorie starších frazémů a 1 320 správných možností u novějších z celkového počtu 2 000 odpovědí. Úspěšnost studentů v řešení otázek s novými frazémy dosáhla 66 %, kdežto znalost starších frazémů se pohybuje na hodnotě 54,25 %. Tyto výsledky jsou počítány zvlášť pro každou kategorii. Poměr znalosti starých a nových frazémů vychází 45,11 % : 54,89 %. Pro větší přehlednost jsou údaje zpracovány níže v tabulce. Těmito výpočty jsme ověřili platnost předpokladu, že novější frazémy jsou známější a odpověděli na hlavní výzkumnou otázku, kterou jsme stanovili před dotazníkovým šetřením.

Tabulka č. 2: Správné odpovědi

Frazémy	SF	NF
Správné odpovědi	1 085	1 320
Úspěšnost v řešení otázek	54,25 %	66 %
Poměr správných odpovědí (SF : NF)	45,11 %	54,89 %

Velké množství správných odpovědí na danou otázku interpretujeme jako znalost frazému mezi respondenty. Nejvíce správných odpovědí bylo u dvou otázek: staršího frazému *blýskání na lepší časy*, kde měli respondenti doplnit komponent z výběru, a nového frazému *být mimo mísu*, u kterého byl opět úkol výběr druhé části frazeologické jednotky. U obou otázek bylo shodně 97 správných odpovědí z celkového počtu 100. Další otázkou s nejvíce správnými odpověďmi byl nový frazém *být za vodou*, celkem 96 dotazovaných odpovědělo v souladu se sémantikou. Vzhledem k úspěšnosti SF *blýskání na lepší časy*, který správně doplnilo 97 dotazovaných, je zajímavé, že jeho protějšek z opozice, NF *světlo na konci tunelu*, jenž je zároveň také jeho synonymem obdržel „jen“ 86 správných odpovědí. Z toho lze usoudit, že v povědomí studentů přetrvává starší frazeologická jednotka.

Naopak nejméně správných odpovědí bylo u staršího frazému *krvavé peníze*, studenti odpověděli správně pouze ve 12 případech za 100. Většina (74) se domnívala, že se jedná o ‚peníze získané zločinem‘, ale ve skutečnosti jsou to ‚těžce či neúměrně vydělané peníze‘. I další dva starší frazémy dopadly pouze s 18 správnými odpověďmi neuspokojivě. Podle hodnot, které jsme získali při analýze dotazníků studenti neznají význam výrazu *teplé místočko* a *na svatého Dyndy*. U obou otázek měli z nabízených možností vybrat sémantiku, která se skrývá za frazémem a správně ji označilo pouze 18 ze 100 respondentů. Tento závěr opět potvrzuje náš předpoklad, že nové frazémy jsou, alespoň mezi mládeží, známější.

Mezi nejméně známé nové frazémy můžeme zařadit dvě frazeologické jednotky, jejichž počet správných odpovědí je výrazně nižší než u ostatních. Jedná se o *rodinné zlato* ve smyslu označení ‚národních kulturních památek‘, přičemž studenti znali význam a měli k němu přiřadit správné znění frazému. Správnou odpověď vybralo pouhých 20 z nich. Více jak polovina (56) vybrala možnost *rodinné dědictví*. Druhým frazémem byly *douhé peníze*, které označují ‚velké množství peněz‘, tuto možnost vybralo pouze 22 respondentů, většina (41) se přiklonila ke ‚spoření, které je možné vybrat za dlouhou dobu‘.

7.3.2 Nezodpovězené otázky

Přistoupili jsme k porovnání nejen špatných, ale i vynechaných odpovědí, protože z toho vyplývá, jaké frazémy nebyly pro studenty známé natolik, aby se alespoň pokusili vybrat jednu z možností.

U starších frazémů bylo vynecháno celkem 224 odpovědí a u novějších dokonce 226 odpovědí. Nad touto hodnotou se můžeme pozastavit, ovšem čísla se liší minimálně. U starších frazeologických jednotek docházelo v důsledku toho k více chybným odpovědím, jak je patrné z výsledků uvedených v následující kapitole. Studenti nebyli schopni určit správný význam starších frazémů, přestože byli přesvědčeni, že je znají. Můžeme se jen domnívat, že starší frazém slyšeli např. od rodičů či prarodičů, ale přiřadili mu jiný význam. Větší počet nezodpovězených otázek u nových frazémů, přestože počet správných odpovědí je vyšší, můžeme interpretovat tak, že některé nové frazémy nejsou mezi mládeží známé natolik, aby studenti bezpečně znali jejich význam, a proto vybrali možnost na otázku neodpovídat.

Tabulka č. 3: Nezodpovězené otázky

Frazémy	SF	NF
Nezodpovězené otázky	224	226
Vyjádření v %	11,2%	11,3 %
Poměr nezodpovězených otázek (SF : NF)	49,78 %	50,22 %

Podle množství nezodpovězených otázek můžeme taktéž soudit, jak jsou na tom respondenti se znalostí daného frazému. Nejvíce vynechaných odpovědí bylo u staršího frazému *dáma s kaméliemi*, 36 studentů se rozhodlo neodpovídat a pouze 33 vybralo správnou odpověď. Dalším v pořadí byl nový frazém *dlouhé peníze*, u kterého odpověď vynechalo celkem 33 respondentů. Tento nový frazém očividně způsoboval potíže, protože byl hned druhým v pořadí s nejmenším počtem správných odpovědí (viz výše). Pouze o jednu odpověď méně bylo vynecháno u starší frazeologické jednotky *šedá eminence*, neopovědělo

dohromady 32 dotazovaných ze 100. Naopak nejméně vynechaných odpovědí, v našem případě žádná, bylo u frazémů *s holým zadkem* (SF) a *být za vodou* (NF).

7.3.3 Špatné odpovědi

Z těchto možností můžeme posoudit, u jakých frazémů se respondenti nejvíce mylili. Podle našeho průzkumu odpovídali nejčastěji studenti špatně na odpovědi zejména u starších frazémů, což jen potvrzuje naši premisu. Nejvyšší počet mylných odpovědí je u frazeologických jednotek *krvavé peníze* (74), *černá ruka* (73) a *teplé místečko* (66). Pro srovnání s novými frazeologismy, tam se nejvíce špatných odpovědí objevilo u *rodinného dědictví*, a to 56. Celkové množství chybných odpovědí dosáhlo u starších frazémů počtu 691 a u novějších 454.

Tabulka č. 4: Špatné odpovědi

Frazémy	SF	NF
Špatné odpovědi	691	454
Vyjádření v %	34,55 %	22,7 %
Poměr špatných odpovědí (SF : NF)	60,35 %	39,65 %

8. Nové frazémy v současné češtině

Nyní ponecháme starší frazémy stranou, protože jejich analýza není předmětem této práce a využili jsme je, abychom mohli porovnat jejich znalost s novými frazeologickými jednotkami. Tento předpoklad jsme potvrdili výše počtem správných odpovědí a dokázali jsme tak, že novější frazémy jsou mezi mládeží známější. K totožnému závěru se dopracovala i Marie Čechová ve svém opakovaném průzkumu, ale ona se zaměřovala na tradiční frazeologické jednotky, přičemž my zkoumáme pouze nové frazémy. Níže budeme podrobněji analyzovat 20 výrazů, které byly součástí dotazníkového šetření.

8.1 Nejvíce problematické frazeologické jednotky

Používání některých nových frazémů se váže zejména na publicistické texty. Často se vztahují k ekonomické (*dlouhé peníze*), sportovní (*černý kůň*), politické (*horký brambor*) a kulturní (*rodinné zlato*) rubrice. Jak ukázal průzkum tak znalost těchto frazeologických jednotek dělala největší problémy. Výsledek v tomto směru koresponduje s profilem respondenta (středoškolského studenta), oblasti v nichž se tyto frazémy užívají, nejsou předmětem jejich zájmu. Podle korpusových dat (viz kapitola 10. Nové české frazémy v korpusu) jsou tyto frazémy sporadicky využívány denním tiskem a oborově zaměřenými periodickými publikacemi.

Nejméně správných odpovědí bylo u výrazu **rodinné zlato**, kde měli k zadané sémantice vybrat studenti jednu správnou možnost znění frazému. Toto ustálené slovní spojení použijeme, pokud hovoříme o ‚národních kulturních památkách‘ (např. literárních dílech, divadelních hrách atd.). Správnou odpověď vybralo pouze 20 respondentů. Většina se přiklonila ke znění frazému *rodinné dědictví*, tuto možnost vybralo 56 studentů. Ke špatné odpovědi je motivoval druhý komponent frazeologické jednotky – *dědictví*, který je známý ze staršího frazému *kulturní dědictví*, jehož sémantika je následující: „souhrn děl a hodnot vzniklých v minulosti, ale přesahující svým významem dobu vzniku a přispívající k rozvoji současné kultury.“⁷¹ Pouze 10 studentů vybralo odpověď *rodinné stříbro*, tato jednotka také patří k novým frazémům a znamená ‚majetek významný z hlediska státu (podniky s jistou značkou)‘. Když nahlédneme do korpusu, zjistíme, že *rodinné zlato* se objevuje pouze v 6 výskytech, ale jen ve dvou případech se kontextově jedná o frazém. *Rodinné stříbro* hlásí 75 výskytů. Novým frazémem s podobným významem je *národní stříbro a zlato*, který se užívá pro označení ‚hmotného či duchovní majetku nebo osobností, které jsou z hlediska národa pokládány za velmi významné a cenné‘.

---

⁷¹ ČERMÁK, F. a kol: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné*. Praha: Leda, 2009, s. 64. ISBN 978-80-7335-217-2.

Podobné problémy s porozuměním se objevily i u frazému ***dlouhé peníze***, k němuž měli studenti vybrat sémantiku. Správnou odpověď, ‚velké množství peněz‘, vybralo pouhých 22 respondentů. Téměř polovina dotazovaných (41) se domnívá, že se jedná o ‚spoření, které je možné vybrat až za dlouhou dobu‘. Motivace k této odpovědi je poměrně snadno odhadnutelná. Je evidentní, že žáci se s tímto frazémem v kontextu nesetkali a tudíž si myslí, že adjektivní komponent ‚dlouhé‘ znamená označení pro časové období, z čehož jasně vyplývá právě odpověď se spořením, jež jsme do dotazníku záměrně zařadili. Pro množství je příznačné užití adjektiva ‚velký‘. Nakonec se můžeme opět odvolat na starší frazémy *velké, slušné či pěkné peníze*, které ve všech těchto zněních odpovídají výše zmíněné sémantice. Význam frazému *dlouhé peníze* ve smyslu množství je poněkud zvláštní, přihlédneme-li k jiné nové frazeologické jednotce *rychlé peníze*, jež znamená ‚rychlý a snadný přivýdělek‘.

Poměrně překvapivě studenti chybovali ve frazému ***horký brambor***, který znamená ‚nepříjemný problém‘, tuto odpověď vybralo pouze 38 respondentů. Více studentů si myslí, že sémantika je ‚neodkladná věc k vyřešení‘. Tuto možnost zvolilo celkem 47 z nich. Neznalost tohoto frazému je překvapivá z toho důvodu, že vznikl z původního *přehazovat si něco/někoho jako horký brambor*, což znamená, že ‚nikdo se nemá k vyřešení věci a odkáže vás jinač‘. V současné frazeologii došlo k osamostatnění komponentů *horký brambor* a změně jejich sémantiky, která plyne z původního znění. Téměř polovina studentů si zřejmě nedala tyto dva frazémy do souvislosti. Jejich špatná odpověď může být motivovaná opět adjektivem ‚horký‘, které evokuje že by se s danou věcí mělo nakládat rychle, než vychladne, proto volba možnosti ‚neodkladná věc k vyřešení‘. Pro dotazník byl vybrán i frazém *mrtvý brouk*, u něhož většina (85) dotazovaných odpověděla správně. *Mrtvý brouk* také vznikl ze SF *dělat/hrát mrtvého brouka*, a proto je zajímavé, že při stejné motivaci a vzniku ze starší jednotky se počet správných odpovědí výrazně liší.

Posledním frazémem, u kterého se nacházely větší rozdíly ve špatných a správných odpovědích byl ***černý kůň***, na něhož jsme se ptali prostřednictvím jeho sémantiky – ‚kdo může překvapit při měření sil‘. Odpovědi byly velmi těsné,

31 respondentů vybralo správně, 26 zvolilo silného hřebce a 23 bílého koně. Domníváme se, že motivace, která studenty k těmto odpovědím vedla je v prvním případě řízena oběma komponenty, hřebec sám o sobě evokuje sílu a význam je umocněn adjektivem silný. *Bílý kůň* byl zvolen jako přímá opozice ke správné odpovědi a respondenti pravděpodobně usoudili, že černá se spojuje se zlem a bílá naopak s dobrem, proto by *bílý kůň* mohl překvapit. *Bílý kůň* je však frazeologická jednotka s naprosto odlišnou platností, označíme tak ‚najatého (v některých případech i vydíraného) podnikatele, na jehož osobu (doklady) provádí někdo jiný podvodné obchodní transakce‘.

Zajímavý z hlediska sémantiky je frazém *na zelené louce*, přestože většina studentů (43) odpověděla správně – ‚na dosud nezastavěném místě (bez návaznosti na předchozí vývoj)‘, tak 28 dotazovaných se domnívalo, že to znamená ‚daleko od civilizace‘. Jejich motivací byl zřejmě starší frazém *bohem zapomenutý*, k němuž bychom tuto sémantiku mohli přiřadit, a který stál v našem dotazníku v opozici.

8.2 Známé frazeologické jednotky

Naopak je z dotazníkového šetření patrné, že frazeologické jednotky využívané v běžné komunikaci týkající se všedních záležitostí vykazují vysokou míru znalosti mezi respondenty a s určením správného významu neměli problém. I některé oblíbené publicistické frazeologické obraty jsou známější, než zmiňované v předchozí kapitole. Což je zapříčiněno jejich vysokou frekvencí a návazností na jiné starší frazémy.

Jako nejznámější se z výzkumu jeví frazém *být mimo mísu*, u něhož měli respondenti doplnit na základě sémantiky a náznaku druhý komponent. Při zpracování této otázky uspělo 97 studentů. Druhým nejznámějším frazémem je *být za vodou* s 96 správnými odpověďmi a třetím *třešinka na dortu*, kde správně odpovědělo 92 dotazovaných.

Frazém *pračka na špinavé peníze* je mezi studenty známý, přestože se nejedná o běžně používaný obrat. Studenti se s ním mohou setkat nejen v denním tisku, ale

zejména v televizním zpravodajství a kriminálních seriálech. Tento frazém navíc vznikl z ustáleného spojení *prát špinavé peníze*.

9. Nové české frazémy v současných kodifikačních příručkách

Uvedení nových frazémů v kodifikačních příručkách by svědčilo o potenciální známosti a určité míře vžitosti. Pro porovnání jsme vybrali čtyřsvazkový *Slovník české frazeologie a idiomatiky* a také *Slovník spisovného jazyka českého* v elektronické podobě. Podrobně jsme se zaměřili na 20 frazeologismů, se kterými jsme pracovali v dotazníkovém šetření. Některé frazeologické jednotky se objevily v jiné (zejména starší) podobě, ze které se později vyvinul nový frazém (např. *dělat mrtvého brouka* ve slovníku nalezneme, ale pouze *mrtvého brouka* již ne).

9.1 Výskyt nových frazémů ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky⁷²

Tabulka č. 5: Výskyt v SČFI

Frazém	SČFI	Poznámka
na zelené louce	ANO	(ale v podobě stavět na zelené louce)
rodinné zlato	NE	–
na krev	NE	–
být mimo mísu	ANO	(ale nespisovná forma bejt mimo mísu)
moje/tvoje krevní skupina	ANO	–
horký brambor	ANO	(ale objevuje se pouze přirovnání házet/přehazovat si něco jako horký brambor)

⁷² ČERMÁK F. a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky (komplet 1.–4. díl)*. Praha: Leda, 2009, 3584 s. ISBN: 978-80-7335-215-8.

být za vodou	NE	–
bílý dovoz	NE	–
třešinka na dortu	ANO	(jako třešnička na dortu)
pračka na špinavé peníze	ANO	(ale heslo se objevuje v podobě praní špinavých peněz)
smrtící koktejl	NE	–
utahovat si opasky	ANO	–
mrtvý brouk	ANO	(pouze heslo dělat mrtvýho/mrtvého brouka)
světlo na konci tunelu	ANO	(vidět světlo na konci tunelu)
o něco jde až v první řadě		–
házet na něco salám	NE	–
dlouhé peníze	NE	–
jít do kyttek	NE	–
černý kůň	NE	–
bílé maso	ANO	(ale odkazuje na heslo obchod s bílým masem)

Vzhledem k charakteru nových frazémů nás zajímalo, zda se objevují v nové čtyřsvazkové publikaci *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, která byla vydána v roce 2009. *Slovníky neologizmů 1 a 2*, ze kterých jsme jazykový materiál excerpovali, jsou staršího data vydání (1998, 2004), a proto jsme předpokládali, že jejich výskyt je velmi pravděpodobný. Z analyzovaných 20 frazeologických jednotek se v SČFI objevuje 10 ustálených slovních spojení, a to ne vždy v námi excerpované podobě. V tabulce výše je uveden přehled výskytů a v případě potřeby okomentován. Pouze jeden frazém má ve slovníku totožnou podobu hesla jako byla námi excerpovaná, jedná se o výraz *utahovat si opasky*. Ostatní mají jinou formu, většinou obsahují více komponentů, protože SČFI nereflektuje jejich novou podobu (místo *mrtvý brouk* nalezneme starší frazém *dělat mrtvého brouka*, ze kterého se novější vyvinul – podobně to je i s frazeologickou jednotkou

horký brambor, která je ve slovníku ve formě přirovnání *házet nebo přehazovat si něco jako horký brambor*), nebo odkazují k jiným heslům (pod heslem *bílé maso* nalezneme odkaz na frazém *obchod s bílým masem*). Frazém *být mimo mísu* je v SČFI uveden v nespisovné hovorové formě verba *být*, tzn. *bejt mimo mísu*. *Třešinka na dortu* má použitou jen jinou formu deminutiva a slovníkové heslo zní *třešnička na dortu*.

9.2 Výskyt nových frazémů ve Slovníku spisovného jazyka českého⁷³

V návaznosti na tematickou publikaci SČFI jsme chtěli ověřit, zda jsou nové frazémy uváděny ve *Slovníku spisovného jazyka českého*. K průzkumu jsme využili elektronickou podobu slovníku. Vzhledem k rysu novosti jsme se domnívali, že žádný z námi excerpovaných frazémů zde nebude uveden. I přesto se v SSJČ objevují 2 jednotky, což je vzhledem k roku vydání slovníku velmi neočekávané. V prvním případě se jednalo přímo o formu *utahovat si opasky*, což byla i jediná nezměněná podoba hesla v SČFI. Druhý frazém nebyl zmíněn přesnými komponenty, místo *bílého masa* jsme našli odkaz na *obchod s lidským masem*, z něhož novější frazém původně vychází.

10. Nové české frazémy v korpusu

Míru znalosti, resp. užívání sledovaných frazémů jsme ověřili i v širším materiálu, než je námi provedený výzkum prostřednictvím dotazníkového šetření, a to v ČNK. Využívali jsme korpus SYN 2015 a vzorek našich 20 vybraných frazémů, s nimiž jsme pracovali v dotazníku. Pro vyhledávání kolokací jsme ve většině případů využili funkce „meet“, bohužel však korpusové nástroje neumožňují filtraci doslovných a frazeologických významů, a proto jsme museli strojové vyhledávání precizovat manuálně, abychom mohli vyloučit pouze nahodilá slovní spojení, která nás v tomto případě nezajímají. Níže v tabulce jsou uvedeny počty výskytů a z našeho hlediska zajímavé či zvláštní konstrukce jsou dále komentovány.

---

⁷³ BĚLIČ. J., HAVRÁNEK B., HELCL M. a JEDLIČKA A.: *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český, 2011. [Cit. on-line 20. 3. 2017] Dostupné z: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/>>.

Tabulka č. 6: Výskyt v korpusu

Frazém	Počet výskytů	Z toho frazémy
na zelené louce	245	177
rodinné zlato	6	2
na krev	177	39
být mimo mísu	45	44
moje/tvoje krevní skupina	226	52
horký brambor	61	54
být za vodou	29	28
bílý dovoz	0	-
třešinka na dortu	39	39
pračka na špinavé peníze	15	12
smrtící koktejl	18	18
utahovat si opasky	28/31	27/27
mrtvý brouk	75	57
světlo na konci tunelu	90	53
o něco jde až v první řadě	13	13
házet na něco salám	0	-
dlouhé peníze	2	1
jít do kyttek	22	12
černý kůň	179	65
bílé maso	129	48

Frazeologické spojení *na zelené louce* patří v korpusu k nejpočetnějším. Celkový počet 245 výskytů jsme při detailní analýze snížili na 177 jednotek, ale přesto je toto množství úctyhodné. Zajímavé je, že i přes výskyty, které dokazují, že převážně média tento frazém jako jeden z výrazových prostředků hojně využívají, studenti správně určili jeho význam pouze ve 43 případech. Do kontrastu se nám dostává skutečné používání s neznalostí významu mezi

studenty. Naprostým opakem je následující jednotka *na krev*, jejíž frazeologickou platnost jsme potvrdili pouze ve 39 výskytech z celkového počtu 177. Respondenti zde prokázali vysokou míru znalosti, správný význam přiřadilo 83 z nich.

Studenti měli dále problém s výrazem *rodinné zlato*, v tomto případě korpus potvrdil výsledek dotazníkového šetření. Frazém *rodinné zlato* se v korpusu objevuje pouze 6krát, z čehož jen ve 2 případech se kontextově jedná o ustálené slovní spojení s daným významem. V ostatních případech se jedná o doslovný význam. Korpusová data dále potvrdila neznalost frazému *dlouhé peníze* ve významu ‚velké množství peněz‘, objevují se tam pouze 2 výskyty, z čehož v prvním případě se nejedná o ustálené, ale pouze o nahodilé slovní spojení s významem ‚peněz, které je nutné vrátit až za delší časový úsek‘.

Frazém *být za vodou* nemusí nutně znamenat finanční zajištění, ale v přeneseném významu se používá i v případě, pokud chceme říct, že ‚se někdo dostal z potíží či problémů‘, což dokazuje i korpus.

Spojení *třešinka na dortu* se objevuje ve 39 výskytech. V SČFI jsme našli heslo *třešnička na dortu* s mírně odlišnou formou deminutiva, a proto jsme se v korpusu zaměřili i něj. *Třešnička na dortu* disponuje dokonce 189 výskyty.

Frazém *pračka na špinavé peníze* je zastoupen 12 výskyty, z nichž se v 5 případech jedná o neúplné znění ovšem význam zůstává zachován, došlo pouze k vypuštění komponentu špinavý a frazém má podobu *pračka na peníze* či *pračka peněz*.

Frazém *utahovat si opasky* se jako jediný objevuje v nezměněné podobě v SSJČ. Stejně heslo nalezneme i ve SČFI. Znalost mezi studenty je sice většinová (72). Vzhledem ke zmíněným faktům bychom očekávali, že počet výskytů v korpusu bude ostatní převyšovat. Pokud ovšem zadáme dotaz, tak se dostaneme k počtu 28 výskytů, což je vzhledem k předchozím informacím překvapivě nízké číslo. Pouze v 1 případě se jedná o nahodilé spojení a finální počet výskytů je 27. Při

korpusové analýze jsme zohlednili kategorii vidu a kromě spojení s imperfektem *utahovat si* jsme vyhledali ještě frazém obsahující perfektum *utáhnout si*, v tomto případě jsme v korpusu našli 31 výskytů, z nichž se ve 27 jedná o ustálené slovní spojení.

Přestože frazeologická jednotka *bílý dovoz* se v korpusu nevyskytuje ani jednou, zaznamenali jsme poměrně vysokou míru její znalosti v dotazníkovém šetření, správnou odpověď ‚legální dovoz‘, označilo 71 respondentů. Zde zmíníme i frazeologickou jednotku *házet na něco salám* ve smyslu ‚nechávat to být‘. Takové spojení korpus nezná, ale více jak polovina (61) našich mladých respondentů zná správný význam.

Ve frazému *mrtvý brouk* došlo k osamostatnění komponentů a vznikl z původní jednotky *hrát/dělat mrtvého brouka*. Tento fakt jsme zohlednili při korpusové analýze a z 57 výskytů frazeologické jednotky ve svém pravém významu jsme vyčlenili 16, kde jedná o použití nového frazému *mrtvý brouk* bez verba hrát či dělat. Ve zbývajících 41 případech se jedná o původní ustálené slovní spojení.

Spojení *o něco jde až v první řadě* se vztahuje převážně k penězům a vzniklo z původního frazému *peníze jsou až na první místě* ve významu, že ‚peníze jsou vždy nejdůležitější‘. Z celkového počtu 13 výskytů jsou pouze 2 případy, v nichž se nejedná o peníze, ale přenesení významu této frazeologické jednotky na jiný podnět.

Frazeologická jednotka *horký brambor* vznikla z původního *přehazovat/předávat si něco jako horký brambor*. V korpusu jsme našli 61 výskytů, přičemž o skutečný frazém se jedná v 54 případech. Dále jsme se zaměřili na to, kdy je jednotka použita pouze jako *horký brambor* bez ostatních komponentů, celkem se jedná o 28 výskytů, ve zbývajících 26 jde o spojení s výše zmíněnými verby.

Závěr

Cílem této práce bylo ověřit znalost a aktivní využívání nových frazeologických jednotek v současném českém jazyce. Ze *Slovníků neologizmů 1 a 2* jsem excerpovala 134 frazeologických neologizmů, které jsem následně podrobila analýze. Pro potřeby této práce definujeme nový frazém, resp. neofrazém jako obrazné ustálené víceslovné spojení často expresivní a s omezenou spojovatelností, které se v jazyce objevilo poměrně nedávno a nositelé jazyka jej pociťují jako nové,⁷⁴ a to podle Marie Čechové⁷⁴ a Ludmily Stěpanovy⁷⁵.

Nové frazémy vznikají na základě různých tematických motivačních modelů (např. politika, ekonomika, sport, peníze a běžně užívané jednotky) a jsou uplatňovány v různých funkčních stylech. Zejména první čtyři odvětví patří do repertoáru publicistických výrazových prostředků. U frazémů můžeme zaznamenat další distinktivní rysy. Některé frazémy se váží kurčítým historickým událostem, mají neobvyklé syntaktické konstrukce nebo byly přejaty z cizích jazyků, v našem případě z angličtiny. Všechny tyto faktory ovlivňují porozumění významu ustáleného slovního spojení a často jej znesnadňují. Stejně jako starší frazémy i novější vykazují tendenci ke vzniku variant, u kterých lze navíc pozorovat výraznou synonymii (např. *prát a čistit špinavé peníze*) a jejich plnou zastupitelnost v kontextu.

Vybraný vzorek 20 frazémů byl dále využit v dotazníkovém průzkumu, respondenty byli studenti střední školy (gymnázia) ve věku 15–19 let. Tímto jsem navázala na práci Marie Čechové, která se soustavně věnovala tradiční frazeologii a její znalostí mezi mládeží. Dotazník byl sestaven z 20 opozic starších a novějších frazémů, abych dále mohla vzájemně porovnat jejich znalost. Šetření potvrdilo předpoklad, že nové frazémy jsou mezi mládeží známější, úspěšnost v řešení starších jednotek dosáhla 54,25 % a u novějších to bylo 66 %. Po porovnání výsledků vychází poměr 45,11 % : 54,89 % ve prospěch nových

---

⁷⁴ ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. 2. přeprac. vydání. Praha: ISV nakladatelství, 2011, s. 66–67. ISBN: 80-85866-57-9.

⁷⁵ STĚPANOVA, Ludmila: *Česká a ruská frazeologie: Diachronní aspekty*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2004, s. 125. ISBN: 80-244-0795-7.

frazémů. Dále byl podrobněji analyzován vybraný vzorek 20 nových frazémů. Rovněž jsme se pokusili analyzovat příčiny neporozumění některým frazémům, a to z hlediska vlivů jazykových i mimojazykových (srov. kapitola 6. Nové frazémy v souvislostech).

Dalším cílem naší práce bylo zjistit, zda se budou tato nová spojení nacházet v nejnovějším *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*, a také ověřit jejich možný výskyt ve *Slovníku spisovného jazyka českého*, kde vzhledem k datu jeho publikování bylo očekávání nízké. V SČFI se objevuje 10 z 20 hesel, ale ne vždy ve zcela přesné podobě. Materiál byl excerpován ze *Slovníků neologizmů 1 a 2*, které vyšly v letech 1998 a 2004, proto se domnívám, že SČFI by měl, když přihlídneme k roku vydání 2009, reflektovat více jak polovinu z našeho vzorku. V SSSJČ se naopak překvapivě proti očekávání objevují dva frazémy. Dále nás zajímaly výskyty frazémů v korpusu, pro analýzu byl použit korpus SYN 2015, z celkového počtu 20 se v korpusu neobjevují 2 jednotky.

Oblast frazeologie je velmi rozsáhlá a vzhledem k dynamičnosti, která je pro ni typická by bylo zajímavé provést podobný výzkum s odstupem deseti či dvaceti let, stejně jako Marie Čechová zopakovala své dotazníkové šetření po dvaceti letech. Podnětné by bylo nejen porovnání současných nových frazémů, které byly obsahem této práce, s budoucími jednotkami, ale samozřejmě i ověření jejich znalosti. Zajímavé by také bylo, kolik frazémů se vžilo natolik, aby jejich příznak novosti vymizel a staly se stabilními složkami slovní zásoby.

Anotace/Annotation

Jméno a příjmení autora: Bc. Veronika Hrmová

Fakulta a katedra: Filozofická fakulta, Katedra bohemistiky

Název práce: Nové frazémy a idiomy v české slovní zásobě (New phrasemes and idioms in Czech vocabulary)

Vedoucí práce: Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

Počet znaků: 113 774

Počet příloh: 3

Počet titulů použité literatury: 37 – 17 odborných publikací, 11 on-line zdrojů, 7 slovníků, 2 korpusové zdroje

Rok obhajoby: 2017

Klíčová slova: frazeologie a idiomatika, frazém, idiom, frazeologický neologismus, nový frazém

Keywords: phraseology and idiomatics, phraseme, idiom, phraseological neologism, new phraseme

Diplomová práce se zaměřuje na nové frazémy v české slovní zásobě. V první části se věnujeme teoretickému vymezení frazeologie a idiomatiky a jejich základním jednotkám, dále jsou představeny vlastnosti a typologie frazémů. Následujícím bodem je kapitola zabývající se frazeografií a neologií. Dále se věnujeme analýze materiálu excerpovaného ze *Slovníků neologizmů*. Vybraný vzorek frazémů byl použit v dotaznících a ověřuje znalost nové frazeologie mezi mládeží, dále je porovnán s nejnovějším *Slovníkem české frazeologie a idiomatiky* a podroben korpusové analýze.

This thesis is focused on new phrasemes in Czech vocabulary. In the first part we deal with theoretic definition of phraseology and idiomatics and their basic units. Furthermore we will introduce features and typology of phrasemes. Following point is capture dealing with phraseography and neology. We also deal with analysis of excerption material from *Dictionary of Neologisms*. Selected phrasemes were used in questionnaire and it tests knowledge of new

phraseology among high school students. Next part compare selected phrasemes with *Dictionary of Czech phraseology and idiomatics*. In the end we make corpus analysis.

Resumé

This thesis is focused on new phrasemes in Czech vocabulary. First part of the thesis deals with theoretic piece of knowledge from phraseology and idiomatics area. Except demarcation of disciplines there are introduced base units, their qualities and typology. Furthermore, we focused on phraseography, this is discipline, which occupies phrasemes in dictionaries. The next chapter is about foundation of neology, because we analyse phraseological neologisms in this thesis.

The main goal was to find out, which phrasemes (new ones or old ones) are more known for young people. Linguistic material for this thesis was excerpted from *Dictionary of neologisms 1 and 2*. Finally, we gathered 134 new phrasemes. We work in detail with chosen phrasemes and check their knowledge among students of high school with the questionnaire. This questionnaire consists of 40 questions and it contains older and new phrasemes. We compare their knowledge each other. This research follows work of Marie Čechová, which deal with knowledge of cultural phrasemes among young people.

Part of the second half of this thesis contains evaluation of questionnaire, analysis of answers and another analysis of chosen sample of phrasemes. We compare new phrasemes with *Dictionary of Czech phraseology and idiomatics*, to find out, if they are in them. We put sample of chosen phrasemes to corpus analysis, which certify their active usage.

Použitá literatura

BLATNÁ, Renata, ed. a ČERMÁK, František, ed. a kol. *Manuál lexikografie*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 1995, 283 s. ISBN 80-85787-23-7.

BUDIL, T. Ivo: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Nakladatelství Triton, 2003, 488 s. ISBN: 80-7254-321-0.

ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. 2. přeprac. vydání. Praha: ISV nakladatelství, 2011, 408 s. ISBN: 80-85866-57-9.

ČECHOVÁ, Marie: *Řeč o řeči*. Praha: Nakladatelství Academia, 2012, 311 s. ISBN: 978-80-200-2069-7.

ČECHOVÁ, M., KRČMOVÁ, M. a MINÁŘOVÁ, E.: *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 381 s. ISBN: 978-80-7106-961-4.

ČERMÁK, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007, 718 s. ISBN: 978-80-246-1371-0.

ČERMÁK, František: *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1982, 240 s.

ČERMÁK, František: *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, 357 s. ISBN: 978-80-7422-020-3.

ČERMÁK, František: Propoziční frazémy a idiomy v češtině. In *Frazeografia słowiańska*, red. M. Balowski, W. Chlebda, Opole 2001, Uniwersytet Opolski, 93–101.

FILIPEC, J. a ČERMÁK F.: *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, 281 s.

HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

JANOVEC, Ladislav: Z nové české frazeologie – poznámky k obohacování frazeologické zásoby jazyka. In: *Jazykovědné aktuality*, ročník XXXVIII. (2001), č. 3, s. 93–97.

JANOVEC, Ladislav: Nevětné frazémy v nové slovní zásobě. In. MARTINCOVÁ a kol.: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, 2005, s. 148–149. ISBN: 80-200-0607-9.

MARTINCOVÁ, Olga: *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, 160 s.

MLACEK, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, 156 s.

SOUBUSTOVÁ, Jitka: Kognitivní pohled na sémantiku idiomů. In: *Jazykovědné aktuality*, ročník XXXVIII. (2001), č. 3, s. 93–97.

STĚPANOVA, Ludmila: *Česká a ruská frazeologie: Diachronní aspekty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004, 297 s. ISBN: 80-244- 0795-7.

On-line zdroje

BĚLIČ. J., HAVRÁNEK B., HELCL M. a JEDLIČKA A.: *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český, 2011. [Cit. on-line 20. 3. 2017]. Dostupné z: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/>>.

ČECHOVÁ, Marie: Dynamika frazeologie In. *Naše řeč*, ročník 69 (1986), číslo 4, str. 178–186. [Citováno on-line 25. 3. 2017]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6639>>.

ČECHOVÁ Marie: Kulturní frazeologie v současné komunikaci. *Naše řeč*, ročník 76 (1993), č. 4, s. 179–183. [Citováno on-line 15. 2. 2017]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7146>>.

ČECHOVÁ Marie: Pragmatický a jazykový charakter pranostik. *Naše řeč*, ročník 83 (2000), č. 3, str. 132–139. [Citováno on-line 15. 3. 2017]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7573>>.

ČECHOVÁ Marie: Prostorové motivy ve frazémech. *Naše řeč*, ročník 90 (2007), č. 3, s. 113–122. [Citováno on-line 1. 4. 2017]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7942>>.

ČECHOVÁ Marie: Příznakovost systémová a situačně kontextová. *Naše řeč*, ročník 88 (2005), č. 1, s. 9–17. [Citováno on-line 25. 3. 2017]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7814>>.

GUTIÉRREZ Rubio, Enrique: Stereotypes in Czech phraseology. Nations and ethnic groups. In *Topics in Linguistics*, Issue 16, December 2015. [Citováno on-line 7. 4. 2017].

Dostupné z:

<<https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/topling.2015.16.issue-1/topling-2015-0008/topling-2015-0008.pdf>>.

KLÖTZEROVÁ, Petra: Hranice frazeologie se posouvají. Lexikální frazémy v češtině. *Slovo a Slovesnost*, ročník 59 (1998), č. 4, s. 277–280. [Citováno on-line 5. 3. 2017]. Dostupné z: <<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3805>>.

Kol.: *Nový encyklopedický slovník češtiny – CzechEncy*. Provozuje: Centrum zpracování přirozeného jazyka, 2017. [Citováno on-line 15. 4. 2017]. Dostupné z: <<https://www.czechency.org>>.

MLACEK, Josef: O termínoch frazeológia a idiomatika. *Slovenská reč*, 53, 1988, č. 6, s. 349–358. [Citováno on-line 5. 4. 2017]. Dostupné z: <<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1988/6/sr1988-6-lq.pdf>>

MLACEK, J. a ĎURČO, P. a kol.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava, 1995.
[Citováno on-line 1. 4. 2017]. Dostupné z:

< http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/>.

Slovníky

ČERMÁK, F. a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*. Praha: Leda, 2009, 507 s. ISBN 978-80-7335-216-5.

ČERMÁK, F. a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné*. Praha: Leda, 2009, 547 s. ISBN 978-80-7335-217-2.

ČERMÁK, F. a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné*. Praha: Leda, 2009, 1247 s. ISBN 978-80-7335-218-9.

ČERMÁK, F. a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné*. Praha: Leda, 2009, 1267 s. ISBN 978-80-7335-219-6.

HOLUB, Josef a LYER Stanislav: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštní zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. ISBN: 80-0423-715-0.

MARTINCOVÁ, Olga a kol.: *Nová slova v češtině: slovník neologizmů 1*. Praha: Academia, 1998, 356 s. ISBN: 80-200-0640-0.

MARTINCOVÁ, Olga a kol.: *Nová slova v češtině: slovník neologizmů 2*. Praha: Academia, 2004, 568 s. ISBN: 80-200-1168-4.

Korpus

CVRČEK, Václav a RICHTEROVÁ Olga: 6. lekce: *Kolokace a frazémy* (kurz hledání kolokací). Příručka ČNK. [Citováno on-line: 7. 4. 2017]. Dostupné z: <https://wiki.korpus.cz/doku.php?id=kurz:hledani_kolokaci&rev=1474904598>

Křen, M. – Cvrček, V. – Čapka, T. – Čermáková, A. – Hnátková, M. – Chlumská, L. – Jelínek, T. – Kovářiková, D. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Škrabal, M. – Truneček, P. – Vondříčka, P. – Zasina, A.: *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2015.
Dostupné z: <www: <http://www.korpus.cz>>.

Zkratky

ČNK – Český národní korpus

IF – frazeologie a idiomatika

Např. – například

NF – novější frazém

resp. – respektive

SČFI – Slovník české frazeologie a idiomatiky

SF – starší frazém

Srov. – srovnejte

SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Správné odpovědi.....	54
Tabulka č. 2: Správné odpovědi.....	54
Tabulka č. 3: Nezodpovězené otázky	56
Tabulka č. 4: Špatné odpovědi	57
Tabulka č. 5: Výskyt v SČFI.....	61
Tabulka č. 6: Výskyt v korpusu	64

Přílohy

Obsah příloh

Příloha č. 1: Dotazník.....	II
Příloha č. 2: Seznam excerpovaných nových frazémů	V
Příloha č. 3: Grafy doplňující vyhodnocení dotazníků.....	XI

Příloha č. 1: Dotazník

DOTAZNÍK NA POUŽÍVÁNÍ FRAZÉMŮ (USTÁLENÝCH SLOVNÍCH SPOJENÍ) V BĚŽNÉ MLUVĚ

Při vyplňování dotazníku prosím, zakroužkujte **význam, který podle vás daný frazeologismus má**, případně **k významu přiřadte frazém**, nebo **doplňte správné znění frazému** na základě jeho významu. Správná je vždy pouze jedna odpověď.

1. bohem zapomenutý

- a) vzdálený od civilizace, pustý, zaostalý
- b) zlý člověk (po smrti půjde do pekla)
- c) člověk, který nevěří v Boha (ateista)

2. na zelené louce

- a) být na čerstvém vzduchu
- b) na dosud nezastavěném místě (bez návaznosti na předchozí vývoj)
- c) daleko od civilizace

3. frazém pro označení **zdroje velkého zisku**

- a) zlatá žíla
- b) diamantový důl
- c) zlatý důl

4. frazém pro označení **národních kulturních památek**

- a) rodinné zlato
- b) rodinné dědictví
- c) rodinné stříbro

5. hlavou proti zdi

- a) snažit se o něco za každou cenu
- b) přímočaře směřovat k cíli bez ohledu na překážky
- c) rychle vyřešit problém

6. bylo to na krev

- a) dělat něco na poslední chvíli
- b) odříst se při práci do krve
- c) s velkým nasazením, vypětím všech sil

7. Pokud je něco méně důležité a stojí to mimo zásadní dění, tak to **stojí na... (doplňte)**

- a) vedlejší silnici
- b) vedlejší koleji
- c) vedlejší cestě

8. Pokud někdo nechápe podstatu něčeho a neví, o co jde (je vedle), řekneme o něm, že je **mimo...**

- a) hrnec
- b) láhev
- c) mísu

9. **mladá krev**

- a) postoj k životu typický pro mladé
- b) označení pro děti
- c) zdravý člověk

10. **moje/tvoje krevní skupina**

- a) shodovat se názorově, přesvědčením
- b) mít stejné zranění
- c) vhodný dárcce orgánů

11. **malá ryba**

- a) příliš malý úlovek rybáře
- b) nepatrný, ale vítaný zisk (úspěch)
- c) drobný problém komplikující situaci

12. **horký brambor**

- a) neodkladná věc k vyřešení
- b) limitovaná nabídka (akce)
- c) nesnadný, nepříjemný problém

13. **teplé místočko**

- a) dobré hmotné zaopatření
- b) místo blízko krbu
- c) výhodná pracovní pozice

14. **být za vodou**

- a) dostat se z finančních potíží
- b) být postižen povodněmi
- c) utéct za moře (do zahraničí)

15. **pokoutní obchod**

- a) tržiště
- b) podomní prodej

16. **bílý dovoz**

- a) dovoz spotřebičů (bílá elektronika)
- b) legální dovoz

c) nedovolený, zakázaný prodej nebo koupě

c) kamionová doprava

17. sladká odměna

- a) dobré a sladké jídlo
- b) příjemná prémie za něco, často nehmotná (polibek)
- c) nepříjemné odplata (myšleno ironicky)

18. třešinka na dortu

- a) zákusek
- b) to nejhorší nakonec, vážný problém
- c) to nejlepší, něco navíc, ozdoba něčeho

19. krvavé peníze

- a) peníze zděděné po smrti někoho
- b) peníze získané zločinem

20. pračka na špinavé peníze

- a) banka, která stahuje staré peníze z oběhu
- b) fiktivní společnost, která převádí nelegální peníze
- c) vykradená banka

c) těžce vydělané nebo neúměrné peníze

21. jedovatá slina

- a) zlomyslná pomluva
- b) pokud je někdo nemocný a kašle
- c) neupřímný polibek

22. smrtící koktejl

- a) pití s velkým množstvím alkoholu
- b) něco škodlivého, co způsobuje zánik
- c) špatně namíchaný koktejl

23. s holým zadkem

- a) člověk bez domova
- b) člověk, který nemá vkus na oblečení
- c) člověk, který nemá vůbec žádný majetek

24. Když se někdo uskromňuje, tak si **utahuje...**

- a) řemeny
- b) opasky
- c) tkaničky

25. divný brouk

- a) velmi inteligentní člověk
- b) mrzutý, protivný a nepříjemný člověk
- c) výstřední člověk, vyčnívá z davu

26. mrtvý brouk

- a) člověk, který zapříčinil nějaký vážný problém
- b) klidný člověk, flegmatik
- c) kdo předstírá, že se ho určitý problém netýká

27. Když se objeví předzvěst zlepšení tíživé situace, tak řeknete **blýskání na... (doplňte)**

- a) lepší časy
- b) hezké časy
- c) horší časy

28. Pokud existuje naděje na zlepšení situace, tak řeknete, že **vidíte světlo...**

- a) na začátku tunelu
- b) na konci tunelu
- c) ve tmě

29. šedá eminence

- a) iniciátor, který zdánlivě stojí v pozadí
- b) nenápadný člověk, který není moc vidět
- c) vysoce postavený člověk

30. o něco jde až v první řadě

- a) závažný problém vyžadující rychlé řešení
- b) něco je prioritní, prvořadé
- c) něco není vůbec důležité

31. na svatého Dyndy

- a) nikdy
- b) přesně za jeden rok a jeden den
- c) zlehčování důvěryhodnosti termínu v budoucnu

32. házet na něco salám

- a) zarputile se snažit uspět
- b) nechávat to být
- c) vyhýbat se řešení problému

33. krvavá daň

- a) velmi vysoká daň pro obyvatele
- b) ztráty na životech jako důsledek války
- c) poplatek za lichvářské půjčky

34. dlouhé peníze

- a) peníze, které jsou dlouho v oběhu
- b) spoření, které je možné vybrat za dlouhou dobu
- c) velké množství peněz

35. frazém označující **místo posmrtného života**
- a) nebeská brána
  - b) věčná loviště
  - c) pekelný oheň
36. frazém označující **zánik nebo být v koncích**
- a) potopit se v bažině
  - b) pohnojit to
  - c) jít do kytek
37. Jak označíte **původce neblahého působení?**
- a) černý Petr
  - b) černá ruka
  - c) bílá ruka
38. Jak označíte toho, **kdo může překvapit při měření sil? (fraz.)**
- a) černý kůň
  - b) silný hřebec
  - c) bílý kůň
39. **dáma s kaméliemi**
- a) květinářka
  - b) prostitutka působící ve vyšších kruzích
  - c) žena šlechtického původu
40. **bílé maso**
- a) ženy nelegálně najímané k prostituci
  - b) nelegální uprchlíci
  - c) libové maso určené ke konzumaci

Děkuji za váš čas!

Příloha č. 2: Seznam excerpovaných nových frazémů

běh na dlouhou trať	nekonečná, velmi složitá činnost vyžadující vytrvalost
běžec na dlouhé tratě	kdo dosahuje výsledků vytrvalostí
bílý dovoz	legální dovoz
bílý kuň	najatý (někdy také vydíraný) podnikatel, na jehož jméno a doklady provádí někdo jiný podvodné obchodní transakce
bílé maso	ženy nelegálně najímané k prostituci
být čistý	nemít v sobě drogu, abstinovat od drogy
být in	mít o něčem přehled, být ve shodě s módními trendy
být mimo mísu	být mimo, vedle (nechápat podstatu problému)
být mimo scénu	být mimo aktuální dění
být moje (tvoje) krevní skupina	shodovat se (názorově, přesvědčením, vkusem)
být můj (tvůj) šálek čaje	být někým příznivě přijímán
být na něčí straně hřiště	zastávat něčí stanovisko
být na ručník	být vyřízen, zničen, neobstát v soupeření (expr.)
být odejit	být donucen k odchodu ze zaměstnání, propuštěn (expr.)
být odmlčen	být umlčen (expr.)
být ořezávátko	být bezvýznamný, druhořadý, začátečník, nezkušený (expr.)
být pohovořen	absolvovat pohovor (expr.)
být stejné krevní skupiny	mít s někým stejné nebo podobné názory
být suchý	nemít v sobě alkohol, abstinovat od alkoholu
být to pravé sametové	být to nejvhodnější
být v hledáčku někoho/něčeho	být předmětem zájmu
být v pohodě	být v pořádku, bez problémů
být ve vatě	být finančně dobře zajištěn (expr.)
být za vodou	dostat se z finančních potíží (expr.)
cesta do Evropy	začlenění do evropských uskupení
černý kuň	kdo může překvapit v nějakém měření sil
červená karta	vyjádření nedůvěry, zákaz činnosti, výzva k odchodu
čistírna špinavých peněz	oblast, kde se nelegálně získané peníze převádějí do legálního oběhu
čistit špinavé peníze	převádět nelegálně získané peníze do legálního oběhu

čištění špinavých peněz	převádění nelegálně získaných peněz do legálního oběhu
dělat vlny	šířit nervozitu
dívat se na někoho/něco brýlemi něčeho	posuzovat z určitého hlediska
dlouhé peníze	mnoho peněz
dobrá smrt	dobrovolná smrt na přání těžce nemocného pacienta
dostat se do hledáčku někoho/něčeho	stát se předmětem zájmu
dům na půli cesty	ubytovna, dům pro lidi, kteří se po pobytu v dětském domově, výchovném ústavu, psychiatrické léčebně ap. začleňují do společnosti
vo co go	o co jde
gól do šatny	branka vstřelená těsně před přestávkou
gól do vlastní branky	výrok, čin obracející se proti svému původci
házet na něco salám	nechávat to být
hodit někomu lano	dát někomu nabídku ke spolupráci
holá lebka	stoupenec hnutí skinhead
horký brambor	nesnadný, nepříjemný problém
hra na chytrou horáky	nejednoznačný postoj při vyjednávání; neuvěřitelně říci ano či ne
jet po svém prkně	dělat něco po svém, jednat jen sám za sebe, jen ve vlastním zájmu
jít do kytek	být v koncích, končit, zaniknout (expr.)
o něco jde až v první řadě	něco je prioritní, má prvořadý význam
jízdní řád	rozvrh, rozpis, pravidla
každý jede po svém prkně	každý jedná sám za sebe
kostlivec ve skříni	skandální, před veřejností zatajená záležitost z minula
na klíč	komplexně vyhotovený
bez kravat	neformálně, bez oficialit
na krev	s největším vypětím sil, s největším nasazením, na doraz
měnit dres	měnit politické přesvědčení, stranickou příslušnost kvůli výhodám (hanl.), převlékat kabát
míč je na něčí straně hřiště	je řada na někom
mít drajv	mít švih (expr.)

mít někoho na lopatě	způsobit, že se někdo podvolí (expr.)
mít někoho/něco v hledáčku	učinit někoho předmětem zájmu
mít oči	směřovat správným směrem (expr.)
mít svou laťku	mít svá měřítka
mrtvý brouk	kdo předstírá, že se ho určitý problém netýká
mýdlová opera	televizní seriál zobrazující v mnoha pokračováních idealizovaný každodenní život skupiny lidí
náhlá smrt	pravidlo, podle kterého v zápase prohraje to mužstvo, které v prodlouženém čase dostane branku
národní stříbro, zlato	hmotný a duchovní majetek nebo osobnosti, pokládané z hlediska národa za velmi významné a cenné
návrat do Evropy	začleňování mezi evropské demokratické státy
no, nekup to	těžko odolat velmi lákavé nabídce
to nemá chybu	je to bez chyby
neviditelná ruka trhu	tržní mechanismus
nosič vody	kdo jako řadový člen týmu vykonává nutnou, běžnou každodenní práci; kdo pro někoho vyřizuje běžnou agendu a (expr.) kdo svou práci vykonává průměrně
obchod s bílým masem	organizovaná prostituce
obléknout něčí dres	přijmout členství v něčem, hlásit se k příslušnosti k někomu, něčemu
ocitnout se v hledáčku někoho/něčeho	stát se předmětem zájmu
odliv mozků	odchod schopných, vysoce kvalifikovaných odborníků do jiné země kvůli výhodnějším podmínkám
odpíchnout se od startovních bloků	úspěšně překonat počáteční fázi nečinnosti
odtučňovací kúra	úsporná opatření
otvírač dveří	kdo zprostředkovává někomu příležitost uspět v nějaké oblasti
pěna dní	všední rozruch kolem něčeho nemající dlouhé trvání
peníze jsou až na prvním místě	peníze jsou vždy za všech okolností nejdůležitější (expr.)
poslední míle	nejbližší spojení koncového uživatele telekomunikační služby se sítí toho, kdo tuto službu poskytuje

práč špinavých peněz/propírač peněz	kdo převádí nelegálně získané peníze do legálního oběhu
pračka na špinavé peníze	fiktivní společnost, jejímž prostřednictvím se nelegálně získané peníze převádějí do legálního oběhu
prádelna špinavých peněz	oblast, kde se nelegálně získané peníze převádějí do legálního oběhu
prát špinavé peníze	převádět nelegálně získané peníze do legálního oběhu
propírat špinavé peníze	převádět nelegálně získané peníze do legálního oběhu
přátelé starých pořádků	stoupenci bývalého režimu
přeprat špinavé peníze	převádět nelegálně získané peníze do legálního oběhu
převlékač kabátů	kdo mění politické přesvědčení, stranu kvůli výhodám (expr.)
převlékání kabátů	měnění politického přesvědčení kvůli výhodám (expr.)
převlékat kabát	změna strany či politického přesvědčení kvůli výhodám (expr.)
převléknout dres	změna strany či politického přesvědčení kvůli výhodám (expr.)
převrátit kabát	změna strany či politického přesvědčení kvůli výhodám (expr.)
přibouchnout něčemu dveře	znemožnit, zmařit něco
bez přívlastku	něco má být takové, jaké je samo o sobě, bez čehokoli průvodního, zastírajícího
restituční tečka	ukončení restitučního procesu
rodinné stříbro	majetek významný z hlediska státu (podniky s jistou značkou)
rodinné zlato	národní kulturní památky
rovné hřiště	absence podstatných rozdílů v daňové zátěži, v sociálním pojištění, v poskytování státní pomoci podnikům
Rudé bratrstvo	komunistická strana (hanl.)
rychlé peníze	snadný a rychlý přivýdělek
sarajevský atentát	výzva adresovaná Václavu Klausovi během jeho pobytu v Sarajevu (28. 11. 1997), aby odstoupil z funkce premiéra ČR a z vedení ODS
sarajevský atentátník	kdo se podílel na přípravě sarajevského atentátu
sarajevský puč	sarajevský atentát
smrtící koktejl	něco škodlivého způsobujícího konec, zánik něčeho
sňatek z rozumu	spojenectví různých organizací, stran z racionálních důvodů

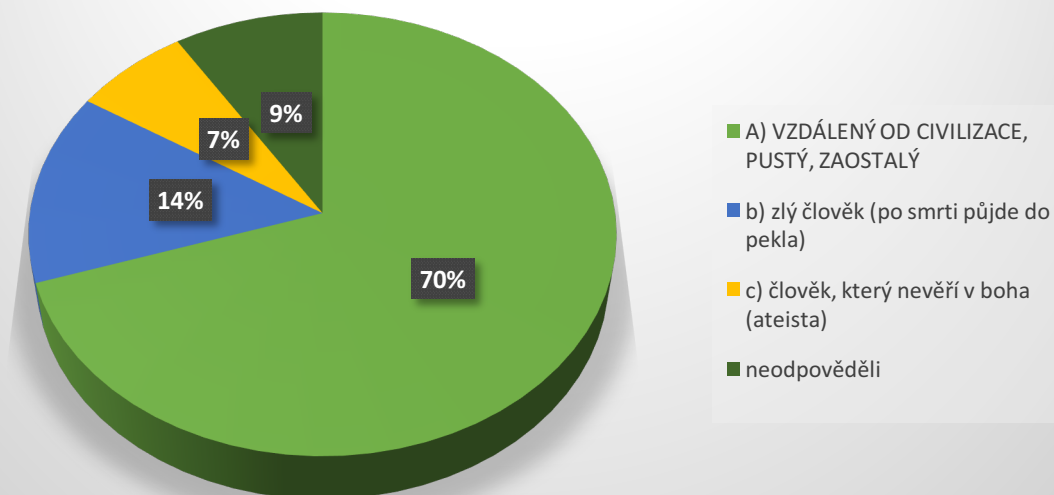
spadnout řemen	ztratit na zajímavosti, na tempu
světlo na konci tunelu	naděje na zlepšení situace
šálek čaje	co vyhovuje zájmu, vkusu někoho, co je někomu milé
šálek kávy	co vyhovuje zájmu, vkusu někoho, co je někomu milé
šlehačka na dortu	to nejlepší, co je navíc, co je ozdobou něčeho
špička ledovce	náznak nebo menší část problému
tah na branku	činnost, jednání směřující cílevědomě, rozhodně k dosažení cíle
tahat za (záchrannou) brzdu	zastavovat, omezovat něco, dělat k tomu na poslední chvíli opatření
tlustá čára (za minulostí)	definitivní uzavření, ukončení
třešinka na dortu	to nejlepší, co je navíc, co je ozdobou něčeho
údolí smrti	stav hlubokého hospodářského poklesu
únik mozků	odchod schopných, vysoce kvalifikovaných odborníků do jiné země kvůli výhodnějším podmínkám
utahovat si opasky	uskromňovat se
utahování opasků	uskromňování se
utržené sluchátko	mobilní telefon (expr.)
velikonoční vajíčko	neobvyklá funkce ukrytá v počítačovém programu, která se spouští pomocí určitých příkazů či utajovanou kombinací kláves
vidět někoho/něco brýlemi něčeho	posuzovat někoho z určitého hlediska
vrcholek ledovce	náznak nebo menší část problému
vstoupit (někam) hlavním vchodem	dostat se někam oficiálně, důstojně se všemi poctami
výměna dresů	změna, přechod v zaměstnání, oboru, přechod od jedné firmy, sportovního klubu k jinému
vyměnit dres	změnit, přejít v zaměstnání, oboru, přejít od jedné firmy, sportovního klubu k jinému
vyprat špinavé peníze	převést nelegálně získané peníze do legálního oběhu
zabouchnout dveře	znemožnit, zmařit

zadupávat (něco) do koberce	potlačovat, opomíjet něco (expr.)
zahrávačka s ohněm	žena, která vyhledává nebezpečné situace
zatáhnout za (záchrannou) brzdu	zastavit, omezit něco, dělat k tomu na poslední chvíli opatření
na zelené louce	na dosud nezastavěném místě nebo bez návaznosti na předchozí vývoj
zlatý standard	pevný, všemi uznávaný standard, měřítko
zůstat v hledáčku někoho	zůstat předmětem zájmu
žlutá karta	varovné napomenutí

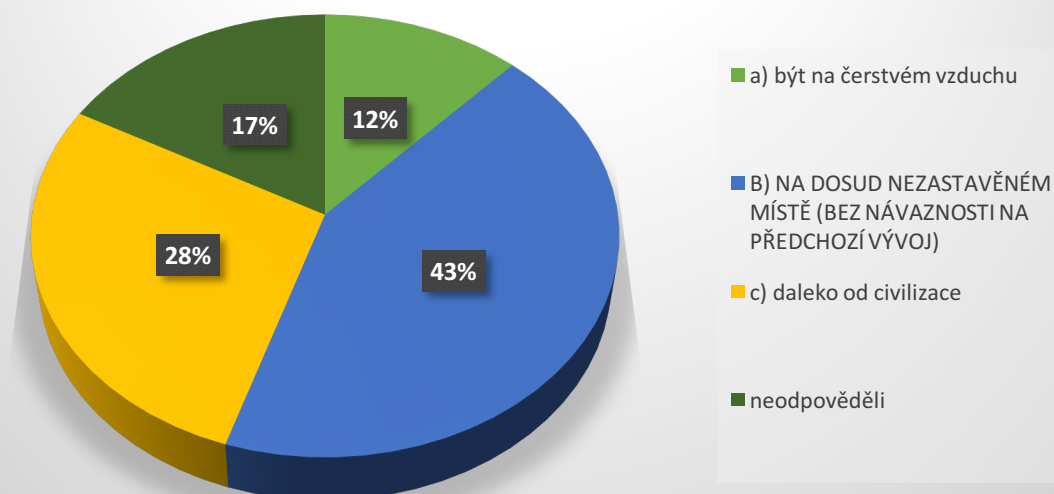

Příloha č. 3: Grafy doplňující vyhodnocení dotazníků

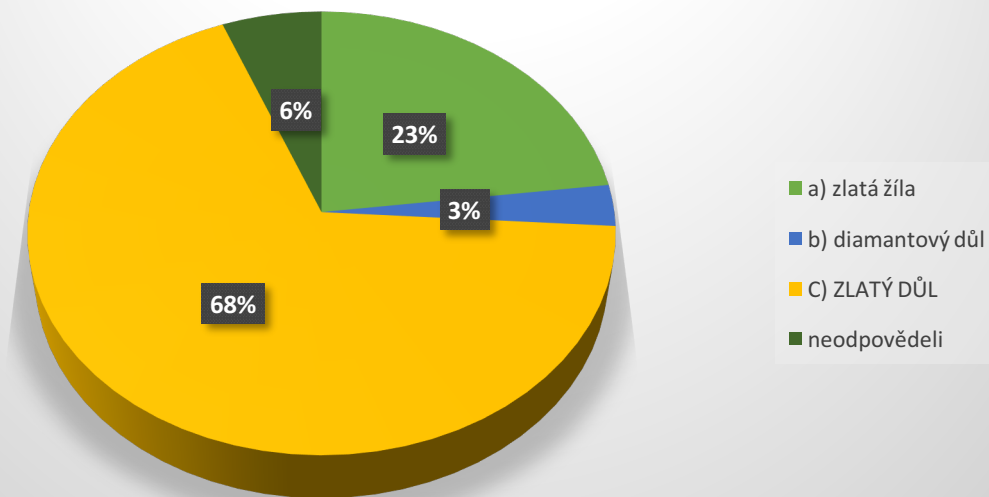
1. Bohem zapomenutý

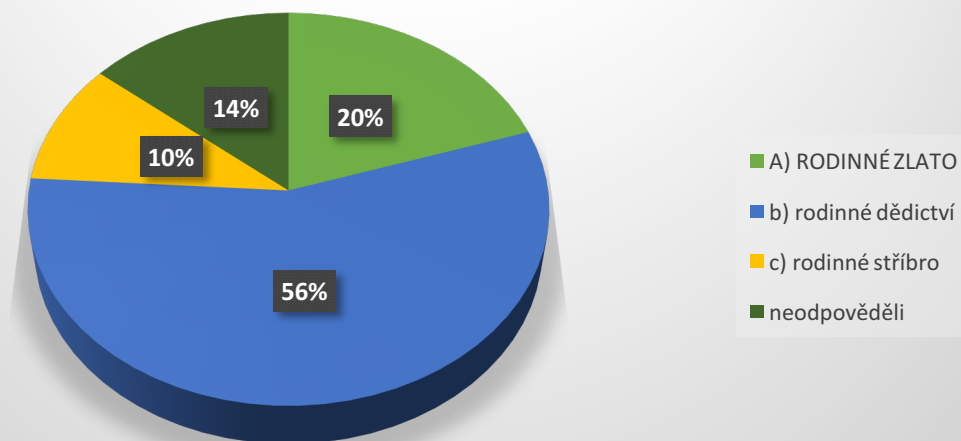
2. Na zelené louce

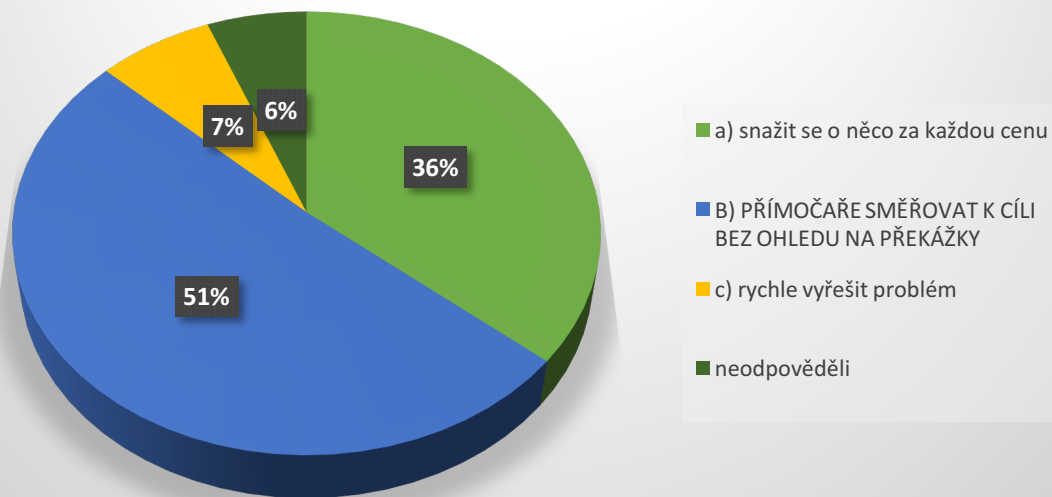
3. Frazém vyjadřující zdroj velkého zisku

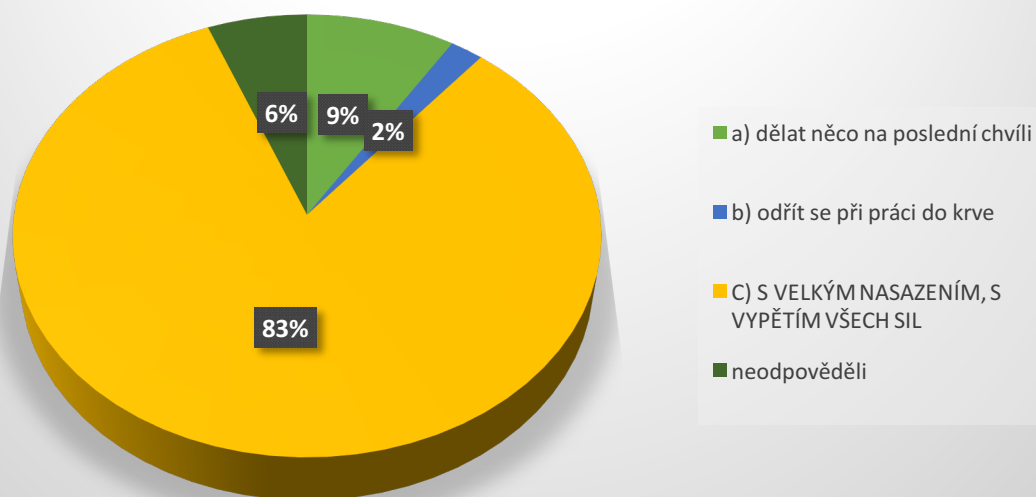
4. Frazém označující národní kulturní památky

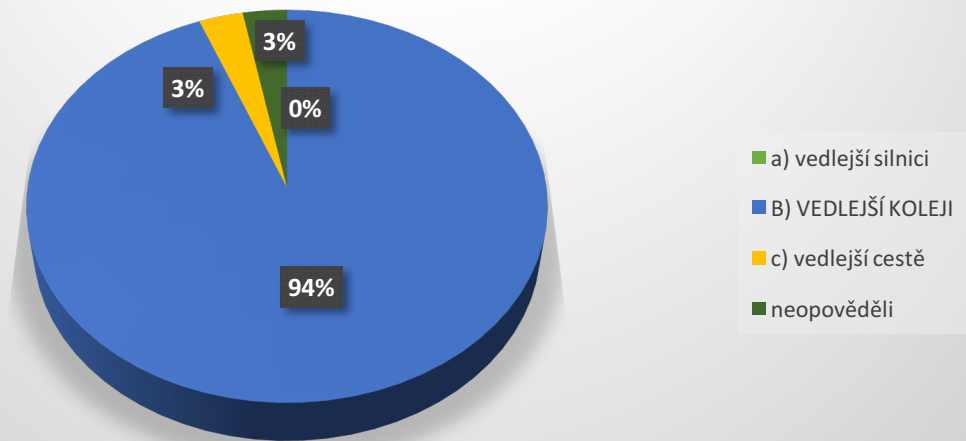
5. Hlavou proti zdi

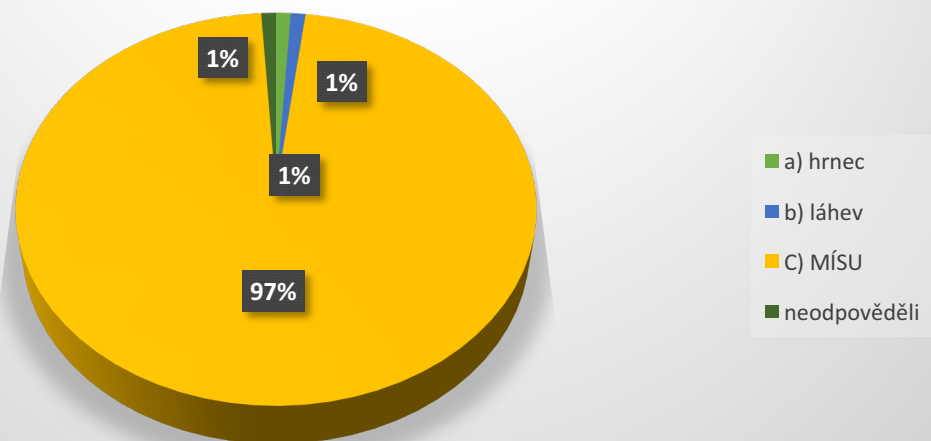
6. Na krev

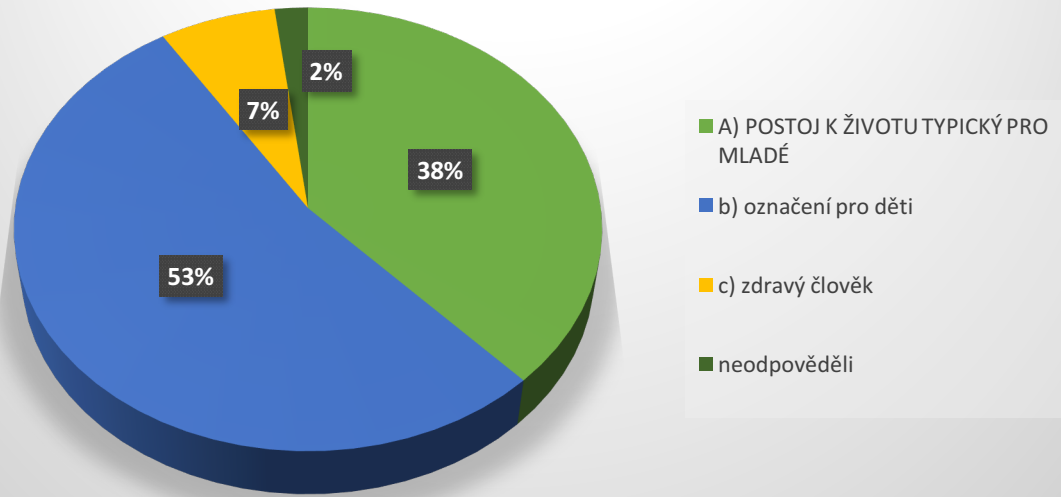
7. Pokud někdo stojí mimo zásadní dění, stojí na...

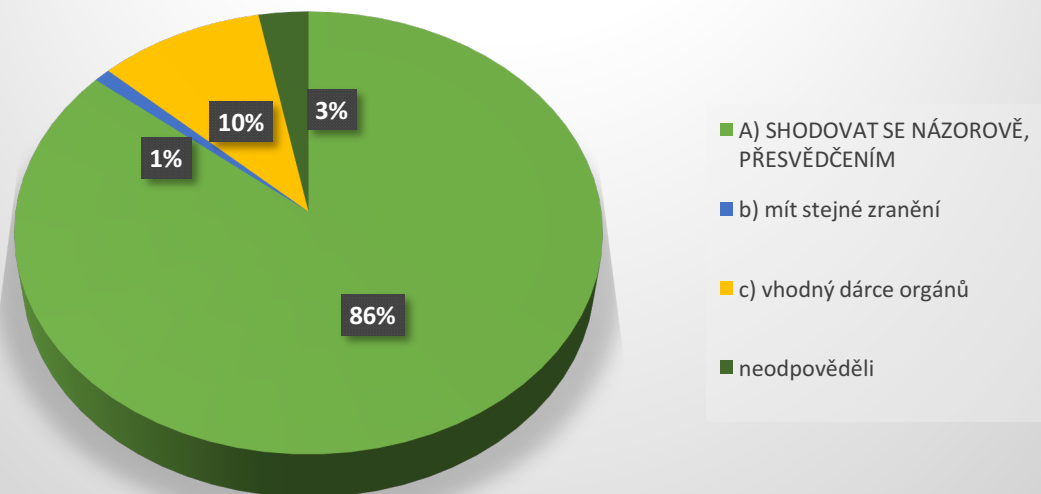
8. Pokud někdo nechápe podstatu problému, je mimo...

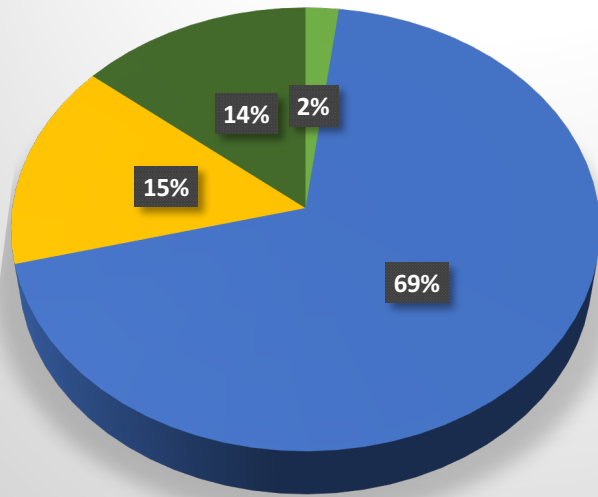
9. Mladá krev

10. Moje/tvoje krevní skupina

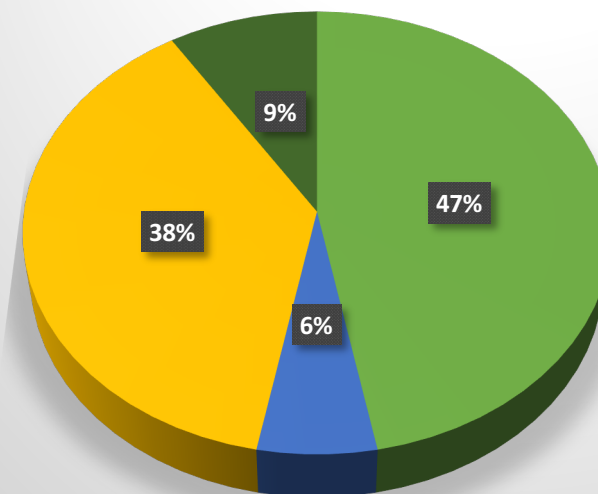

11. Malá ryba

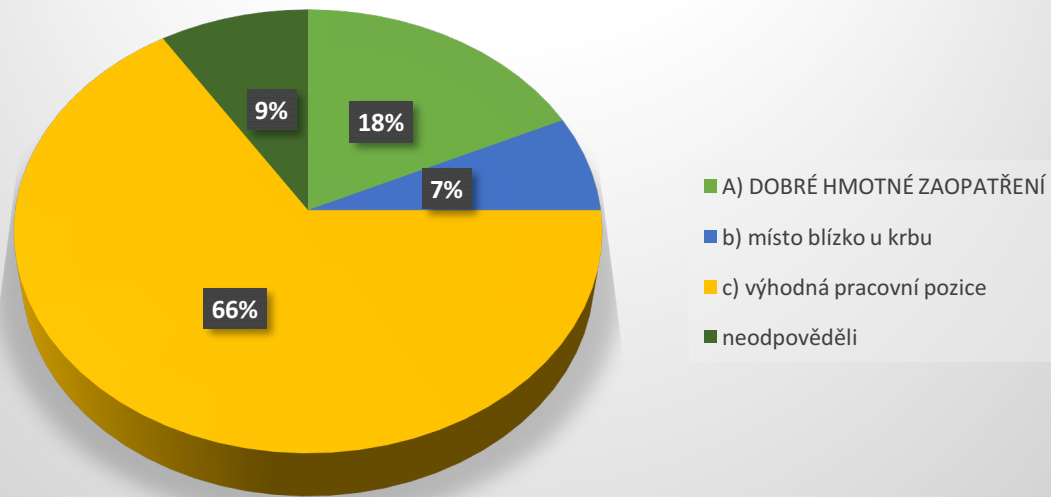
- a) příliš malý úlovek rybáře
- B) NEPATRNÝ, ALE VÍTANÝ ZISK (ÚSPĚCH)
- c) drobný problém komplikující situaci
- neodpověděli

12. Horký brambor

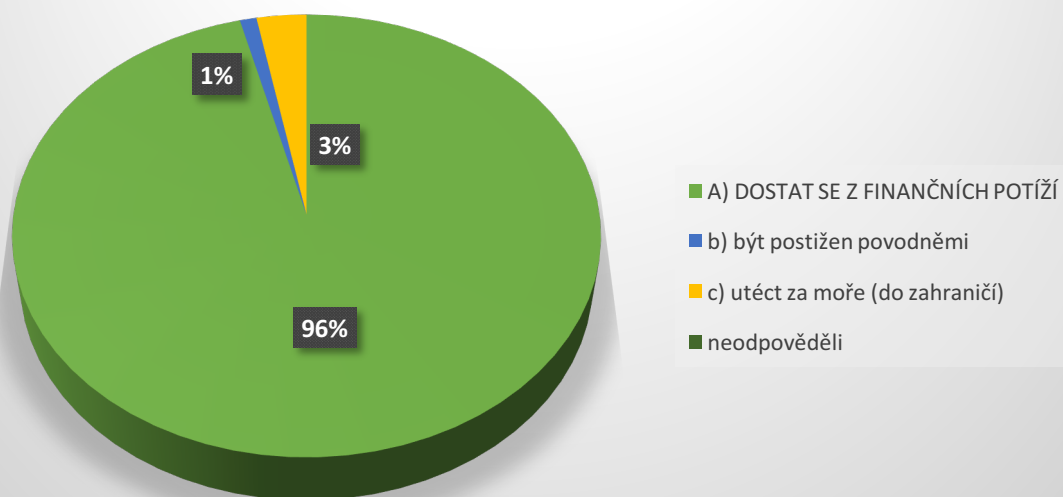

- a) neodkladná věc k vyřešení
- b) limitovaná nabídka (akce)
- C) NESNADNÝ, NEPŘÍJEMNÝ PROBLÉM
- neodpověděli

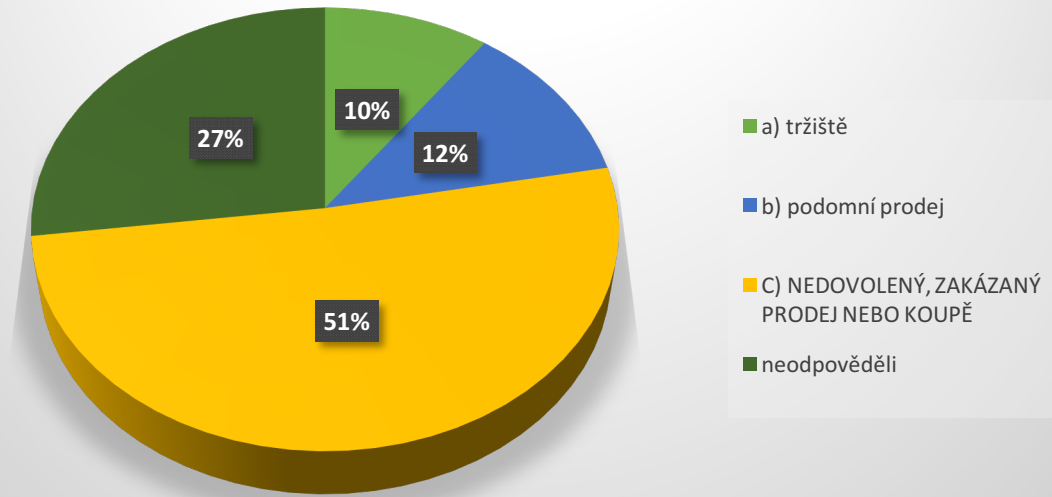
13. Teplé místočko

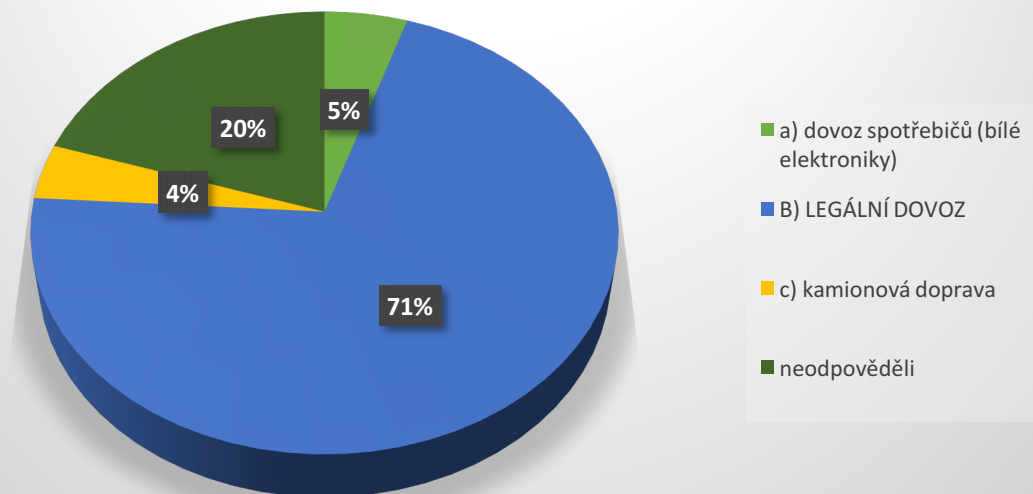
14. Být za vodou

15. Pokoutní obchod

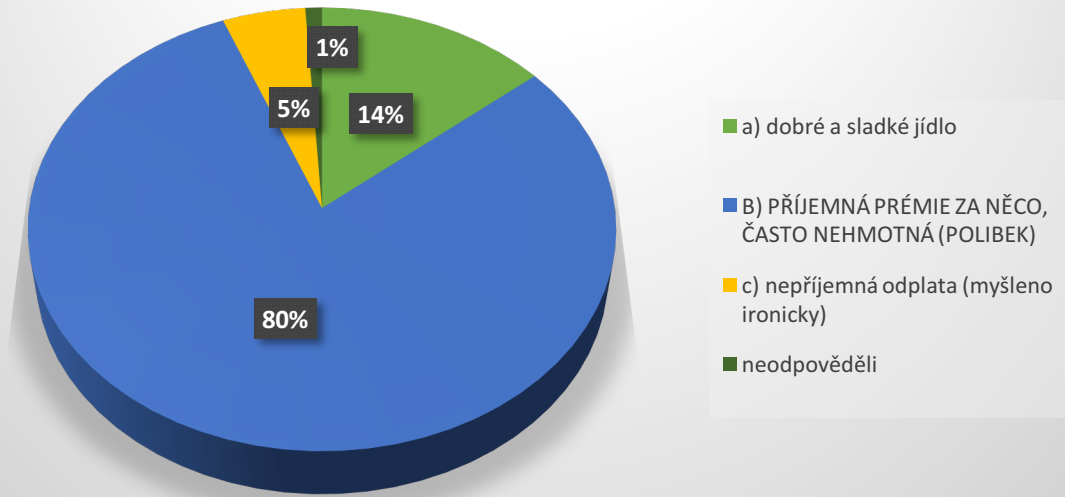

16. Bílý dovoz

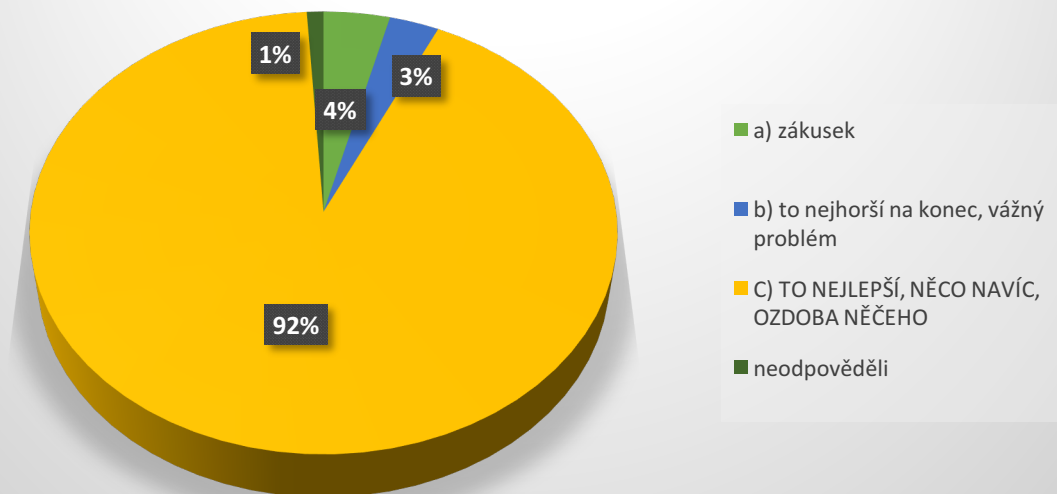

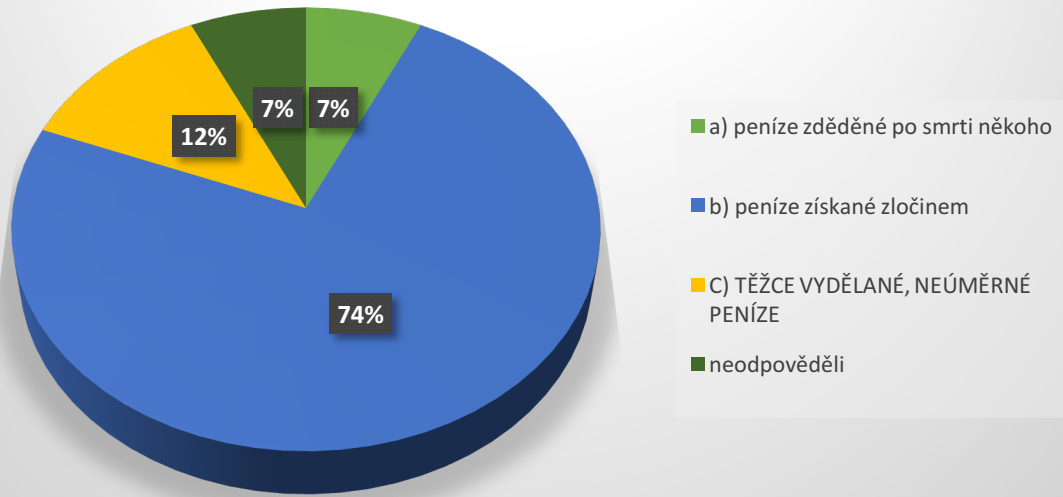
17. Sladká odměna

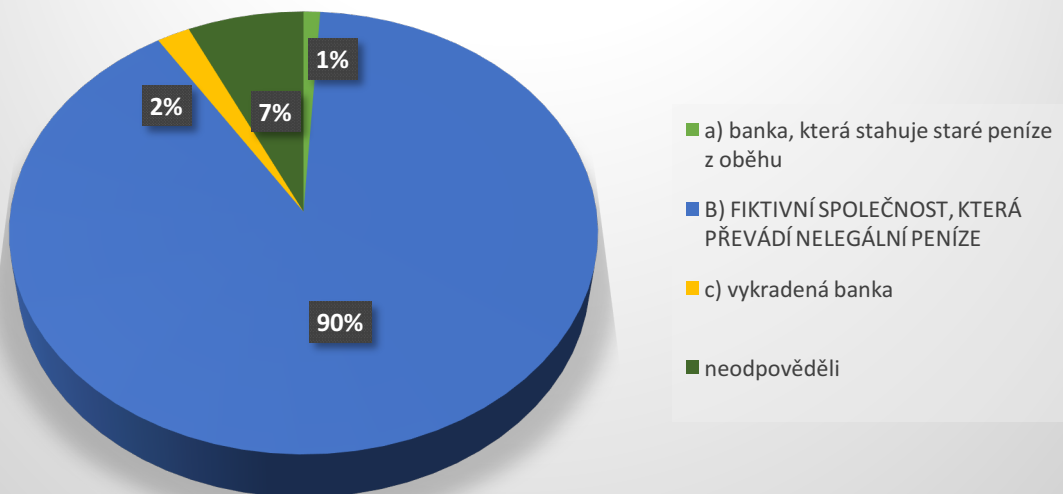
18. Třešinka na dortu

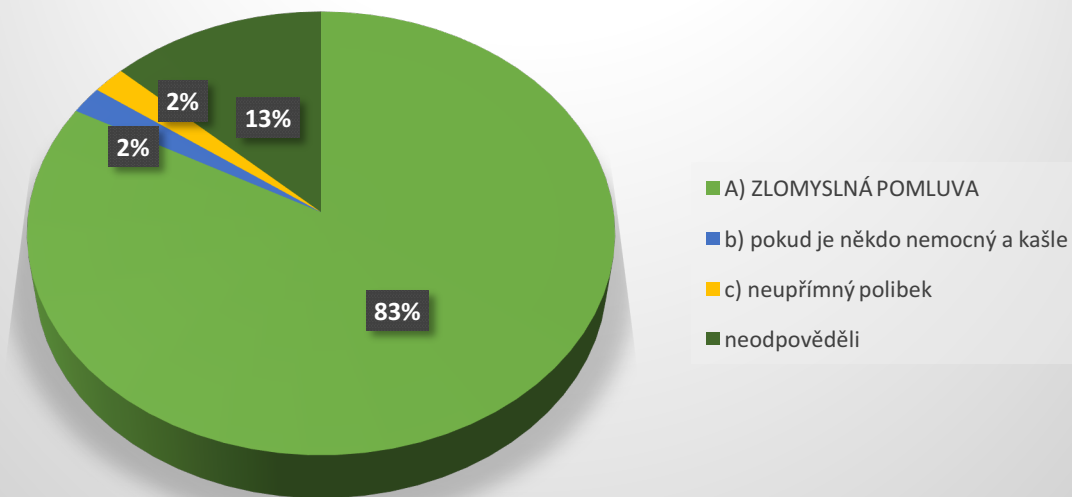
19. Krvavé peníze

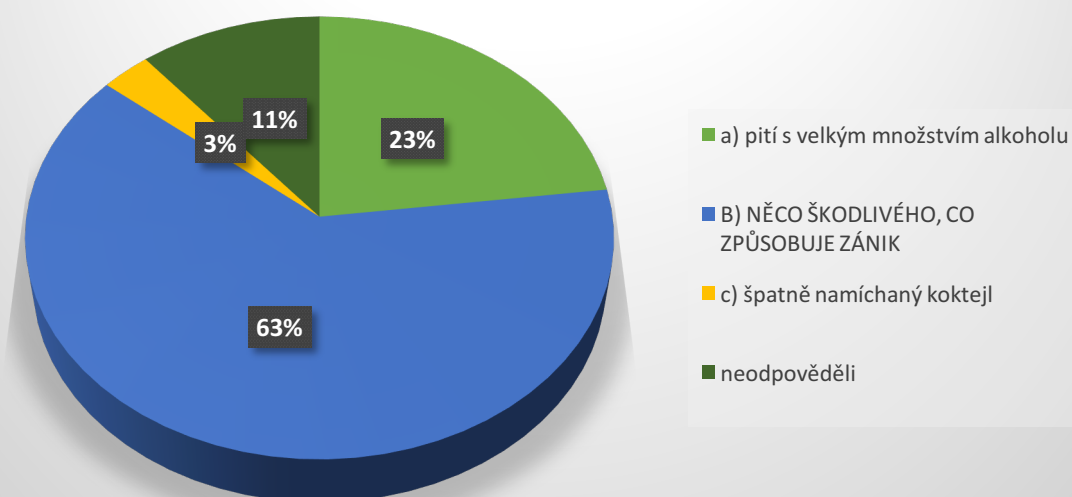
20. Pračka na špinavé peníze

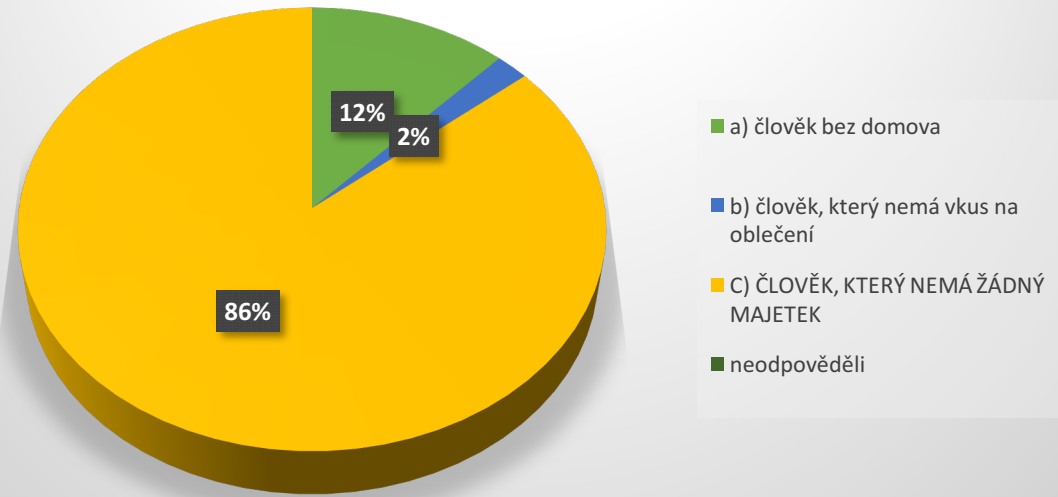
21. Jedovatá slina

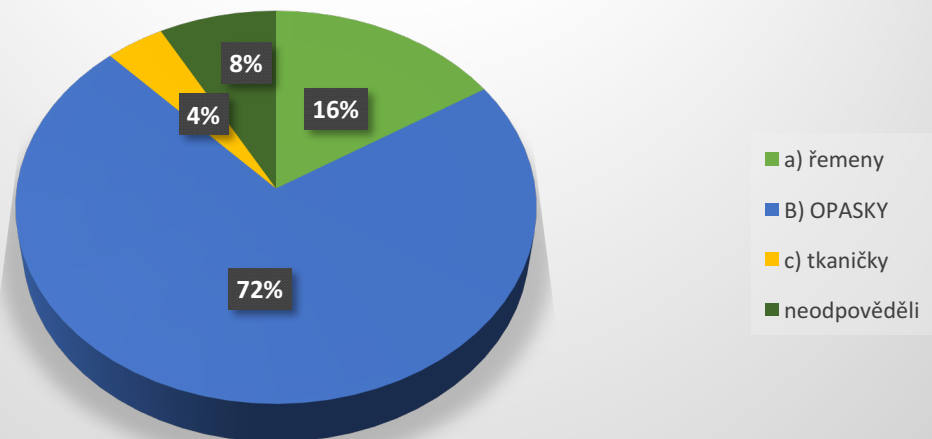
22. Smrtící koktejl

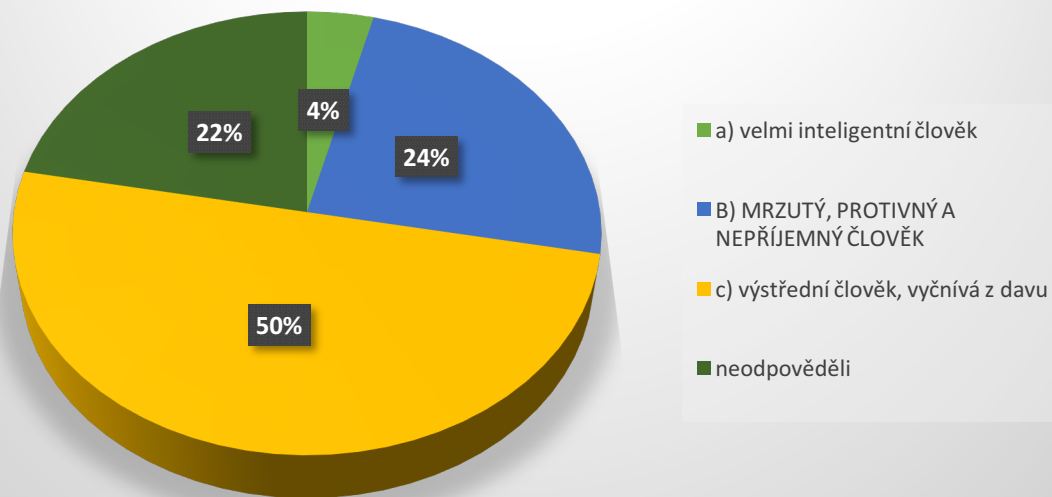
23. S holým zadkem

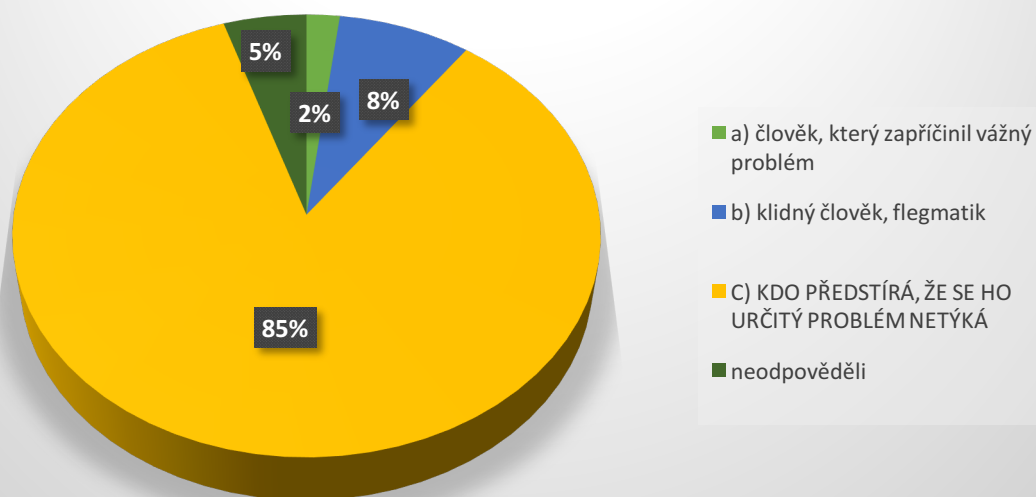
24. Když se někdo uskromňuje, tak si utahuje...

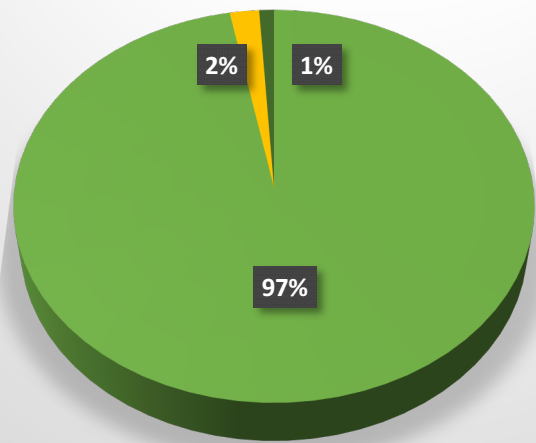
25. Divný brouk

26. Mrtvý brouk

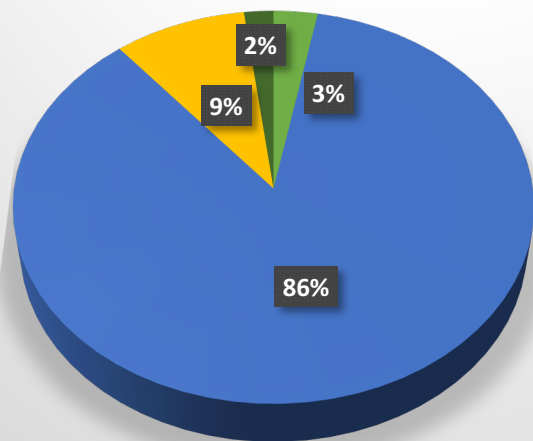

27. Když se objeví předzvěst zlepšení těživé situace, tak řeknete blýskání na...

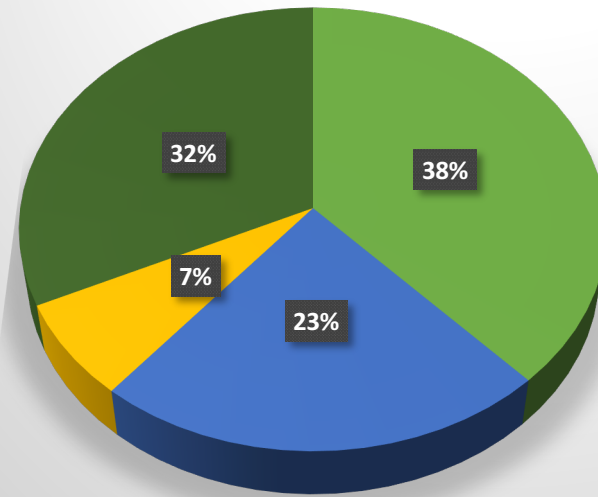
- A) LEPŠÍ ČASY
- b) hezké časy
- c) horší časy
- neodpověděli

28. Pokud existuje naděje na zlepšení situace, tak řeknete, že vidíte světlo...

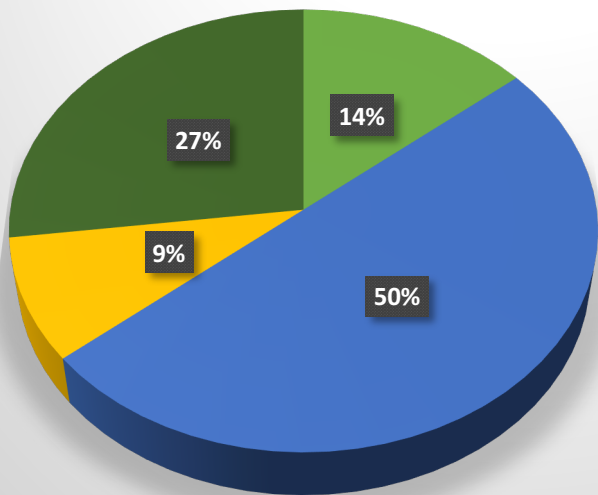
- a) na začátku tunelu
- B) NA KONCI TUNELU
- c) ve tmě
- neodpověděli

29. Šedá eminence

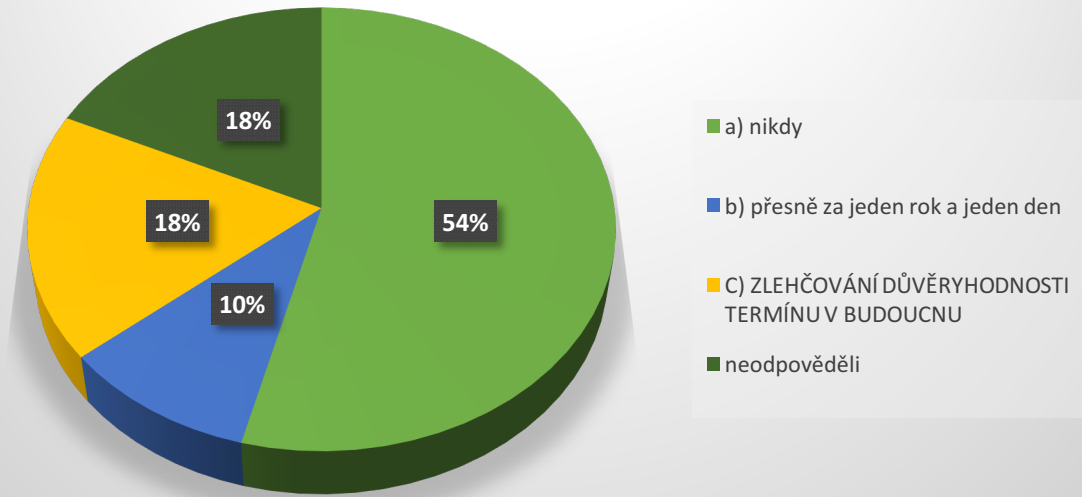
- A) INICIÁTOR, KTERÝ ZDÁNLIVĚ STOJÍ V POZADÍ
- b) nenápadný člověk, který není moc vidět
- c) vysoce postavený člověk
- neodpověděli

30. O něco jde až v první řadě

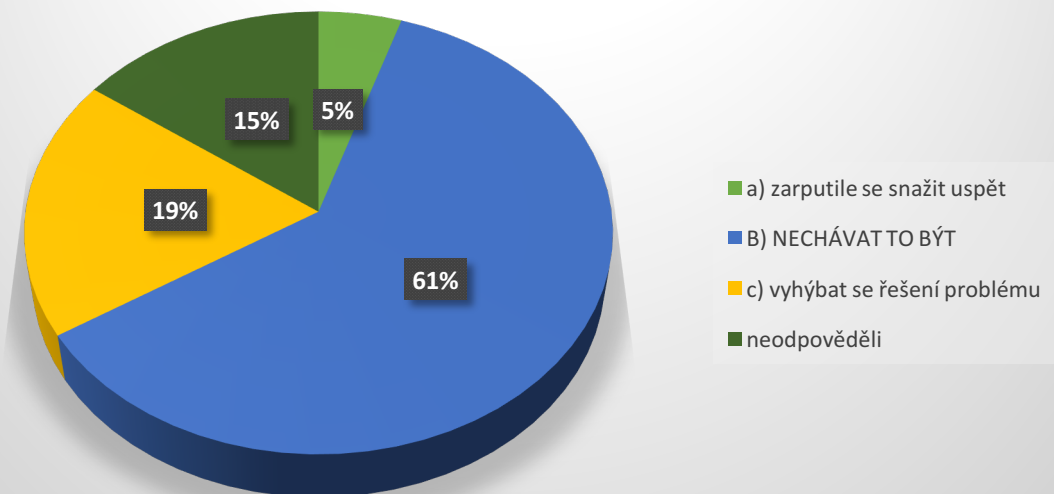

- a) závažný problém vyžadující rychle řešení
- B) NĚCO JE PRIORITY, PRVOŘADÉ
- c) něco není vůbec důležité
- neodpověděli

31. Na svatého Dyndy

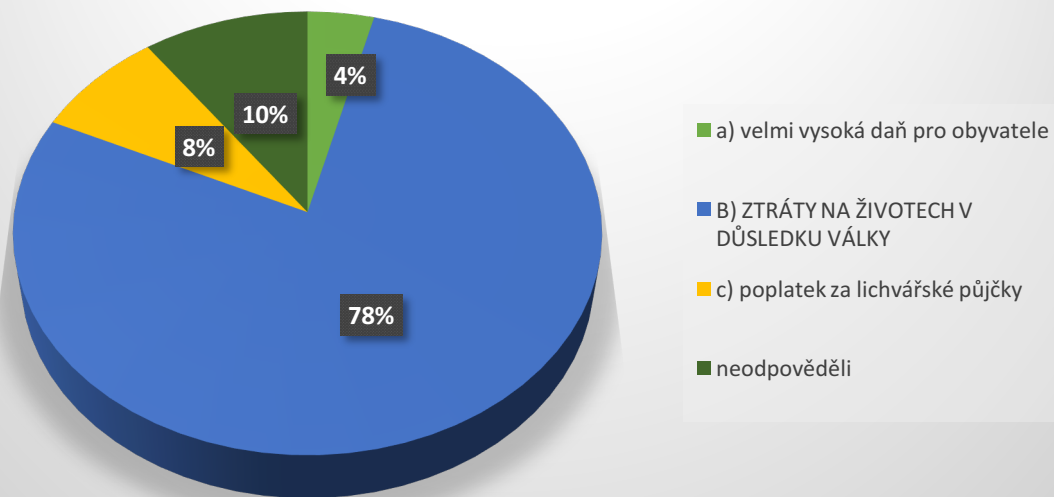

32. Házet na něco salám

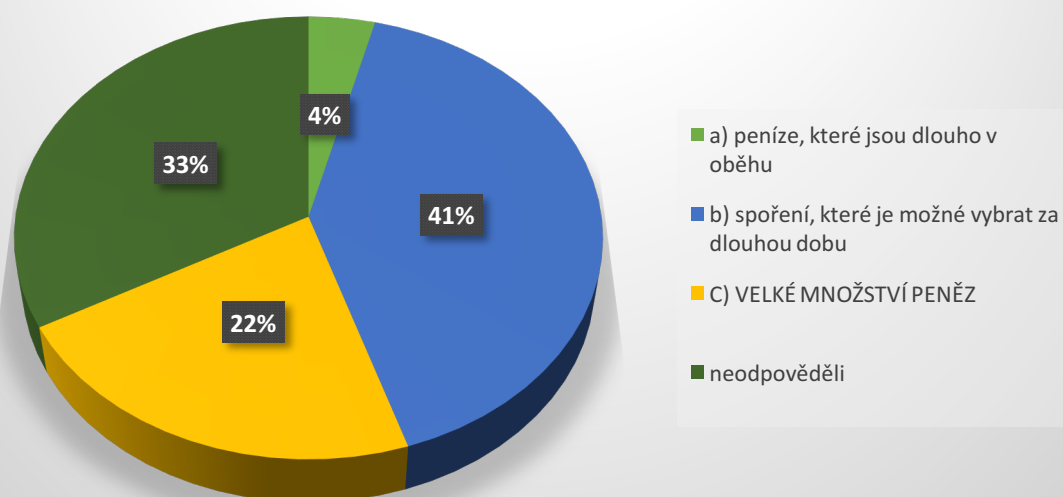

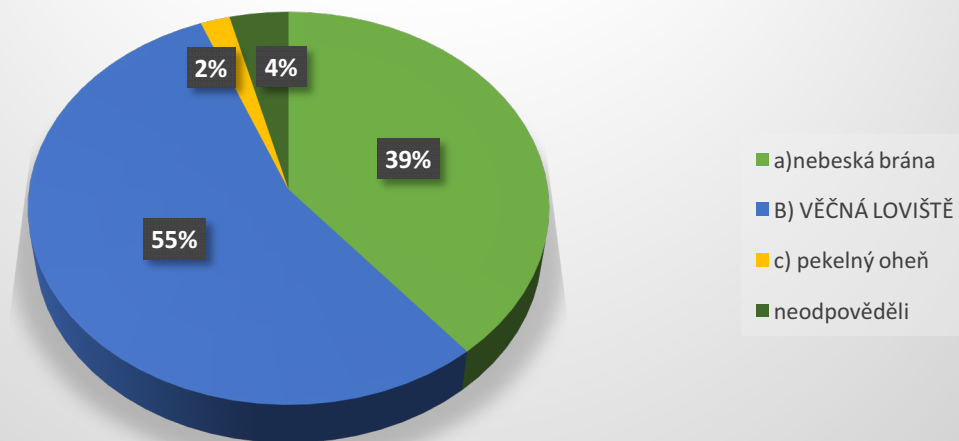
33. Krvavá daň

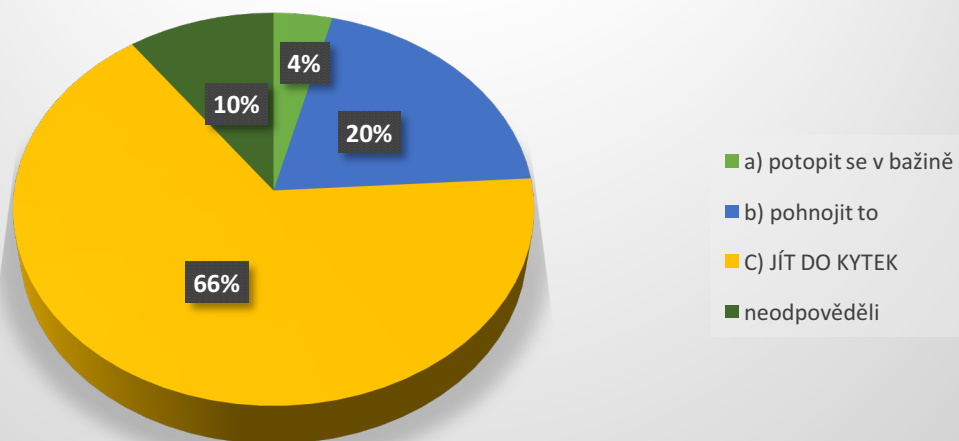
34. Dlouhé peníze

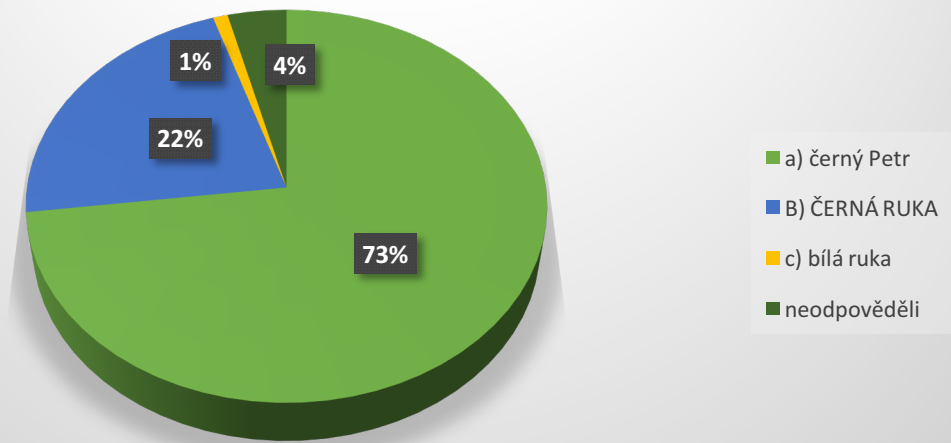
35. Frazém označující místo posmrtného života

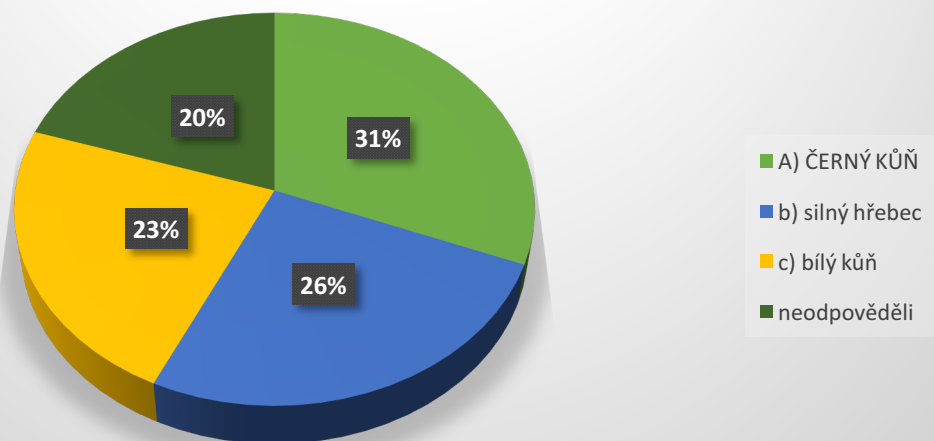
36. Frazém označující zánik nebo být v koncích

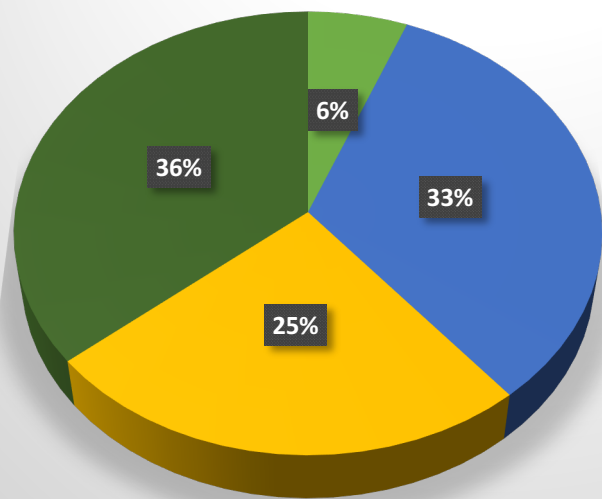
37. Jak označíte původce neblahého působení?

38. Jak označíte toho, kdo může překvapit při měření sil?

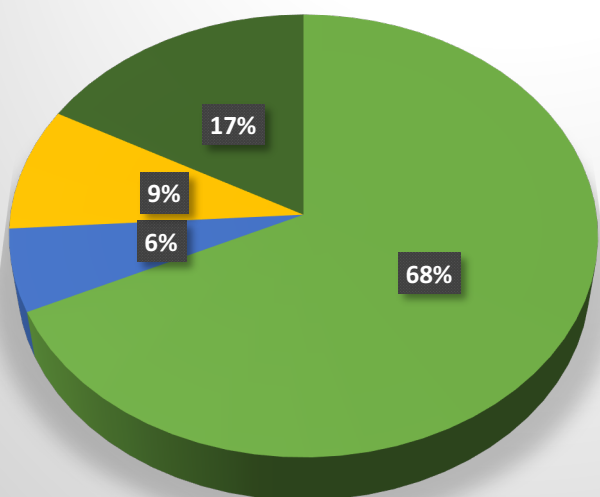

39. Dáma s kaméliemi

- a) květinářka
- B) PROSTITUTKA PŮSOBÍCÍ VE VYŠŠÍCH KRUIČÍCH
- c) žena šlechtického původu
- neodpověděli

40. Bílé maso

- A) ŽENY NELEGÁLNĚ NAJÍMANÉ K PROSTITUCI
- b) nelegální uprchlíci
- c) libové maso určené ke konzumaci
- neodpověděli